

C-II 1121

ИСТОРИЈА СРПСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

ТАСА Ј. МИЛЕНКОВИЋ

НАПИСАО

ЛЕОПОЛД РАНКЕ

ПРЕВЕО

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ДЕО ПРВИ

ОВА ЈЕ КЊИГА НАГРАЂЕНА ИЗ КЊИЖЕВНОГ ФОНДА
НАЈДЕ М. КОЛАРЦА.

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1864

7084/41

C-II 1121

Пуштајући у свет први део познатог овог дела, које написа чувени немачки историк Ранке, ред је и мени проговорити коју реч.

Има већ двадесет година, како је у Немаца изашло од ове књиге друго издање (у Берлину 1844.). Енглези, Французи, Руси па и сами Грци преведоше га на свој језик. Бугари имају такође једно дело о српској револуцији по овоме израђено. На послетку ево га и у нас.

Писац овога дела г. Леополд Ранке, човек је, који је у историској књижевности знаменито име стекао. Он се родио 1795. год. у Тирингу у месту Вије. Од године 1825. постао је професор историје у Берлину а 1841. државни историјограф у Пруској. Изашао је најпре на глас књигама : „Geschichte der romanischen und germanischen Völkerschaften von 1494 — 1535“ од које је свеска прва изашла у Берлину 1824. године и „Zur Kritik neuester Geschichtschreiber“ изданим у Берлину исте 1824. год. После ових су до-

шла дела, која му се у главна рачунају и која су преведена готово на све западне језике. То су: „Fürsten und Völker von Südeuropa im 16. und 17. Jahrhunderte“ (свеска прва изашла је у Берлину 1827.). За тим иду дела: „Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat (3 свеске, издане у Берлину 1834—36; а по четврти пут 1854—55); Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation (свеске 1—5 издане су по трећи пут у Берлину 1851—52. а свеска 6. Urkunden изашла је 1847.); Neun Bücher preuss. Geschichte (свеске 1—3 издане у Штутгарду 1852—55.).

Године 1828. изашло је прво издање овог дела, па како је било од човека тако знаменита у историској књижевности, тим се самим тако рећи растурило по западној Европи покрај својих унутрашњих врлина. Ваља напоменути како је после народних песама од Вука скупљених и ово дело учинило доста те су нас на западу боље познали, те се после све једнако налазило људи, који су се или давали и сами на изучавање наше историје или су гледали да се иначе како упознају с нашим стањем. Оно ће бити на западу прво самостално

дело о Србима, за којим се после отисло онолико мањих и већих дела о Србима и о Србији.

Него је оно опет остало дело, које је, између свију у страном свету писаних о Србима, било непрестано најбоље. Али да оставимо на страну што је и покрај тога и покрај онога горе поменутога вредно да се српска публика с њиме упозна, ова је књига важна за нас и по својој унутрашњости. Заслужује захвалности с наше стране она светла љубав и пажња, којом су опажене и схваћене црте нашег народног карактера и карактера наших јунака народних. Историско пак проникнуће у начину, заједно с бистрим тактом, којим је увек добро погађано шта који догађај вреди, и оно јасно схватање целине најбоље карактеришу све.

Ту несам узимао на ум по гдекоје ситнице, ако се десило да је што друкчије узето. У оно време кад је дело рађено, још није било на свету готово ни једног од главних споменика наше историје. Па опет се Ранке довољно користио и оним што је било. Држао се чисто српских извора, долазио је и у Србију за време прве владе кнеза Милоша и бавио се у Пожаревцу, и

испитивао је живе сведоке ондашњих догађаја, којих је онда још много било у животу, а користио се и рукописима и изворима српским, који су му онда могли бити на руци. Он је на истом свом делу и назначио да га је „по казивању и по рукописима српским саставио“. А светао и јасан поглед и на остале догађаје у свету и оно згодно свезивање њих са српским околностима ондашњим, показало је свакоме, који се стане бавити с историјом, правац светао и достојан, прави историски.

Дело пуштам без икаквих својих коментара. Где ми се чинило да ће бити од преке потребе која реч, онде сам метао напомене, иначе сам их се клонио. Почем је главно овом преводу: једно да упозна народ с делом, које је тако лепо о њему странац написао, а друго да се узгред учини народу и та корист да најглавније тренутке у својој новој историји има једаред у једном делу и у целини, није ми толико ни припадало у дужност пропраћање свију места, о којима би се могло што говорити. Оно мало још живих сведока времена и догађаја, о којима је реч у овој књизи, мислим да ће и без молбе и позива примити као свету дужност према

народу да кажу што није могло бити погодно, или што је ма којим начином може бити и без ичије кривице изврнуто. Не сумњам да ће им тај посао много лакше ићи кад овако имају у рукама праву систему којом ваља писати историју оног времена. У осталом историска ће критика, као душа сваке историје, бити најбоље на месту да историско-критички оцени важност овога дела као извора за нашу историју.

На сваки начин Ранке нас је задужио много и то с радошћу признајемо. Имамо пуна права надати се да ће поштовање према њему међу Србима расти са сваким новим познаником. Хвала му од срца на његову труду и љубави, којом се прихватио те изradio ово дело.

У Београду на Аранђелов дан 1864.

Стојан Новаковић.

ГЛАВА ПРВА.

НЕШТО О НАЈСТАРИЈОЈ СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ.

Није ни једно доба било толико важно и од толиког значаја за унутрашњу историју словенских народа, као друга половина деветог века.

Селање народа беше свршено: силне земље и крајеви беху заузети: већ се по нешто знало историски и географски за оне силне народе, које само побројати по имену онако беше до очајања мучно старима: туђа освајања и владање, као што беше аварско, бише на ново сатрвена; дође време, у које је и Словенима ваљало огледати да се самостално подигну и да се политички образују.

У другој половини деветог века налазимо велико моравско царство, које се ширило чак иза Бракаве и овамо покрај Елбе, јер у њ припадаху и Чеси у Чешкој: тамо се још и данас прича и спомиње велики краљ Сватошлук. У том крају понигоше међу Лесима око Гњезна и Познања први владоци, који већ несу били владоци по старом племенском уређењу, а то су Пијасте. Под норманским владоцима саставише се у једно словенско-чудска племена и одатле поста руска држава, која одмах у постању узе одсудан правац према доњем Дунаву и Цариграду. Међутим прођоше цело подунавље апостоли словенски Ђирило и Методије, мисионари, различни од многих, који су пре њих били, тим, што се прихватише да елеменат народног словенског говора изобразе за црквену књижевност.

Налазимо да су и Срби у тај мах најпре огледали да се уреде налик на државу.

Да оставимо старинарима нека свезују језик и приче с оно мало истрганих извештаја, не би ли испитали откуда су Срби, кад су и којим путем дошли: ми их од почетка налазимо онде где су и данас.

Ако хоћемо да прегледамо где је била стара Србија, ваља јој узети језгро у средини високих планина што се пружају од Алпа према Црном мору заузимајући цео крај између Дунава с једне и између Јадранског мора и Архипелага с друге стране, заузимајући га својим бреговима, својим рекама и потоцима, заузимајући долинама, које се око тих река и потока састављају. Срби су од вајкада становали по висовима планинским, који један другог надтичу — по зеленој горици, као што вели песма, у којој се у мрачној гори по гдегде само забели стена или устајан снег; одатле су се пружали покрај Дрине и Босне према Сави, покрај Мораве и једне и друге према Дунаву, а на јужни крај до горње Македоније: становали су најпосле у приморју Јадранском. Стотинама година су живели под својим жупанима и старешинама нити их се икад озбиљно дотакоше покрети народа, који су већ били места у светској историји.

Па у напоменуто доба они не саставише своју државу као остали Словени; само се опажа да су признали врховну власт источно-римског цара — јер је дабогме земља, у којој су они становали, била од старина римска, па пошто се римско царство било поделило, она је онда, кад је Карло Велики обновио западно римско царство, остала у источном — а у тај су мах примили и хришћанство.

Али опет није то било тако, да су се они потпуно покорили грчком царству или грчкој цркви.

Кад су наумили да признаду цариградску владу, то учинише само под тим условом, да никад не буду под управом која ће се из Цариграда постављати и коју су презирали с тога, што је само харала и цедила људе. Цар им допусти, да њима могу управљати само домаће старешине, а да их они сами бирају, па нека и даље остане начин патријархалне управе¹⁾.

И наука хришћанска је дошла међу њих на народном језику и писму, нити се толико питало јесу ли то писмо изумели где на истоку или на западу. Обрадовали су се служби божјој јер су је разумевали. У почетку десетог века налазимо мноштво словенских свештеника по свима епархијама. Њих беше понаместао владика из Ноне, опет Словенин²⁾.

А кад су један пут на свету завладале силе, које теже да опште идеје, у којима је живот целог човештва, остваре, у себи покажу и даље рашире; као да већ није више било допуштено ни једном народу да се развија сам за се, слободно покрећући своју снагу и своје моћи развијајући у свом правцу; шта више ту већ изображење стоји до оног одношаја, у којем се затиче приновљено племе према народима већ изображеним.

Лако је увидети да је ова околност дала правац целом развиту историје у различних словенских народа, како је где на изображење имао утицај један или други правац.

Племена на западу, Моравци, Чеси, Корутанци а у неколико и Пољаци, прионуше уз западно цар-

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus de vita Basilii: Theophanes continuatus ed. Bonn. p. 291. τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων ἐκλεγμένους καὶ οἰονεὶ χειροτονουμένους ὡς αἰρετοὺς ἄρχοντας καὶ πατρικὴν πρὸς αὐτοὺς διασώζειν ὀφείλοντας εὐνοίαν ἄρχειν αὐτῶν θωροῖσάτο.

²⁾ Копитар Glagolita Clozianus XIII.

ство, које обновише Немци и уз латинску цркву: тамо су мало по мало ницале форме јавног живота и мењале се, и они су увек уза све нове форме или промене пристајали.

Племена на истоку прионуше уз источну цркву, која им беше одобрена онако у народној форми њиховој; али је и међу њима било големе разлике.

Што се у Русију населило и ђерманског племена, она се врло јако осилила, а у исти мах је била и од средине грчког живота толико удаљена да се у Цариграду није ни могло мислити на то, да и ту оснују црквену потчињеност, како би на њој подигли после и светску.

Напротив Србима, пошто се населише на земљи грчког царства, пошто у опште признаше над собом владу истог царства, ваљало је напрегнути сву снагу да се одупру намишљеном ширењу те владе.

Преко оног свог обећања потегоше Грци у једанаестом веку да Србију узму у своју непосредну управу, и да је потчине под своју финансиску систему; појави се у Србији и један грчки намесник: али је баш то и постало повод Србима да се са свим отргну. Српски поглавар Стефан Воислав (Доброслав), који се већ налажао у Цариграду, досети се те некако измакне одатле и врати се у своје отачанство. Ту му је лак посао био скупити народ око себе: а грчки старешина заједно с нижим чиновницима, за које казују да су били као и он плашљиви и насилници, морао се уклонити из земље. Воислав као да је имао столицу негде у приморју: њему падну у руке цариградске лађе богато натоварене благом, а бејаше начинио савез с Талијанцима, који су били као и он под грчким царством, и хтели се отргнути. Најпоследне године 1043. пошље Костадин Мономах силну војску, која огледаше с приморја не би ли како продрла унутра,

да поврати изгубљено господство. Срби је сусретну у својим планинама, као што су толико пута сусретали на тај начин своје непријатеље Тиролци и Швајцарци, те свуколику грчку војску потуку по планинским теснацима.

Овај је догађај прекинуо судбину за сву будућност. Не само што се поставила блиска судбина господству цариградског двора, које се беше почело непосредно снажити, него се основала и владалачка снага великих жупана, а хоће ли бити њих, стајало је до тога: хоће ли се одржати народна самосталност. Као да су осетили на обадве стране колико је важан овај тренутак. Цариграђани тумаче овом несрећом у Србији злу слутњу, што је изашла некаква комета¹⁾; а најстарија српска историја у попа Дукљанина²⁾ говори опет о томе догађају китећи га гаткама.

Као што се Срби од то доба непрестано мораше одупирати Грцима, како бејашу насељени на међама западних Хришћана, десило се те су у њих имали увек поуздана заклона, ако не баш и праве помоћи. Велики жупани су се радо женили из западних владалачких кућа, и летописци увек помињу такве женидбе с мишином; драго им беше бити у савезу с Млечићима, који су стајали према грчком царству као и они; и они су се одупирали, у колико су могли, кад Михаил Комнен огледаше не би ли како повратио целокупно господство западној круни; цару Фридриху Ротбарту показали су се преко очекивања наклоњени: кад се он идући с кр-

¹⁾ Глибас налази да је он по τὰς μελλούσας κοσμικὰς συμφορὰς прорекао: ὅρα γὰρ ὅτι μετ' οὐ πολὺ στάσις ἐν Σερβία γέγονε. (p. 594. ed Bonn).

²⁾ Štamboliner III. 497. Доброслав и Војислав без сумње ће бити једно исто лице. Како каже поп Дукљанин, грчки су чиновници побијени сви у један дан.

стоношама дотакао њихове земље у години 1189. понудише му да приме од њега Ниш у феуд, па да се по томе као вазали придржавају немачког царства¹⁾. Фридрих, који није хтео ни за тренутак прекидати пријатељства с грчким царем, до којег је стајало хоће ли се преотети Палестина, одбије ту понуду. Али се види већ и по томе, колико је та сама мисао значајна. Па не тек на цара, Срби се покадшто обраћаху и на римски двор, који још никако није напустио својих права на илирске епархије. Први је папа Гргур VII. поздравио као краља једног великог жупана.

Зар се по томе није могло очекивати, да ће се и српски народ, онако као његови други рођаци мало по мало обрнути са свим у западну систему? Гргур VII. назва онот владоца не само краљем, него и сином, а у оно доба по обичају већ то двоје није ни ишло једно без другог. И који иза њега измеђ наследника није могао мислити, да има основа надати се, да ће мало по мало Србе сасвим привући к себи?

Што су српски владоци често налазили повода, да се показују наклоњени римској столици,

¹⁾ Ansbart de expeditione Friderici imperatoris p. 32. Pro ipsa, terra de manu imperatoris percipienda hominum et fidelitatem ipsi offerebant ad perpetuam romani imperii gloriam nullo quidem timore coacti, sed sola ipsius teutonici regni dilectione invitati. (По овоме онда Ниш је још морао бити у Грка, па га је Фридрих пролазећи био заузео, и тако су га и Срби искали од њега у феуд. Знамо да је Немања освојио измеђ осталог и Ниш и целу област наоколо од Грка, него је то било две године касније. Равић приповеда како су посланици српски ишли у Немачку те тамо понудили цара Фридриха да може проћи кроз српску земљу и како је у Београду, кад је прошао с војском Фридрих, био сабор, на коме беше и велики жупан и на којем га је цар потврдио на владу. Него то не ће моћи бити истина по овоме што Ранке каже. Пр.)

не може се управо рећи, је ли чињено само из политичких обзира, или су они доиста тако мислили; тек је толико јасно, да већ од те мисли није могло бити ништа.

Србе су научили хришћанству грчки учитељи, који дођоше из Цариграда. То беше баш онда, кад се развијало цела међу грчком и латинском црквом; па су Срби већ од самог почетка усисали у себе ону одвратност, коју су имали Цариграђани против западних промена у цркви, а где се та одвратност један пут укоренила, оданде је није било лако истерати. Немања је био склоњен, да се прихвати немачког царства; па га то опет није задржало, да утврђује грчку цркву, подижући онолике цркве и манастире. Ни да је помишљао, да се угледа на ватикан, но се угледао на планинске светогорске манастире као средину праве вере за верне хришћане, коју су поштовали сви цареви на истоку. Он је подигао Хиландар, а славе га међу обновиоцима Ватопеда; тамо се и сам као православни калуђер скончао.

Међутим латинска црква није одступала само у вери, одступ се показао у читавој системи живота и управе, које је све долазило једино од личности што беше међу црквом и државом. Црквени сабор, који је скупно у Дукли Иноћентије III. 1199. између осталих својих закључења једно је основао изреком на основу корените противности између те две снаге на противности између цркве и државе¹⁾.

У Србији се образовало сасвим другчије стање.

Немањин син, свети Сава, настави очино дело из хиландарске самоће, где се најрадије бавио, настави

¹⁾ Concilium in Dalmatiae et Diocleae regnis: cap. VIII почиње овако: cum duae sint potestato a deo constitutae. Manj XXII. 703.

га правцем, како боље бити могаше — народним. Цариградски патријарах даде Србима право да бирају себи архиепископа увек између свог домаћег свештенства. Сам свети Сава беше први архиепископ; он постави своју столицу у српској Меки, у Жичи и својом свештеном важношћу освешта силу владалачку друкчије но што је у народним очима икад могаше освештати папа. Свога брата круниса за краља, и као што видимо сад на то приста и источни цар; круниса га пред великом скупштином светског и црквеног реда, која је сва за њим читала символ вере по источном начину.

На западу се изметну међу црквеним и светским властима борба на смрт и живот, црквени поглавар гоњаше као изрод од гуја и шкорпија, мржњом што се не даваше ничим примирити, онако славно колено духовитих и снажних владалаца, а овде беше непрестано међу црквом и државом слога готово превелика. Колико је било српских владалаца, који су израније и зла чинили, па се најпосле обрнули добру и по смрти су их као свеце поштовали.

Није овде место побрајати дела тих краљева¹⁾ како су се они ширљали према Угарској или Бугарској или Цариграду и Латинима у приморју: доста

¹⁾ Није ни мислити на српску историју колико му драго поуздану, докле год не изађу на свет у правом свом тексту списи као: Доментијанов Живот светог Симеуна и светог Саве, и Родослов архиепископа Данила заједно с оним што су други за њим настављали. (Ово је писано 1844. дакле раније но што су изашле Шафарикове: „*Ramátka dějepisného písemnictví Jihoslovánův*“, у Прагу 1851., Миклошићева „*Monumenta serbica*“ у Бечу 1858., трудом Ђ. Даничића Доментијанов „Живот светог Саве“ и многи други споменици наше историје у повременим списима. Треће пак издање није изашло у ком би могло бити и то све употребљено. Превод.)

је да напоменемо у ком су положају били у четрнаестом веку кад су до онаке силе доспели.

Русија беше потпала под монголску владу, њом завлада златна орда и управљаше је из даљине својим посланицима; из тог истог узрока се Пољска привијаше западу под последњим Пијастима, не би ли имала закриља да и она не прође као Русија; Чешка опет и све земље наоколо ни да је главе помолила испод владе Луксембуршке династије, а и сама беше готово главно станиште правом западном изображењу. Само владоци у планинама, српски краљеви, што беху слободни, што имаху понос да су сами за се.

Они одбише нападања монголска онако крепко као и словенско-немачки народи у Шлеској и на границама аустриским, а и она су до душе била већ прилично попустила од силе и навале своје. Поврх свега је у Србији подизао народ на војску архиепископ, призивљући своје претке Саву и Арсенија, који су се оба посветили, па је и одбио незнабожачке гомиле. У овој земљи појмише тако рат овај на невернике, који је цео свет узрујао.

Латинско царство у Цариграду никако не могаше да задобије важности у Србији и ако је потезало своја права на њу. Балдуин II., пошто је већ био протеран, начини још некакав уговор, у коме стоје некаква располагања са Србијом као и с Арнаутском¹⁾; али то располагање није било без опасности, јер Балдуин пренесе своја права на кућу Анжу, а она задоби женидбом, удадбом ли, круну Угарску, Угарска је пак сама на ту земљу тражила нека права; него опет није дошло ни до какве збиље, да би могло бити сукоба, што још и Млечићи учи-

¹⁾ 1267 код Бухона, *Recherches et matériaux*, I. 33. *ita quod etiam in regnis Albaniae et Serbiae liceat nobis, nostrisque heredibus hujusmodi tertiam partem eligere.*

нише савез са Србима, ако би дошло до каква отпора.

Па и кад на ново завладаше грчки цареви, не смедоше се понадати да ће опет разширити своју власт над Србијом. А будући се видеше на невољи да утишају непријатељство са стране Латинаца, те то почеше примичући се мало њиховој црквеној системи, изгуби их из воље за цркву заузет народ и онај под непосредном њиховом управом: где ли би их још Србија слушала.

Мало ова борба међу Латинима и Грцима, мало цепања измеђ себе, која опет букнуше на све стране тако, да се приморје и сав крај међу трачким Босфором и Јонским морем напуни феудима, којих ради не могаше никако да се утврди трајашна државна управа, учини се Србима прилика да се и сами прихвате какве роле.

Кад их почеше опомињати из Цариграда, где једва могаху сами себе бранити, да се стишају, они са свршетком тринаестог века стану и ударати на Грке и отму најпре земље на горњем Вардару, где су од старина Срби становали.

Којекакви раздори у Цариграду, који један други сустизаху, и оно одношење, у које долажаху грчке странке између себе, олакшаваху Србима да непрестано даље замашају: они у првој половини четрнаестог века не само да посташе најјача сила на троуглу илирском: него им се отворише изгледи да могу имати уцлива и на догађаје светске историје.

Њихова је природна политика била, да су се увек држали оних странака у грчком царству, које су биле противне двору. Они су били у савезу с млађим Андроником против старијег; а снажни настојници из области, као што је био Сигијан из Маћедоније, Сфранцо из Беотије, који се не могаху сложити с млађим Андроником, нађоше код

Срба уточишта, са српском се помоћу они повраћаше у Грчку. Врло јако пада у очи што је Јован Кантакузин, исти онај који је године 1841. турио на се владалачки пурпур, онда, кад га не моглоше одржати ни његови рођаци и пријатељи, ни латинска помоћ, коју је око себе скупио, прешао преко планина те гледао да наговори цара Душана, којег нађе код Приштине на његову летњиковцу, не би ли се примио савеза с њиме.

Ако је истина што каже Никифор Грегорас, да су учинили таки савез да нигде не иде један другог срећи у против, да варошима, које би биле у непријатеља и једног и другог, пошто их освоје, оставе на вољу коме ће од њих двојице пристати, онда је међу њима као некакво побратимство било учињено¹⁾, по српском народном обичају.

И уз овог честољубивог и окретног претендента одоше двадесет и четири војводе српске да заузму грчки престо.

Као што је казано већ, међу Србима је и Грцима било, што се тиче вере, осећање неке заједине, а и осећање да су они обоје и нешто неподударно с осталим, а нарочито с латинским светом. Па почем већина становника беше од словенског племена, и ако не увек од српског, ничим се није вређало осећање Грцима, што су важна места, која узе Кантакузин, као Меленик и Едеса, припала српском краљу.

Свакојак Кантакузин није могао пристати на овај ток ствари, чим се оснажио и смео понадати да ће моћи извршити што намишља.

На скоро се завади са Стефаном Душаном; он могаше на душу прегорети, да позове у помоћ

¹⁾ Lib. XIII. ed. Bonn. II. p. 656. μηδέτερον μηδέτέρῳ ποτὲ γίνεσθαι κόλυμα πρὸς εὐτυχίαν ἡντιναοῦν καὶ συχωρεῖν ταῖς τῶν Βυζαντίων ὑπηκόοις πόλεσιν ὅτε βούλωντο προσχωρεῖν.

невернике, османске Турке, који су се баш онда показивали у малој Азији, поуздано очекујући да они не ће умети штедети његових противника¹⁾.

Ласно је пак опазити да је тако набусито поступање могло српском краљу бити најпре од користи. Што се његови људи бише с неверницима, то му стече код народа лепа имена; хронике га славе за победе над Агарјанима; покрај тога се уздржавао и поносио се после тим, што није никад са својим побратимом допао борбе: нити се опет икоји од његових војвода смео усудити да удари на њ. Али докле је Кантакузин у Тракији којекуд наоколо око себе излетао и отимао, Стефан Душан мишљаше да ће бити у потпуном праву да покори пода се сву Македонију. У његове руке падоше вароши, које су готово обојица највећма желели, као Фере и Верија. Његову силу Грци успоређиваху час с ватром кад отме мах, час с реком кад дође па поплави и у дужину и у ширину; јер нити се може одолети једном ни другом, обоје је дивље.

И сад Стефан Душан заузео врло важно положење.

Од постојбине Неманића, од крајева на горњој Рашкој, од које се воде и земља прозвала Раса²⁾, ширила се Душанова држава до Саве. Као што се беше под Лудвиком I. осилила Угарска, удари на њ

¹⁾ Cantacuzenus III., p. 47. *βαρβαροὶ τε οὐκ ἐκείνην ἀπ' ἐναντίας ἡμῶν περὶ τὸ σέραια διακείμενοι οὐδεμίαν φειδὼ ποιοῦνται.* За веру тих варвара, он напомињао да се у њиховој вери највећа награда обриче за онај свет *ὅστις πρὸς ἡμᾶς πολέμῳ ἢ πίπτει μάχόμενος ἢ ὡς πλείστον ἀποκτείνεται* (III. 298.).

²⁾ У нашим споменицима долази град Раса која се у каснијим назива Раса и као да ће то бити коренило име по коме се вода и земља наоколо прозвала. cf. Рјечник из књижевних старина српских. Написао Ђ. Даничић. III. стр. 40. 44. 45.

Прев.

и он, али Душан изиђе Маџарима на срет благословљен од својега свештенства, те их срећно одбије: а врло је прилика да је био у њега и Београд макар само за неколико времена¹⁾. Босну отме од упорног њена бана и покори је под своју власт. Године 1347. налазимо га у Дубровнику, где га примају Дубровчани с европским почастима припознавајући га за својега закрилника. Шкипетари су из Арнаутске ишли под његове заставе, у његовој власти бејаше Арта и Јањина. Његове војводе, којима се прилично могу распознати окрузи, шираху се одатле преко целе грчке области на Вардару и на Марици до Бугарске, коју је такође могао сматрати као област својега царства. Кад је већ имао толико распростраћу снагу, усуди се да се и назове именом, око којег се још једнако свађаше исток са западом, нити га могаше који са свим освојити: он пак као српски краљ прво и прво није могао од Грка ни тражити ни очекивати покорности: за то се назове цар грчки, христољубиви македонски цар, и поче носити круну; на новцима поче ударати себе где држи у руци круг земаљски и на њему крст²⁾. Ако је игде, оно је у православном царству покораваше црквеним и светским властима, које се у идеји готово није никако ни разликовало, зависило једно од другог, преко свега што је црквено начело имало своје независно представништво. Било би крајње неподударање: имати царство а слушати са стране патријарха. А и томе се могаше помоћи о мало муке. Свештенство се Душанова царства скупи на сабор у Фере³⁾ и ту избере себи за поглавицу између себе патријарха.

¹⁾ Engel, *Geschichte von Serbien* 356.

²⁾ Zannetti de nummis regum *Mysiae* p. 24.

³⁾ Фере ће на сву прилику бити Серес, која се у нашим споменицима зове Сер. Барем на карти старих земаља што је

Ако је била природна тежња српског народа, да се у сукобу хришћанског истока са западом одржи самосталан у црквеном смислу од једне, а у политичком од друге стране, онда се то у овај мах зацело постигло.

Како су се љуто варали у Риму што су мислили да је Душан наклоњен западној цркви. У законику је он осуђивао оне који хоће кога да обрну у латинску јерес, осуђивао на робију у руднике¹⁾.

Као што се види, са свим је на свом месту, што стара прича казује како је он на светог архистратига Михаила, на своју славу, цитао војводе своје на коју ће их страну повести, на Грчку или на Алеманску? Они му одговоре: „Онамо ћемо славни царе, куд нас ти поведеш!“

Не излази одатле никако да је он могао икад помишљати да подигне своје оружје на земље, које су стајале под немачким упливом. Прича казује само оно поуздање које се обично осећа кад људи дођу до самосталности.

Могло би се запитати, да не беше овако понашање по чему од штете развијању образованости, макар колико што се издаје за славно и поносито. Народ, који се непрестано противи народима који су пред њим измакли, само да њих ради не изгуби своју слободу, не ће никад попустити ни упливу тих народа, ако би му њихов уплив чинио штету.

штампана уза српски превод Мајковљеве „Историје српског народа“ стоји на оном месту Фере, на којем је Сера и онако је познато, да је тај српски свештенички сабор, на коме је изабран први патријарх, био у Серу. Пр.

¹⁾ Ни законика Душанова онда није било у правом издању, кад је ово дело писано. Зато се тим правда све што се не би подударало. Бар у овом погледу Душан упућује увек на каноне а сам не одређује казне сматрајући ту ствар чисто као црквену и узимајући је само у закриље. Пр.

Србија пак није била затворена упливу са запада.

Рудници, који су у Србији били и који су онда добре приходе доносили, најпре довукоше у земљу дубровачке трговце, који се населише у Новом брду, Кладову и Смедереву и непрестано стајаху у свези с далматинским приморјем на којем је напредовала талијанска образованост¹⁾. Српски краљеви имали су у то доба доста новаца да у своју службу најмају час француске, час талијанске кондотијере²⁾ — јер су само ови двоји они, што их Грци зову келтичким — час опет немачке чете војничке; и овима су четама они може бити и били претежнији оружјем у оним крајевима.

Око године 1355. видимо једног Немца међу великашима у царству као војводу код цара Душана. Као год што су на целом западу, тако су и овде градили на неприступачним врхунцима, или гдегод на сред језера, замкове и градиће. Ено и сад цркве код Пећи од белог мермера, коју је сазидао оцу Душанову немар из Котора са свим према величанству оног века³⁾. Краљеви несу жалили блага, и још су много цркава и манастира за њихове новце поградили немари из Србије. Морало је бити повише црквених књига и закона, те се уз то почело нешто и књижевности. Од Стефана Душана има законик, али је на жалост познат још врло слабо⁴⁾. Ипак се из њега види, да је у Србији било скупштине од реда и светског и црквеног, којој бејаху глава

¹⁾ Апендини, *Notizie sulle antichità etc di Ragusa I.* p. 229 доводи с тим у свезу што су најлепше старе грађевине у Дубровнику подигнуте за времена овога обрта.

²⁾ Кондотијери су се звале четовође над четама у средњем веку, које су ишле којекоме у службу под најам.

Превод.

³⁾ Ami Boué *La Turquie d'Europe III.* 464.

⁴⁾ Шафарик *Wiener Jahrbücher LIII.* Anzeigebblatt p. 38.

цар и патријарах, а она да је била законодавна власт; да се та скупштина трудила да обезбеди и имаће веће и мање властеле, да га не захвата већа власт, и да опет властела сељаке својевољно не може наметима претоварити. Свуд се опажа стање насиља и суровости, које још бејаше по земљи и народу, и које се и сувише јасно види и из историских догађаја, али се опажа и жива тежња да тога свега нестане.

Србија је била почела прелазити онај прелаз, који је у животу сваког народа између најзнаменитијих корака, прелазити прелаз из оног што је заостало још од тамних почетака, од патријархалног и на оно место где се ко родио ограниченог живота, у живот изображен духовном свешћу, која одговара развићу човечанском, у живот према законима удешен; она није тај корак огледала, да се баш ни за ким не поведе и никакву форму ни од кога не прими, али га је огледала по правом народном духу. Између свију словенских права, српско је највећма народно по мишљењу људи зналаца¹⁾.

А да ли би српски народ наставио овај почетак, да ли би доиста заузео неко достојанство међу европским народима? То већ није толико стајало до тога, је ли се он кадар био развити, колико до одношења његова према другој некој сили, која је силно нарасла па јурнула на јужну Европу.

¹⁾ Maciejowski *Slawische Rechtsgeschichte* B. I. Th. II. Abschn. V.

ГЛАВА ДРУГА.

ПРОПАСТ СРПСКЕ СЛОБОДЕ.

С које му драго стране гледао човек да схвати развитак новијих векова, готово се увек враћа на римско царство; оно је покорило пода се стари свет, а њега је савладао нови, па тако је постало средина целој историји.

Вајкада поплавеше азијатске области грчко-римског царства Арапи, који се прихватише вере што је пола света отргла хришћанству, и то беше под оном истом владом, под којом су као што вели историско предање и Словени примљени у поднавље, под царем Ираклијем. Срећа те они раније још не ударише на Цариград. Али је сад ислам имао у малој Азији, баш врло близу главне вароши своју војну силу жешћу од свију пређашњих. Од како их Кантакузин уведе, Османи познаше трачко полуострво. Поља код Калипоља где су они у то доба — године 1357. — први пут самостално ногом ступили, зову се још и данас по првим Турцима, који су се онда с најјачим фанатизмом мусломанским борили с хришћанством и ту тобоже мученички изгинули.

Могаше изгледати као срећна нека судбина, што се баш у овај мах саставила с ове стране српска држава, која је исто тако била крепка за ратовање и побеђивала на све стране.

Слаба влада, на коју паде име и наследство римског царства, до сад мишљаше да се једнима

одупире помоћу других; али сад не би на ино него беше дошао тренутак, да се обе те силе сударе.

Србима је било од преке невоље одупрети се свом својом снагом Турцима. Морали су их или одбити или чекати сами своју пропаст.

И сад се деси, те баш у тренутку, кад се ово могаше предузети, умре силни српски цар Стефан Душан: а није још био ни довршио града, који беше почео градити, и ако смемо у овом успоређењу и даље, није још био посвршивао најпотребније и најпрече што је, тек за обрану већ подигнутих бедема.

Српска се држава разликовала од турске по главно у томе; што је у Турака било веће јединство, што су они били тесно свезана војничка чета и сви слуге једног господара; а у Срба што је већ више ишло по западном начину и што су војводе увек имале по нешто удела у власти.

Несу ли те војводе саме поставиле пре времена на престо Стефана Душана може бити и преко његове воље! У свима корацима, па и у политичким, које је он предузимао, увек су они имали одсудног учешћа. Он је још и успео у томе да угуши непокорност, без које није било: а по смрти његовој букнуше странке у његовој кући, међу његовом женом, његовим сином и његовим братом, то поруши највишу власт и даде прилику војводама те одбацише од себе сву покорност.

Тако су мало нешто пре тога и босански великаши мислили да подигну властеоску неку републику. Онда се у целој Европи и показивао живот у распрама око наследства и у томе, што су се моћни сталежи силили и отимали испод власти.

А између уређења османског царства, она су баш највише учинила да се смету забуне од оваке руке, која су најжешће била жигосана варварством, а то харем и братоубиство.

Није се дуго могло сумњати која ће од ових двеју сила, кад се сукобе, победити.

Турски летописи описују неке бојеве, којих нема у летописима западним; а српски опет помињу неке, којих нема у турским; једни узимају победе за крајњу пропаст, други крајње пропасти за победе; али и колико су нам непотпуно познати догађаји, из њих излази то, да је још Душанов син изгубио грчке области што су их били освојили његови стари: велики вазали покорише се Турцима.

Тако се несу могле дуго још одупирати ни старе српске земље.

Неколико великих удараца би, па се већ показу судбина, која се сад није могла избећи.

Турска система, постављати војничке населбине по освојеним земљама и одводити људе оданде те их насељавати којегде на другим местима, године 1389. потпали голем отпор народни.

На висинама планинским, у којима је била најодличнија столица српског царства, на пољу Косову, стадоше још један пут заједно, на супрот Турцима Срби, Бошњаци, који су опет постали самостални по смрти Душановој, и Арнаути. Али су Турци били јачи од свију њих заједно. Приче и осећање народно завилало је у таму и сам почетак овог боја; али се о свршетку не може посумњати: од тог дана поче српско име дворити турско.

И турски султан и српски цар погибоше у боју; њихови наследници, Бајазит и Стеван Лазаревић поравнаше се на лепо и то поравнање утврди потчињеност Срба под Турке. Лазаревић даде султану своју сестру за жену и обрече му у свима ратовима његовим помагати с војском¹⁾. То

¹⁾ Као што каже превод Дуке, који је доста слободан: *volse che Stephano sotto 'l suo imperio esercitasse la militia, et in qualunque loco fosse l'imperatore, se trovasse la sua persona.*

је и чинио поштено док је био жив. У великим бојевима на Никопољу и Ангори, у којима се одсуђивала судбина турског царства, он је био уза свога зета. Као што се види, био је свезан заклетвом за ту кућу. Као свака крвна родбина, заузимао се Стеван да се уклоне распре, које се на послетку беху изметнуле у османској породици. Дабоме да се само по себи разуме, да је свима тим делима само утврђивао потчињеност свога рођеног народа. Док је он био жив, ствари су стајале како тако, барем се могло сносити: али по његовој смрти не бише Турци леђи позивати се и на права наследна на Србију, која су изводили по сродству са Стеваном, а на скоро се подиже и супротност међу вером, која се не да никад поравнати, и која се до то доба мање и помињала. Турци рекоше да за то не допуштају да један хришћански владалац има тако богате руднике и тако јаке градове, што ће се он њима кад тад послужити да смете напредак вере пророкове. Тако се у њих и заради вере поджеже лакомство. Око године 1438. налазимо у Крушевцу подигнуту цамију; турске посаде беху заузеле подунавске градове Голубац, Смедерево и породиљу српских вароши Ново Брдо близу најобилатијих рудника. Од Скопља су били прошарали Босну; а од Аргирокастрога и од Кроје ширило се турско господарство преко јужне и северне Арнаутске.

Тад је већ било дошло дотле да је могло бити спасења само туђом помоћу и то помоћу са запада.

А зар се није могао дићи на Турке свет римске цркве, на који су Турци у самој Угарској већ били ударили, којему су претили и у самој Италији?

Није било сумње да су силе западне цркве биле јаче на мору; а баш се у то доба саставила на истоку у Европи сила на суку, која се могла ме-

рити с Турцима. То су били Јагелони, који су саставили Литавску с Пољском и од којих је један и у Угарској краљевао. Српски и бошњачки владаци несу ни тренутка оклевали, одмах начине с њима савез.

И колико је силан изгледао савез на тај начин састављен, а нарочито после покренут одличном трудбом српског владоца Ђорђа Бранковића, који је у свој својој несрећи одржао име поштена и разборита човека не штедећи блага стечена у боље дане — толико је било успевање његово срећно и одсудно, а нарочито успевање велике војне, у којој је Јован Хуњад божићевао на освојеним снежним пољанама у Балкану. Турци се поколебаше и повратише на сегединском миру (године 1444. месеца јулија) сву Србију¹⁾.

Да су у овај мах силе са запада помогле она мала деспотства, што су била на овом крају, и међу која је већ и само цариградско царство припадало, па смеле султани у исто доба на мору и задале му страха, може се мислити да би се још имало кад повратити стање, које би се како тако могло сносити, а није ништа марило да се још које време почека за приликом, којом би се могле све те ствари у свој ред довести.

Али су у Италији желели да се опросте те опасности од Турака на један пут и то новим напрезањем источних сила, које су већ биле једном надбијене; папа римски потеже своју важност да њом раскине утврђен уговор: против тога је било свако боље осећање, али опет папски посланик није оставио ништа чим би само могао извршити

¹⁾ Aeneas Sylvius de statu Europae cap. IV. Consternati ac percussi metu, perinde ac totus oriens conjurasset, pacem petiere.

свога господина заповести, те ако није подбунуио Србе, који не хтедоше у то веровати, подбунуио је Мацаре и Пољаке да на ново почињу¹⁾.

Па да је нешто она морска сила што се одиста показала на Хелеспонту задржала султана у Азији, који је био тамо отишао док је то бивало! Тек била то непажљивост, или страшљивост, или издаја, султан се врати недирнут²⁾.

Тако се деси те на мацарско - пољску војску удари из ненада и на незгодну месту, код Варне, сила много претежнија. Чинило им се да на њих нагрће непријатељска коњица на крилима: а пешак, што се био начетио око султана, чинило им се да се не може никад надвладати. Хришћани пропадно са свим (у новембру 1444.).

И никад није било боја да је имао несрећнијег значаја за читаве векове, као што је овај. Народи они живе и данас под законима, који су им наметнути после овог боја.

Једно за другим покорише Турци деспотства у Арнаутској и Грчкој, која су припадала под царство. Њихов отпор могао је само за који тренутак задржати неизбежну пропаст. Како су могла дакле остати словенска краљевства? Изгледа као тужна каква судбина што им је већ и само скончање претрпано црквеним задевицама. У једној се српској песми пева, да је Ђурађ Бранковић питао Јована Хуњада (Сибињанин Јанка) како би он с вером да нешто победи: и Хуњад му не хте затајати да је он намислио да тада сву земљу полатини; — затим запита Ђурађ исто тако султана; а он одговори да би поред сваке цамије саградио цркву на оста-

¹⁾ Aeneas Sylvius онде (Papa) novum instaurari bellum cum precibus tum minis extorsit.

²⁾ Ducas. Come la bona fortuna de Morat volse, trovò spatio libero de le galie appresso lo stomio.

вио сваком нека чини како хоће, воља му се клањати, воља крстити. Барем се у опште мислило да је боље под Турцима остати у вери у којој се сваки затекао, него се латинити¹⁾. Ђурађ се стално противио колико год му напомињаху да се полатини, које су чинили још и у деведесетој његовој години. Што су се из његове породице некоји од женских по његовој смрти полатинили, само је ускорило њихову рођену пропаст. Последња владалица Јелена Налеолога покори своју државу римској столици; али за то скочи на њу њена околна; Срби позову сами Турке у своје градове само да не виде како их заузима кардинал римске цркве. И краљ босански, који је намишљао оженити се од српске владалачке породице и обе земље саставити под закриле папино, исто се тако изјасни да ће бити покоран папи, па исто тако и прође. И патаренска секта, које је било пуно у Босни, на коју су из Рима већ од неких више векова нападали, и којој је толико пута на ново проповедан крст, мислила је да ће и њојзи бити лакше под турском владом него под римском²⁾. Кад Турци после тога прво ударише, патарени се несу хтели ни бранити од њих: за осам дана падне у руке Турцима седамдесет градова, ухвате и самог краља.

Може врло лако бити да би се могла ова судбина избећи, да су се ове земље још израније приљубиле уза западну систему: али би у таком случају све другим путем и отишло. И саму су Угар-

¹⁾ У исправи својој којом опрашта грофове Ајлејске од њихове феудалне дужности према царству (1. августа 1443.) цар Фридрих наводи за основ да они: „Gen den Bosnen Turken und andern Ungleubigen, die die Christenheit an denselben Orten teglich und schwerlich anfechten, groß zu schaffen.“ Бошњаке, Турке и друге невернике!

²⁾ Schimek Geschichte von Bosnien 145., 147.

ску Турци наскоро по том готово сву освојили, а она се од постања држала запада.

Него и Срби и Бошњаци, ако и јесу волели покорити се Турцима, несу ни слутили шта чине и која их судбина очекује под овом владом.

Последњем владоцу босанском подјемчише живот, али фанатични шеих, који изрече да није од потребе држати реч задату невернику, одмах га убије онде сам својом руком¹⁾.

На скоро опазише земаљски великаши, које одмах почеше сатирати, а и краљевска кућа исто тако, да им је једино спасење остало у турчењу. Тестаменат последње владалаце која је утекла у Рим те ту на смрти своје наследно право оставила папи, који га је и примио дотакавши се донесена му мача и обуће, оснивао се на томе што су се њена деца, син и кћи, потурчила, те тако јој зарад тога не могу бити наследници. Видеше од првих великаша, видеше колика је опасност ако се не потурче, а како их, ако се потурче чека удео у јавној власти, па се једна за другом поведоше и истурчише све најодличније породице. Њихови замкови осташе им и даље наследни и у целој су области задржали највећи уплив док су били у слози: по некад им је одобравано да буде и везир између њих. Али се тим одбише од народа, који преко свега тог оста веран старој својој вери, а како беше изузет измеђ држављана и неоружан — онако је исто постао раја, као и сви остали Хришћани у Турској.

У Херцеговини је била ова система у толико блажа, што се тамо одржало неколико хришћанских главара с оружаним народом. Они су по каткад добивали бератима од порте и законито признање и тако су се наше морали према њима мало обзирати.

У правој пак Србији, на Морави, Колубари и на Дунаву увела се та система потпуно, колико је год била оштра. Туда, куд је султанова војска готово сваке године пролазила на војну к угарским границама, туда се није могла одржати никаква самосталност: шта више, по тим крајевима налазимо да су сељаке испод Београда одводили у Цариград да кулче на султанским ливадама о сенокосу. Земља беше подељена међу спахије, а становници су били дужни најтеже спахијама служити и лично и онако. Оружја несу смели носити никаква: кад су се по неки пут побунили, видимо где су оружани само дугачким моткама. Један путник из шеснаестог века означава их као сиромаше заробљенике, који не могу ни главе дићи. Сваких су пет година Турци одводили дечаке, те тако је узиман у султанову службу цвет и надање народно, тако су на кукавни народ обртане његове рођене силе.

Мало по мало судбини се у свету поче превртати лист.

Савез Угарске с Аустријом, а на тај начин с царством и с ратном снагом Немачке, која турском насртању постави јаку границу, учини да се ова земља на послетку ослободи од Турака. У овој ствари било је баш жива учешћа и од протестантских владалаца, јер су верозаконске расправе истина поцепале, али у исти мах и развиле снагу и духове. Отму тада сасвим од Турака велики део српскога народа, који се још пре био населио у стару Угарску. Њихова браћа с оне стране Саве једва дочекаше такве изгледе. Цару Леополду понуде помоћ, за коју се и данас зна колико је много била од користи напредовању царског оружја: на пожаревачком миру остане у царским рукама велики део Србије и влада се старала да подигне у земљи образованост и тим што је ослободила на-

¹⁾ Нешри код Хамера *Geschichte der Osmanen* II, 552.

род од војака и ишла на руку немачким насел-бинама.

Не припада овамо да развијамо рашта ово пре-дузеће не само да заста, него још пође назад и го тако, да су се те све освојене нахије српске опет морале повраћати: познато је и онако свакоме да је то више било сплеткама политике европске но ојачањем турске силе: али ипак смемо напоменути да је ова нова промена у многومه обрнула на горе стање тамошњег хришћанског народа.

Турци се сад несу само светили људима, који од њих пре одусташе и сад се не беху уклонили из земље и несу само велике комаде земље подавали другومه у руке: најзнатнија и најдубља штета осе-ћала се с црквене стране.

До то доба се и под Турцима још одржала српска патријаршија и још бејаху српске владике. Тим је народ барем с црквене стране имао неког удела у јавној власти, тим је раја према султану имала неко представништво, које се баш није смело сасвим презирати.

Цар је Леополдо, кад узмемо тај његов нами-шљај сам по себи, да ову силну црквену власт задобије за се, да је узме под своје закриље, врло угодно поступио. На тај је начин цео народ у Или-рику долазио у неку руку под царево окриље. Што се народ подигао године 1689. онако драговољно по вољи царевој узрок је у патријарху Арсенију Чарнојевићу, који је предњачио у тој ствари. Он се удружио с царевим станом с једно две хиљаде својих верних, који сви беху на се приденули крст¹⁾.

Само је требало да су се ти планови извршили у целом свом пространству.

¹⁾ Речено је онда војводи у Кањжи, да се немачко царство донде не ће смирити докле му не буду граница „два мора, црно и бело“. *Neu eröffnete ottom. Bforte. Fortsetzung*, p. 527.

Али је већ Арсеније Чарнојевић био принуђен да остави стару архиепископску столицу и да од-лази у Аустрију. То је учинио као велики главар народни. За њим одоше тридесет и седам хиљада породица и населише се у Угарској, где им је цар подјемчио привилегијама независност у вери.

Није никакво чудо, што Турци никако несу хтели трпети, да се у њихове области меша црквени главар, који им се тако јавно показао неприја-тељ. Стараше се да спрече сваки савез с њиме, они сами поставише Србима патријарха у Пећи.

До каквог је унутрашњег комешања после овог дошло, види се из једног догађаја, који поста од-судан за Црну Гору. Турци ухвате црногорског митрополита Данила Петровића из племена Његуша, којег је замитрополитио патријарах Чарнојевић, чим се помакао из Црне Горе, и једва су га за голем откуп пустили. Ислам је под закриљем владиним продирао већ и у Црну Гору. Данило наговори Цр-ногорце да се силом опросте своје истурчене браће, не би ли се од Турака бар код своје куће смирио. У један дан кидишу Црногорци из ненада те поу-бијају све, који се не покрстише или не утекоше. Нека се нико не вара: ни тамо се хришћанска вера није могла на други начин одржати недирнута. Од то доба постане владика старешина свему народу и имао је право за свога живота поставити себи заступника — као што је тамо наследно и досто-јанство свештеничко и протојерејско. —

Свештенство народно такође се јако одуширало народним крвницима.

Кад Аустријанци године 1737.¹⁾ на ново уда-рише на Турску, подигоше се Срби и Арнаути,

¹⁾ У животу Ђенерала Секендорфа, који је израђен по до-брим изворима, има уверавање како су патријарах пећи

њих до 20.000, на сеобу: али их Турци стигну на Колубари и све исеку.

Не прође много па се показа, како несу потребни тако големи покрети као ови ратови, да се међу овим народом заподене од црквене стране то народно одметање.

Варалица један издаваше се за Петра III., па је могао у Црној Гори задобити поверења и важности, које се обоје и у Турску на далеко раширило. Припознаше га многе владике: и тадашњи патријарах српске цркве у Пећи пошаље му на поклон скупоценог коња. На то закрајине нађ везири од Босне и Румелије и стесне његову важност на Црну Гору, где је морао утећи и патријарах пећки.

Од то доба науми порта Србима више и не допунити да бирају патријарха, његово достојанство она састави с цариградском патријаршијом, над којом је без сваке сумње имала власти¹⁾, а цариградска патријаршија пошље одмах грчке владике да управљају српском црквом.

Народ је пак ту много изгубио. С црквеном независношћу пропало је народу и оно последње, што му беше остало од удела у јавном животу, у чему је поврх свега било још покретала и за веће избражавање. Сад је тек народ био са свим покорен под потуркомањени Цариград.

и архиепископ охридски изјавили жељу, да би они ради бити и светски главари у својим епархијама, па имати место и глас у немачком сабору великашком.

¹⁾ У берату за цариградског патријарха, који износи на ви-дело Мираца Досон у књизи *Tableau de l'empire ottoman* V. p. 120. помиње се хатишериф, којим је то било. Данак од 63.000 аспр. год. који је плаћала пећка патријаршија, предузме на се патријаршија из Цариграда.

ГЛАВА ТРЕЋА.

ОСНОВЕ ТУРСКИХ УСТАНОВА У СРБИЈИ.

Каквој историји о верама био би задатак да покаже не само начин мишљења, обичаје, и хијерархичне заводе, него и политички уплив који је вера имала на овај или онај народ.

Ислам и хришћанство стајаху толике векове једно с другим у борби, развијаше се напоредо. Па погледавши с политичке стране, које је најодличнија разлика у стању склопљеном под њиним упливом?

У току ствари, којим је пошло хришћанство на западу, ваља у овом обзиру много одвојити и миогред прећи: али се ни на који начин не може порећи да је црква много и врло много учинила те су поникле и постале народности.

Да узмемо само један пример. Код онолико различних елемената, што су били заузели стару Галију, код оноликог упадања и освајања, што је прегрмело преко ове земље у средњем веку, како би се могао и замислити постанак онако крепког јединства народног, као што је у Француској, да није било уплива од вере хришћанске и од цркве?

Оно је истина била та хијерархичка сила, која уједињује, али је било и отпора њезину надмоћству, јест био уплив с поља, али је било и слободног покретања изнутра, била је покорност, али није гинуло ни противљење. Кад је пак народност један пут уједињена стала на ноге, онда је није могла

никако разрушити каквагод разлика у мишљењу. Самој тој разлици у мишљењу основа је то јединство у народности, без њега не би ни било оне разлике.

На истоку је било сасвим другчије.

Као што је некад било под калифима, и у монголском царству у Индији, тако налазимо и по пространим областима, које обљадаше Турци, свуда супротност међу вернима, којима вера даје право на господарење, и невернима, који су опет исто тако зарад вере осуђени на робовање.

Поврх тога ислам снажи право тих војника господара и том маштом: да је њихова вера једина права: па као што се већ у свету затекло те се није могло бити и без покорених неверних народа, преко све своје жестине, ислам је опет задовољан с њима у главном, јер у корану стоји: „Кога је и Бог пустио да се вара, онога не можеш ничим обавестити, ни на прави пут извести“. Па као што кажу, султана су одвратили, кад је један пут био намислио да искорени своје хришћанске поданике, само тим, што су му казали како се без њихове службе не може бити. Па у тој супротности међу вернима и невернима и излази нам на видик цела државна система: њене две језгровите основе вечно ће се измеђ себе трети, нити се ту икад да и мислити на постајање уједињеног народа.

Не ћемо дубље испитивати откуда да је то у свези с начелима обе ове вере те је хришћанство само по себи више популарне природе, те је оно, кад се сударило с државним властима незнабожачким, најпре у народу корена захватило и откуда то што је ислам још од почетка мачем рашириван; откуда ли је обоје састављено с основном истином једне вере, која непрестано продире, и с неистином друге: доста да је тако и да отуд обадве системе имају свој карактер.

Хришћанство иде за тим да обрати за собом народе: ислам хоће земље да освоји. „Земља је божја, и Бог је даје коме хоће“.

Што у римском царству изгледа више као неко правно претпостављење, да је земља царева или државна у основу, а појединог да може бити само државина и уживање¹⁾ то је у турском царству права збиља основана на вери. „Сва је земља калифова, а калиф је сенка и заменик божји на земљи“.

Још пре кад је извршивао вољу божју и прокову те ишао ширити чисту веру, освојио је он ту земљу и поделио је међу правоверне војнике, који му помогоше: некима у наследство, а некима као наплату у спахилук.

Па ма колико да је и могло настати у мирно доба омањих промена, у главном је увек остајало онако како је први пут уређено.

У осамнаестом веку, исто као и у шеснаестом, било је цело царство подељено на тимаре и спахилуке: и тих спахија је износило на 132.000 људи²⁾.

Јањичари, којих је било на број опет на неких сто педесет хиљада, и ако многи између њих не бејаху Бог зна шта, састављаху као некакву општину, која је свезивала све области царства. Орде из одељења цемата, које су имале то право од вајкада, бејаху по градовима поред паша. Њима су паше биле дужне поверавати и кључеве од градова.

А дочекати, и дворити правоверну војску кад гдегод падне, које је право војсци по вери припадало, и у Србији и у свима осталим областима,

¹⁾ Gaj: in eo solo (provinciarum) dominium populi Romani est vel Caesaris: nos autem possessionem tantum et usumfructum habere videmur.

²⁾ Eton, Survey of the turkish empire 1798., „from the concurring testimony of several persons who had the most intimate acquaintance with it“ казује тај број.

била је дужна раја: она је била дужна земљу радити и терете државне сносити. Да видимо и те терете који су.

По корану плаћа султану поданик порез на главу (харач) а ко би се успротивио, губи главу, или допада робије. Тамо стоји о невернима: „Гњечите их докле не даду порез и не укроте се“. Турски су се султани, ако је било потреба доводити у ред данак, на ове коранске речи изреком позивали, као султан Ахмед II.¹⁾ Свака мушка глава од седме године па до смрти била је дужна плаћати тај порез. И тескере, признанице с печатом, које су слали из Цариграда, биле су у једно и докази признатог поданства, с њима је био миран свако од којекакве напасти, и на путу су му биле место путног листа.

По српским крајевима било је још неких округа, који су били под српским кнезовима. Тако је Крајина била под Карапандићима, који су били наследни и вредили су као неки владоци па ако и несу имали онаке повластице, као што кажу да није смео ступити на њихову земљу турски коњ поткован, опет су имали право нетрпети спахије или да се који рођених Турака насели на њиховој земљи. Што је припадало данка, они су плаћали једноме бегу, који је седео у Кладову. Тако су некако с неком маленом разликом држали и Рашковићи Стари Влахи. Пределом Ђучем управљали су исто тако кнезови који су се мењали. А у правом београдском пашалуку, у тако званом Серф-вилајету сматрале су се спахије као господари селима. Из најпре су имали то у корист, што им права мало по мало посташе наследна, али отуда је могло долазити и то да су та права постала и јасније означена. Спахијама је при-

падало десето од свега што је родило у пољу или у винограду, њима је ишло десето од кошнице и по нешто од сваког грла марве. И они су од своје стране узимали данак — који се звао главница — по два гроша од ожењене главе. Да се не би око свакојака незгодна распитивања мучили, бројали су у главницу и од десетка по неки део. Било је крајева, у којима су били у договору са спахијом те му се плаћало од ожењене главе по 10 гроша на годину у име свега, па била кућа богата или сиромашна. То се лепо допадало и спахијама, јер су тако знали на чему су. Сматрати спахије као племиће врло је несвојствена ствар. По селима нити су имали својих кућа, нити каквих год других добара; несу имали никаква права на суђење ни на кулук; поданике не само да несу могли они протерати, него им несу могли ни забранити да се одселе и населе где му драго. Оно што су они имали, била је као год нека наследна плата, која је трајала непрестано и за коју су они били дужни војевати. Несу им никад била одобрена никаква права на праву својину: за услугу им је давана корист.

Неколика је села султан сам за се задржао.

Поврх тога ваљало је издржавати и пашу, а почем је била у пашалуку и управа, били су потребни за све то укупни приходи.

Кулуци су из почетка били врло неспособни. На-лазимо да су сељаци у Србији из сваког села морали кулучити паши сто дана у години. У Цариграду су држали списак од кућа у царству што су биле дужне кулучити. А на измаку прошлога века већ не чујемо ништа о тако тегобним дужностима. Беше изашло из обичаја и оно што се давало паши сваке године о Божићу у натуралијама. Место тога је он узимао сваке године од народа нешто у новцу.

¹⁾ Претписи Ахмеда II. у Хамера: *Staatsverfassung*, I. 332.

То је било у главном одређено по обичају, али је паша могао тај данак и повисити ако је нашао за добро. Тај данак је разрезиван у договору с кнезовима на нахије, па после се у нахији разрезивало на села и на куће.¹⁾ Пописа није било никаква, него су радили од прилике и по казивању.

Од тога се дохотка један део слао у Цариград, а у главном су њим подмириване потребе у области, а између осталог, одатле се плаћало и јањичарима, њима се пак дадоше и неке повластице у наплаћивању увозне ђумручине²⁾, те они стану трговати и на скоро постану најбогатији и најзнаменитији људи у држави.

Ама султан није само глава у рату, он као калиф пророков извршује и коран, у коме је преплетена вера са законима. Кад се године 1784. морао одрећи светског господарства над Кримом, духовно је задржао, па је и даље он слао тамо муле и кадије. У Србији је у Београду седео мула другог реда; а по мањим варошима биле су кадије те судиле и Хришћанима и Турцима. Кадије су се издржавале поглавито од Хришћана, од онога што им је припадало по административно-правним повластицама кад умре старешина кутњи, или кад буде која судска куповина и продаја, или од којекаквих ситница у разним догађајима што долазе на суд. Опажало се како им је мило кад буду какви нереди. Покрај кадије био је муселим, којег су постављале паше, он је извршивао пресуде, и био је често у већем уважењу по судија, јер је у њега била власт.

¹⁾ Отуд и долази име овог данку: пореза од речи: порезати, у рабош сећи, разделати; упореди Вуков: Српски рјечник стр. 607. (по првом издању, а по другом је на стр. 544. та ствар. Прев.)

²⁾ Портер *Observations sur les Turcs* у немачком слободном преводу II. 127. приписује те повластице и промене Махмуду I.

Око ствари од вере старао се међу Хришћанима владика, него су владике, од како насташе Грци, биле у тешњем сношају с државним властима но са својим повереним народом.

И по својој спољашности се владика више некако приљубљивао Турцима. Јахао је окићене коње, а носио сабљу и буздован, знаке од власти који су му допуштани султанским бератом.

Новчани је интерес био главно што је њихов положај постао оваквог карактера.

Цариградска је патријаршија, света црква, уједно као некакав кредитни завод, у који радо полажу капиталисте своје новце. Од доходака, на тај начин добивених, плаћају порти данак, био редован или не био, одатле чине и оне знамените поклоне, којима је обичај куповати милост чланова државне управе. Доходак пада истина и којеоткле с друге стране, али поглавито од прихода што дају владике. Сваки владика кад се завладичи мора пристати да дугује неку суму, која се одмери према величини његове епархије, и јемчити, да ће интересе на њу редовно отплаћивати¹⁾. Исправе овог дуга, назване исправе дворског дуга, (*Hoffschuldscheine*) иду од руке до руке као државне хартије, и јако су у вредности, јер заступник властелин или патријархов на којег име те исправе гласе, не сме никад пропустити да интерес на време плати. Не би ваљало световати владике да главни дуг свој плате, који су пристали да дугују: они би тим управу свете цркве већма у неприлику довели, но је помогли; а по њиховој смрти дуг тај остаје на цркви. Почем је пак владикама и преко тога ваљало још

¹⁾ Цалони: *Essai sur les Fanariotes* p. 158. „des obligations qui supportent l'intérêt des dix pour cent par an, et qu'on désigne sous le nom des avlikies-omoloyes.“ Упореди Мајерово: *Das griechische Volk* I. 398.

много трошити, како би се међу господом у достојанству одржали, те њихова управа поста не-сносна и самој грчкој раји, онда је јасно колико је она притискивала српску рају, којој су ове владике биле још и туђинци. Не само да су они од попова наплаћивали кад су их запошљавали упућујући их, да се за то наплате од свог поповскога што народ даје; него су у Србији ударали и они на сваку кућу за се порез: димницу, по неком ферману, који је допуштао да се тај порез може купити преко оружаних слугу и узимао га у обрану од спахија и њихова каква правног потраживања против њега.

Познато је како је и у постављању паша на пашалуке, дуго време новац био главна ствар, како су богати фанариоти или јерменски сарафи имали највише уплива на то постављање што су јемчили за онај новац, који је од сваког округа порти припадао, па како су после слали уз паше своје секретаре, који су над пашиним управљањем надзиравали; — ти су богаташи куповали од шеик-ислама патенте кадинске стотинама, па их после са знаменитим добитком продавали онима, који су свршили правне школе докле се изискивало. С владичанским местима била је поглавита разлика у томе што су њих фанариоти могли продати Хришћанину.

Кад се сад промисли како се и паша и кадија и владика могло постати за новце и како је у те три службе састављена управа (администрација) и судска и црквена власт, и како су људи, који те службе на тај начин добиваху, били упућени, да издатке своје накнаде преко права својих, која су им на народ давана, па како и спахијаци осташе као плата за услуге; онда по државном кућењу изгледају народ и земља као какав голем капитал,

на којег интересе има влада највеће право и од којих она неке уступа у наплату за обрану, а неке даје чиновницима готово као под аренду.

Раја је лишена сваке јавне власти, и још се показује само као оно, чим се управља, као средство да буде држава, и то држава, која је њу исту подјармила, јер раја издржава тој држави војску, чиновнике, па и сам двор.

Него се није увек ни ово стање ствари потпуно показивало у животу.

Виђамо често Турке где се измеђ себе поцепију. Спахијама, који су у земљи остајали, није ишло у интерес оно што и пашама, који су ту тек неко време пробављали; а јањичари, који беху јаки свезом својом раширеном по целом царству, чињаху супротност и једнима и другима; и срећа је кад једни друге могаху држати у узди! Ако тога не би било, онда граби сваки своје потраживање, мислећи да је то неко лично право, граби сваки колико може већим насиљем.

И с хришћанске се стране не хоћаше сваки покорити. Ко није могао изаћи пред кадију, коме су Турци стали претити смрћу или ради каква његова преступа или без икаква правична узрока и само зато што су му хтели ићи о глави, онај се хваташе планине, одлажаше у хајдуке. Хајдуци се могу успоредити с талијанским бандитима (*fuorusciti*) и с бандолијерима по неким шпанским провинцијама. А како су хајдуци устајали на државу неверничку, то је у њих било много више осећања да право раде. Хватали су заседе око друмова куд иду Турци особито с благом у Цариград и то им није сметало ништа поносити се поштењем и верношћу. Чим их је било двојица, одмах је један избиран за харамбашу; а често их се скупљала читава чета. У њих су били јатаци, код којих су зимовали, те им над-

ничили или ишли за говедима. Како би грануло пролеће, одмах би нагли у планину, скупили би се у чете, па ако који није био на броју, сви су се други заверавали да га освете.

Нема сумње да је ово хајдуковање у народу увек будило неко покретање, да је будило успомене и није давало замрети јунаштву: али још се непрестано није ни до чега долазило. Обично су на њих устајали и Хришћани, које они несу много штедели, а који су учињену штету свагда морали накнађати.

Него покрај тих нереда опет је у главноме остало један пут удешено стање: Турци су господарили, а Хришћани били потчињени.

Разлика у вери већма је падала у очи још и тога ради што племе у обојих није било различно. Барем спахије, ако и несу биле потомство старог земаљског племићства, већином су биле од српског колена и говориле су српски.

А нико није сматрао за неправичност, својевољу или ради какве личне ђуди, што су Хришћани били изузети од државе, рата и јавног живота; тако је било вазда; то је било у свези с исламом, као што већ рекосмо.

У књизи султанских заповести, коју је саставио у петом веку после Хедре неки врховни судија у Багдаду, ређају се дужности ђаурске, али се не ређају и мусломанске¹⁾. „Они се морају разликовати оделом; њихове куће не смеју бити веће од турских; њихова се звона не смеју чути; и не смеју јахати ни коња ни дромедара“. И у осамнаестом веку је понављана Омарова заповест, у којој се забрањује неверницима учити књижевни арапски језик или обучавати децу у корану. А највише им је поврх свега, као што се разуме од себе те ни

¹⁾ Mawerdi bei Hammer, Verwaltung des Califates p. 112.

помињати не треба, забрањено носити оружје¹⁾. Они су неоружано стадо, раја, којему је дужност да се покорава и да буде понизно.

Тако је било у главноме друге половине осамнаестог века у Србији.

Турци и одличнији и нижи, који су се око одличнијих мало по мало скупљали, држали су за се да су господари раји. Онако као рат задржаше они себи у право и занате, као што су чинили Ђерманци, или исти стари Турци на истоку, међу којима је један син ковачки подигао читаву династију.

Могоао си их видети где засукују свилене рукаве да коња поткују; па су опет мислили за се е су неки племићи. Неке су занате с презирањем остављали Хришћанима, ни један на прилику Турчин не хоћаше бити кожухар. Што је год било боље и угледније, накићено оружје, богато одело, велике куће, све су то они без зазора присвајали: зелено је било само њихова боја.

Сусретање лично најтеже је стезало. Србин није смео ујахати у варош ни по што, смео је ући у варош само пешице, а Турчину се морало послужити сваком који привиче. Ако сретне Турчина где иначе, мора стати, сићи с пута, и ако је носио ништољ за обрану од хајдука, морао га је крити. Да трпи увреде била му је дужност; а љут преступ да на њих одговара.

Срећа те је земља била уређена тако, да су обе народности биле одвојене. Који је странац прошлог века походио Србију није му морало ништа тако пасти у очи као разлика међу вароши и селима. По варошима већим и мањим, по градовима и паланкама живели су Турци, а по селима Срби.

¹⁾ Турски је законик ипак у Ohsson Suppl. I., 106. изреком Code militaire. Il doit s'interdire le port des armes, l'usage des chevaux et de toute autre monture.

Као што паша није трпео своје користи ради да поједини Турци врљају по народу, ни Србима се према стању ствари није никако миљило у вароши. Неки је проживео и 60 година, а никад није вароши видео.

Тако је и могло бити да се могаше живот створити, који је одржао жив и неподјармљен дух народни.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

СТАЊЕ, НАРОДНА ФИЛОСОФИЈА И ПОЈЕЗИЈА У СРПСКОГ НАРОДА.

Српска села растурена су далеко по гудурама, по долинама око река и потока, или по густим шумама; ако је у коме тек четрдесет, педесет кућа, обично заузме место колико сав Беч са свима својим подграђима.

Куће су на само, раздалеко; свака је некако као особита општина. Права је кућа од плетера, олепљена блатом а покривена сухим лубом и сеном, на средини је огњиште, где гори ватра, а около су вајати (клијети), изнутра искићени оструганим даскама и без огњишта. У кући станују обично отац и мати; по неки пут има у њојзи и соба, где њих двоје спавају; а вајати су за ожењене мушке главе. Сви чланови породице (чељад) састављају једну задругу, раде и једу заједно, а зими се вечером скупљају око ватре. По смрти очиној браћа изберу између себе највештијег за старешину и остану дотле заједно, док се толико не намноже, да већ не могу на ино, но се раздвојити. Често је од једне задруге читава улица.

Ту са стране треба слабо чије помоћи. Људи начине себи кућу сами, плуг и кола граде како су научили од старих, они здељају за волове јарам, а опанке секу од неучињене коже. За остало се одело старају жене, оне предуду лан и вуну, умеју откати и обојити броћем платно и сукно. Што им

треба за храну, оно роди, тако им није од потребе ништа куповати, ван једине соли. Од заната је селу потребит само ковач, да скује што треба од гвожђа. Воденицу има по неколико кућа заједно, а свака дан кад њојзи меље.

Тако задруга подмирујући сама све своје потребе, беше основа непрекидном народном животу. — Турци су је подржавали и за то, што је на њу обично понајвише терета падало. — Према њој је долазила личност некако у присенак. Нити је ко славио именов дана, ни дана у који се родио: свака је кућа имала свога светог, па је његов свечаник славила гозбом и свечаношћу.

У старих Берманаца се јако уважавала материна родбина, и то је јаче свезивало породицу¹⁾: тако је по старинским обичајима много вредно ујак; али у српско-словенском племену има некако већу важност одвећ живо осећање између браће и сестара. Брат се поноси што има сестру; сестра се заклиње свога брата именом. Мртвога не оплакује љуба: мати и сестре оплакују га и обилазе му гроб. На неким је местима остао чудан обичај за једномесечиће²⁾, да, кад један умре, онда метну у путо једну ногу живог и једну мртвога, па онда онај живи дозове момка каквога, те га он пусти и остаје му после место брата, те се зову побратими.

ОвOME одговара и онај најособитији обичај српског народа, братимљење. У Србији није у обичају, да то бива баш у цркви; али се опет братиме у име Бога и светог Јована, да ће један другом бити веран и помагати се за целог живота. Мисли се да је најбоље побратити се, кад ко у сну, у какој

¹⁾ Тацит: *Sororum filiis idem apud avunculum qui ad patrem honor etc. etc.*

²⁾ Једномесечићи се зову они, који су се родили једног истог месеца. (С. рјечник стр. 251). Пр.

невољи рече коме: „да си ми по Богу брат!“ Тако побратимљени зову се после: по Богу браћа, побратими. У старој Оршави и Неготину обичај је на побушени понедељник (дружичало) побушавати гробове мртвима од оне године, то из јутра, а после подне стече се ту младеж, те плете венце. Увек се мушко с мушким, а женско са женским ижљуби кроз ове венце, па се измеђају њима и после су мушкарци међу собом побратими, а женскиње друге. Али њихово побратимство, зато што су још млади, траје само за годину; ту се није све свршило, узима се више као неко огледање, и пошто су се познали, или овако побратимство понове, или га оставе.

Ова свеза тиче се само онога, који је везује, али друга једна сматра се као ствар заједничка целе породице, а то је женидба. Њу свршују очеви обадвеју страна међу собом и то не бива без поклона, који често изађу знаменити, јер се не може без куповине стећи тако важан члан у породици, као што је одрасла девојка. Невесту предаје брат сватовима, који су дошли да је одведу у туђу кућу; а ту је дочекају сестре и јетрве. Да накити дете (наконче), да удари преслицом у сва четири кутња дувара, међу којима треба да буде толико пута на раду за преслицом, да узме хлеба, вина и воде под пазухо и у руке, па да се тако погне на сто, око којег ће јој се ваљати толико пута бринути, све су симболичке церимоније, којима се млада уводи у другу кућу. У уста јој метну комад шећера, јер она ваља да говори мало, ама ваљано. И још је једнако туђинка, читаву годину дана зове се: млада. Обичај је, да се дотле непрестано стиди, па то је чисто и од мужа туђи. Кад су у друштву и пред другима, једва да проговара с њим коју реч, а од шале какве не сме бити ни спомена. Тек годинама,

пошто јој већ и деца поодрасту, изравна се она с осталом чељади у породици међу коју је дошла.

Како је јако осећање према крвној родбини, за чудо је како се свуда међу Србима није задржао обичај, који није ништа необично међу народима, који су у оваком стању, који и међу једним српским племеном, међу Црногорцима, стоји у голему значењу, а то је крвна освета. Ово може долазити отуда што уопште међу српским народом нема братства, племена, јер може бити због насиља, у ком се трајало, или не моглоше постати или се не моглоше одржати. Што се породице састављају у једну општину већ је више нешто политичко, нешто, што се не може оснивати на заједничком племену и роду. У ком се селу десило убиство, Турци су га осуђивали да плати накнаду, која се звала крвнина¹⁾ и износила је увек 1000 гр., али су они то више сматрали као штету, но као какво злочинство. Пошто се то већ платило, онда се убилац могао слободно повратити у општину. Било је доста да се он помири само с родбином оног убијеног, а то није било ништа тешко, јер је стање

¹⁾ Таквих наређења има још у законнику Душанову §§. 32. 44. (ако се смемо и дотле држати Енгелове редакције). Што се тиче турских наређења, ваљало би испитати, колико су управо турска, а колико се међу људима задржало још од старине. (Ево шта стоји у законнику Душанову у §§. 87. и 88.: „Аще кто оужежеть коуку или гоуино или сламоу или сено по низме комоу, да съжегоутъ его огнемъ. Аще ли се не нанде, да га дасть този село. Аще ли не дасть, да плати този село, що би пожегы платилъ. — Аще ли кто оужежеть низмъ села гоуино или сено, да плати околнѣ, или да дасть въжегышаго.“ — *Právník dřevoho písemnictví Jihoslovánův. Okázky občanského písemnictví. 37. стр.* — А у оним параграфима, које помиње Енгел, нема о томе ни спомена. Превод.)

било тако, да би освета општини нанела нову штету.

Међутим свеза, којом траје село, била је врло јака.

Село је имало право да само себи бира кмета и сеоског кнеза; и њима колико се веровало, толико су их уважавали. Пореза је била на свима, а разрезивали су је сви у договору измеђ себе.

Као што свака кућа има свог свеца, тако и цело село преславља једнога. На тај дан скупи се цело село гдегод на пространо место, на какву пољану више села. Дођу свештеници, те свете водницу; па онда они напред, а за њима народ — прођу с крстовима и иконама кроз њиве, а на неким местима иду тако од куће до куће.

По начелима турске владе несу смеле бити цркве у много села и тако се тај недостатак у неколико накнађао на овај начин.

Може бити зато, што није било цркава, попови, који несу имали никаква другог посла до крстити, венчати и опојати из требника и казивати из календара кад је који празник, не имађаху ни из далека онаког уважења међу народом, као што га је имало свештенство на западу.

Што се поповима давало за крштење, венчање и погреб, није их могло ни изхрањивати; беше срећа ако им се у њихову селу десило штогод очевине, па онда су као и други косили, секли дрва и радили земљу; иначе су могли доста зло пролазити. Оче, упита једно дете попа, зар и ти чуваш говеда? Мој синко, још да су моја, одговори му поп.

Напротив опште поштовање припада калуђерима и манастирима. Увело се некако да су се исповедали само код калуђера — а између свију верозаконских обичаја овај без сумње може највише да одржи поштовање према свештенику и да му

набави уплива на светске људе. По планинским гудурама, где су манастири осамљени, на неке дане бивају сабори. Али ту се не мисли само на веру, то су дани, у које се свечано скупља цела околина код манастира. Често долазе у очи саборског дана те преноће онде крај ватре. Пошто се сврши исповест и испричешћују се, после подне се тргује и промеће, свира и игра — ту момак бира девојку — а старији поседају гдегод те се међу собом разговарају.

Али ни калуђери немају самосталности, нити јаког уплива. Нешто су мало ученији од попова, али опет несу бог зна колике науке, нити имају свезе с каквим већим старешином, нити су опет у каквом год тешњем и јачем уређењу; живе од онога што им народ даје а кнезови се за њихове цркве старају да су у трајашном стању. Готово нема нигде више до у Србији тога што кнезови, који по постању своме несу више ништа но прости сељаци, имају од старине право, да манастирске старешине између калуђера они бирају и постављају, на требао игуман или архимандрит.

Да то не буде још она идеја, која је пала на ум старим краљевима, а то идеја о народној цркви, која се у овим круговима одржала?

Има мноштво историја, у којима су се подсмевали оним силним задужбинама српских краљева, манастирима њиховим: — али пошто се срушила држава, коју су они подигли, ове су задужбине највише учиниле да се одржи у један мах и народност и вера онако, како се већ међу њима створило неко узајамно одношење. Несу промашили они, који су рекли, да су Бошњаци и зато прешли у ислам, што је у Босни било мање оваких задужбина.

Пошто је пропала пећка патријаршија, манастирима старих краљева припада поштовање, које је

међу собом свезивало сва српска племена, а особито манастиру Дечанима близу Пећи, где подиже отац Стевана Душана ону цркву од мермера. Покадшто су Турци баш зато и наметали тешке намете на манастире — јер су они и веру сматрали као некакав извор својих прихода — знали су да ће то све издржати подашна рука побожнога народа.

Народност српске цркве доказује и то, што су се међу српским народом старинска домаћа имена још досад одржала, а место њих су међу осталим словенским племенима одавно већ имена из календара.

С тим ваља састављати и ту ствар, што ни онај поглед на свет црквено-хришћански није овде могао задобити потпуну снагу.

По свима европским крајевима има трага у народном мишљењу од старинског обожавања природе; али је то већином само растурена развалина, нема свезе, не разуме се и не може се разумети.

Међу Србима се сва година проведе обичајима, који одводе мисли на ону тајанствену свезу, у којој човек стоји свезан с природом, живећи тако просто и на селу. Један тренутак ћемо се и око тога забавити.

Зими пред велике посте дају се задушнице: сваки светкује спомен својих умрлих; а кад дођу цвети, сваки се радује обновљеном животу. На лавареву суботу се скупљају гдегод на брег девојке те певају песме како је васкрсао Лазар; а сутра дан на Цвети у сами расвитак скупљају се на место одакле носе воду; ту играју коло, и певају песму како јелен роговима воду мути, а очима бистри. То су, као што се види, напомене, тек се почиње. Пошто се снег и лед отопио, вода је први гласник подмлађене године.

Уочи светог Ђурђа жене већ беру цвећа и биља; хватају оне воде што слеће с кола воденичног, побацају у њу оно цвеће и биље, па оставе да тако преноћи, а у јутру се у тој води купају. Зар се ту не каже како је човек рад да и сама себе већ преда пробуђеној природи. Они држе да ће бити од тог боље здравље.

На скоро приспеју и Тројице и по селу иду краљице. Десет до петнаест девојака зађу играјући и певајући по селу од куће до куће, међу њима је једна барјактар, једна краљ, а једна заличена и краљица, коју двори једна која се зове дворкиња. Оно што се пева у највише њихових песама, о женидби, просидби, срећну састанку, радости око деце; и што се уза сваку врсту њихових песама припева „Лељо!“ реч, за коју се држи да је име љубавном богу старословенском; песма, коју певају идући, о вилама што играју под воћком која расте, о Радиши — на сву прилику некаквом мушком духу, као што је вила женски — који испред њих стреса росу с цвећа и лишћа и једну вилу проси говорећи јој:

Код моје ћеш мајке

У ладу седити

Танку свилу прести

На златно вретено.

све су то знаци да је дахнуо нови дах пролетњи, знаци затајане и лепе љубави, која се запојила сродним осећањем према природи што се сад тако дивно расцветала.

Година пролази и наступају већ дужи дани, долази доба кад преваљује дан, које су некад светковали сви народи у Европи¹⁾. Из тог узрока ми-

¹⁾ Једна наредба нирнбершког савета од 8. јунија 1653., — коју наводи Грим Deutsche Mythologie 351 — забрањује ово као стару рђаву навикну незнабожачку, као празноверницу.

сли се у Србији да је Ивањ дан тако велики празник, да се сунце трипут од страха устави. Чобани повежу брезове лиле у машале у очи Ивања дне, па после обилазе оборе, где се овце затворају, обилазе око торова где су волови; после се пењу на брегове, позадевају у земљу машале, а они играју свакојаке игре док се машале не погасе.

У то доба је жетва већ дошла до руке и још јој може наудити само голема суша, да изгори, и град, да је побије. Кад већ суша преотмемах, једна се девојка свуче до кошуље, па се онако гола увеже и обложи различном травом и цвећем, да јој се и од лица нигде ништа не види. Кад она иде као да иде она трава на њој; она се зове додола. Домаћица саспе на њу кабао или катао воде; друге девојке што прате додолу моле се Богу у песми за кишу; то се држи поуздано да ће оне донети кишу и у песми оне и не певају ништа друго, него да удари росна киша и да покваси жита и винограде.

За кишу се моле Богу; а олује су у рукама великих светаца. Илија, за кога пише у старом завету да се вазнесао, овде је постао на неку руку громовник; огњена Марија просипа муње; а свети Пантелија пушта ветрове. Свечаници, на које се светкују ови свеци, падају између 20. и 28. јулија.

Затим настаје и у пољу и у башти посао око прибирања летине; чим пак настане зима почиње се мислити на другу годину. И зацело и јест тако, да до оне снаге, која се у то доба прикупља, стоји, хоће ли бити напредак другог лета. Уочи свете Варваре кува се у лонцу варица (свакојако жито помешано), па се остави те преноћи покрај ватре сутра дан се гледа на којој је страни наврело, па се на ону страну оре угарено поље.

На тај начин народ осећа како зависи од природе. Још се куну Срби сунцем и земљом; рећи: Тако ми сунца, тако ми земље! врло је у обичају.

И притом се ни мало не сумњају, како све само Бог располаже: нити ће се лако почети какав посао, да се божје име не помене. Чисто би се помислило за грех: обрећи штогод, а не рећи уз то: ако Бог да. Према томе се развио сам језик и опажају се прећуткивања врло чудновата. Путника нико не пита: куда ћеш, нити: куда ћеш ако Бог да, него му рече са свим просто: ако Бог да, те се тако право питање прећуткује. О молитви, која бива три пута на дан, рано, о вечери и кад се полази спавати, нико се не моли по старинским формулама, и за трпезом се не помиње напредак и наспор него се сваки стара да оно шта има и своју нарочиту жељу, сам каже превисокој сили. Напија се увек: „У славу божју!“ нити на каквој части сме сести ко у врх чела ако не уме очитати какву лену молитву. Међутим сваки мисли увек, да њега нарочито брани његов светац. На славу се позива речима: „Божја кућа и ваша, поздрављено је отац (или брат) да дођете до вече; што буде свети (који буде) донео, не ћемо сакрити!“

Кад човек живи свакојачко се мучећи, и кад у толико већма зависи од непредвидљивог и онога, на што не може рачунати, у колико мање познаје природу, онда је њему преко потребно замишљати што бржу непосредну помоћ већих сила. Па ипак уз то стоји и не изгледа ни мало немогућно ни то, што се мимо ту празноверицу и погрешку не губи ни живост и јасноћа оне чисте мисли о највећем бићу, коју сваки поштује и обожава. Налазим да је вредно посмотрити како се та обадва елемента сукобљавају у Срба о божићној слави.

На бадњи дан, пошто се сви послови посвршују, домаћин отиде у луг те осече какав церић: бадњак. Уноси га у кућу с поздравом: „Добар вече и честит вам бадњи дан.“ Поздрав му прихватају речима: „Дао ти Бог добро срећни и честити.“ И говорећи то поспе га који мушкарац житом, потом међу бадњак на ватру. Сутра дан чим сване међу пушке, а у кућу долази положајник, којег обично напред избирају; он понесе у рукавици жита, па кад назове с врата: „Христос се роди,“ поспе житом из рукавице. Из куће поспе когод њега, па му одговори: „Ва истину роди!“ Онда полажајник приступи ближе, скреше бадњак, т. ј. удара по њему, где гори, ватраљем, те скачу варнице, а он говори: „Оволико говеда, оволико коња, оволико коза, оволико оваца, оволико свиња, оволико кошница, оволико среће и напретка“ и још тако. Пошто седне, огрћу га жене губерром или пољавом; што остане од бадњака однесу у башту. У цркву се не иде; а кад седају за ручак покупе се сви око совре држећи свако упаљену воштаницу у руци. Тако се моле Богу и ижљубе се говорећи: „Мир божји! Христос се роди, ва истину роди, поклањамо се Христу и Христову рођанству!“ Као да се хоће тим да покаже како су тесно један с другим у свези сви кућани, домаћин покупи све оне свеће онако још непогашене у руковет, па их усади онако све заједно у чанак, који је натрпан свакојаким житом измешаним, а ту буде и колача, и пошто ту донекле погоре, онда их погасе оним житом. Чесница је као погача, онако како су је вајкада месили; у чијем се комаду, пошто је изломе, паће онај новац, који је умешен у чесници, онај кажу да ће бити најсрећнији оне године. Трпеза се не диже, нити се соба чисти, ту је постављено за свакога који налезе. До нове године кад се сретну

називају један другом: Христос се роди и одговарају: Ва истину роди!

Тако се светкује божић. Не ћемо расправљати да ли не ће бадњак, који све по мало сагорева, бити по чему штогод супротно ватрама о Ивању дне на бреговима, и да ли не буду и једно и друго симболички знаци о току годишњег времена и о сунцу, за које се пева у песми, да није на речи те не сија зими онолико колико лети; не ћемо испитивати ни то, да не буде жито којим дочекују домаћина и свеће гасе, и којим полажајник навешћује свој добар глас, знамење свију добрих дарова; али је опет врло значајно с које се год руке окрене, што човек своје малене потребе или своје барем земаљске жеље доводи у свезу с највећим догађајем у којему вера показује једно према другом Бога и свет. Па опет од тога се чисто достојанство светковине ничим не побија. Усред тога ограниченог малог света јавља се светковина с некаквом простотом и величином. Не долазе ништа необично жеље у оној кући, у којој сваког госта са стране радосно примају; што се јавио Бог, то кућане некако свезује, те једнодушно поштују тај појав и буди међу њима сложено обожавање.

А покрај сила што одржавају и које се поштују, не заборављају се ни противни упливи, мисли се и на зле силе.

Врло јако пада у очи, како се ове зле силе код толиких народа представљају у људском виду, како се приписују немирним душама покојних и како се доводе у свезу с којекаквим аветињама и вештицама.

У Србији се верује у вампира. Без сумње је то у свези са старинским веровањем, које се одржало у источној цркви, да тела проклетих црквом не могу иструнути и да после уђе у њих зао дух, те се по-

казују на пустим местима и даве људе. Него се у Србији на то црквено није мислило ни најмање; па ни на то да сам вампир пати за свој преступан живот, као што је ту мисао развио један песник, него само на зло, које може живе снаћи од вампира. Држи се да вампир излази ноћу из гроба па улази у куће и ту сиса крв из људи поспалих, те се тако храни. Од тога се одмах умире, нити се ко може спасти, и ко год од те смрти умре, повампири се и сам: казују да су тако по читава села пропадала, људи одмах прете да ће село раселити ако им не допусте да се они на свој начин обезбеде. А то не мисле да учине опроштајем од цркве повампиреном, као Грци, — старешине сеоске заповеде да се гробови раскопају, те прободу срце, које се није још крви наситило, глоговим коцем, тело спале, а пепео баце у реку¹⁾.

У тихом и безбедном току живота тесно свезаног с природом ништа толико не обрће пажњу, колико изненадно умирање кад нагло учеста; људи одмах мисле да то изјасне упливом с оне стране гроба.

За вештице се мисли да излазе из тела као духови и кад полећу да се сијају као ватра. Вештицу не може нико видети, а она се привуче чо-

¹⁾ Curieuse und sehr wunderbare Relation von denen sich neuer Dingen in Servien erzeugenden Blut-Saugern oder Vampyrs, 1732.: мали спис који се оснива на двама званичним извештајима од године 1725. и 1732. што су онда поднесени аустриској управи у Србији у Београду. У последњем, који је поднесен кнезу Карлу Александру Виртембершком, ондашњем губернатору београдском та се ствар потврђује врло кратко и с потписом једног пуковника, заставника и три наредника. Како се кнез Карло онда бавио у Штутгарду, прочује се та ствар по целој Немачкој и већ се неких налажаше, који се почеше плашити да се и ту не покажу вампира.

веку у сну, којему је намислила смрт, некаким га штапићем лупне, те се отворе прси с лева, и пошто му намени колико ће још живети, извади срце, те га поједе. Прси се срасту као што су и биле: изједени може још онолико живети, колико му је вештица наменила; а онда му више нема спасења, нити се може чим повратити.

Срби и кугу замишљају у човечијем виду исто као Литавци и Новогрци. Болест носе женске прилике белим превесом заличене из места у место, од куће до куће и многи се кужли заклињу Бог зна колико и Бог зна како да су их видели па и разговарали се с њима; те жене и јесу куга. Али кад се те жене покажу нити је то од њихове зловоље нити од удеса каква год, него се верује да њих шаље из далеке земље сам Бог кад где грехови сваку меру преврше.

И још се у једној прилици позива у помоћ чудо, у прилици, где се ток природе прекида нечим необичним, ђенијем или крспошћу. Најособитија прилика српског изумевања остају увек виле. Оне су брзе и лепе: косе им се витлају по ветру, и тако се виђају, оне станују по големим шумама и на рекама. Управо се не зна могу ли или не могу умрети; него су снажније од људи а знају шта ће бити. Има виленика, који се могу с њима дружити, њих су оне знаменовале још на рођењу и тако знају више од осталих људи. Који изуче дванаест школа, њих оне још покрај све науке свештају на врзину колу, па после могу ведрити и облачити. Народне јунаке налазимо где имају виле посестрима. Осталим се обичним људима њих ваља клонити. Наљуте се врло кад ко нагази на њихово коло, где играју или једу. И од оних ђака, што их оне посвештавају, њихов је дванаести, и њега још о том освештавању одмах узму.

Јест истина празноверица и занос, али је у једно ту и осећање народно и врло језгровито смишљање.

И тако се већ налазимо у колу српске појезије и рече нам је да о њој говоримо; на овоме досад кад се она се подиже, она казује те мисли.

Што су те мисли и живот, тако је и народна поезија у Срба са свим у народном духу: изгледа као да и не помишљајући на то, пева опште право онако сама од себе. И најновијим песмама нико не уме казати онога, који их је сјевао; а што је још већма и овоме је самом недовољно да га прочују, па тако слабо ко за тим и расније. Песме непрестано иду од уста до уста, па ни онда кад се деси те нека песма, коју је певао певач мање даровит, у устима болега и даровитијег певача, у коме је дух и осећање народно јаче, живље одјекне, па већма заноси, не мотри се толико на то¹⁾. Опазило се да међу Србима у Угарској имају каогод школе, у којима уче слепци ове песме, али то већ није тим песмама прави извор. По планинама у Србији и Херцеговини, није их потребе дуго ни учити, сваки их зна и без науке још од детињства.

По планинским местима имају готово у свакој кући гусле. Кад зими у вече поседају око ватре, жене предуг, а ко уме најбоље певати онај удеси

¹⁾ Што се у Омировим севима на неколико места опазва не тако обилата појетска жица као што је онда другде, — према ономе што се дешавало скупљачима српских песама — можемо извести да је отуда што се у онај мах, кад су се те песме скупљале и пописивале, не моглоше наћи за та места онако ваљани певачи као за остала. Певач није декламатор; он песму, која је прешла на њ, ваља да у себи прекува, па да је некако чисто својом снагом појетском на ново изведе.

гусле те песмом разговара дружину. Старци, који имају одрасле синове, те не морају радити тешких послова, уче унучад песмама, а она једва чекају тога, ту се најпре уче некако познавати свет. Ни самом игумну из манастира није срамота запевати уз гусле. Него та песма наличи више на казивање но на певање: и једнак глас од гусала тек се на крају стиха мало мења спуштајући се. По планинама, где су људи простији, снажнији и дивљачнији, јуначка се песма песма пева онако, како је остала од старина, у своме стиху од пет трохеја с одмором после четвртог слога и у сваком се стиху мисао свршује; али што се човек већма сизази с планина к Дунаву и к Сави, што су села сабијенија кућама, а људи пријазнији, мекши и мањи, тим већма нестаје и гусала а излази на видик љубавна песма, нарочито пак поскочица, све јаче витка и лагана, дактили се на много начина мешају с трохејима; али опет није ни ова песма ни мало мање народна од оне.

По механама се још не зна за картање. На већим скуповима отима мах јуначка песма, и то је најодличнија забава, а пева онај, коме првом гусле дођу у руке или који уме најбоље гудети уз њих. О славама, кад су код манастира сабори, излазе с певањем они, који су се на то са свим дали, а то свагда слепци, па и у Србији, него они песме више разносе, но што их сами изумевају; кашто су и они, као што је био Филип Вишњић из Босне, људи с правим појетским даром. Око њих се скупи гомила, па често дође и до плача.

И сами они Срби, који се истурчише, још се ни до данас не моглоше одвојити од љубави према овој појезији. Бива песама једних истих и у Срба и у потурчењака, само сваки пева она јунаштва за свог јунака. Истина се господа не би никад при-

хватила да певају сама, али им је мило слушаги песму; у Сарајеву су једног Хришћанина роба само за то измолили од кадије, што су им се допадале његове песме. Појезија надвлађује разлику у вери: она саставља јаким свезама цело племе, живи у целом народу. Од песме се оре планине, по којима дете стадо чува, равница, где се жито жње, шуме, кроз које путник путује. Све се уз песму ради.

Па шта се пева у песмама, које су тако са сваке стране уплетене у живот, које готово незнано како из њега полећу?

Што се преживи, оно се казује песмом. Где није ни мислити на какав узор са стране, унутрашњи се живот душевни, од кога долази сва радња и правац, и казује речју онаки како га је Бог дао. Према светлости оне опште мисли, која је основа свему животу и која је, под једнако са свима урођена, појезија схвата појаве из живота и још их изводи онаке какве су, она их црта, али у чистијим формама и разумљиво, па опет је то извођење у исти мах индивидуално и симболично.

Српска је песма најближи пут, који ће нас упознати с кућевним животом народним и увести нас у њ.

Ратару песма чини његову почасти, „црне су му руке, али бео хлебац једе“; врло јој је по вољи старац, у кога се брада као у свеца таласа, и у кога је душа, кад иде из цркве, тако чиста, да се може упоредити с мирисом од цвећа, с дахом његовим; а најдраже јој је бавити се око онога у души, што породицу саставља и одржава. Певачу је мила девојка, која се још игра, и у колу је, па је цвет; он је почиње пратити чим кога запази од самог почетка кад се загледала, те своју тајну сме поверити само венцу, што га у поток хита,

па докле ту тајну и пред самим момчетом не призна, њега гледајући девојка одрасте танка и вита, за удају је и полази зањ, па то се описује тако, да се не да никад надмашити. Сlike су пуне дражи, и изведене су светло, као испред лако нацртаног каквог предела. И баш овде, где се сам живот чини суров, појезија износи брижљиво на видик оне тајне тренутке, које човек не сме чисто ни сам себи да призна. Али нам она не крије ни то, да све то бива и друкчије: како домаћица киту цвећа, коју је иначе вечером у воду метала, даје сад детету, па је оно баца на сметиште; како су зле маћехе; како се гложе јетрве: те ласта вели кукавици да је срећна, што не мора тога чуда слушати. Има читав ред у коме стоје једна према другој, те различне наклоњености. Драги се готово више цени но брат; а брат више но муж: љуба је толико често непогодна према сестри, да долази до страхоте, до самог убиства. Како је свето побратимство, живо нам се казује: тешко оном, ко хоће да на зло наведе своју посестриму, или хоће да преко кумовања дође до чега рђавог, јер је и кумовање од тих светих свеза! Све што има у животу необичније, свадба и дарови свадбени, слава у селу, кад људи старији седе те пију, младеж се баца камена, а девојке коло играју, све нам се то у песмама изводи. Кућу и уређење њено народна је појезија пренела и међу саме небеснике, међу свеце.

Па кад се песма из овог кола вине да узноси јунаштво, према свему не може оно никоје друго бити но хајдучко, другог песма ни једног и не познаје. Хајдуковање је довољно оправдано тиме, што се хајдукује само Турака ради, који несу само неверници, него су и непоуздани, хоће да преваре, хоће свашта да заузму неправим начином; за њих

се каже, да је отмица њихово благо стекла, а да ће га отмица и растећи. Хајдук живи на крајини, као соко, који лети по ваздуху; казују се о њему све оне муке на хиљаде, с којима се мучи и живи, стење што иза њега заседу хвата, чекање дотле често, да већ дође од глади скапавати, па се нај-после казује како с победом искаче. Пушка је певачу онако исто угодна за његову потребу у певању, као што беше старим Немцима лук; отуда и бива те се описује, како је хајдук по средини хвата, како поклекне на десно колено, а на лево пушку наслања, како га око не ће да превари; кад пева о ранама, казује нам за њих готово сасвим у немилостивој анатомији; песме су те пуна дивљег посматрања. Него у њима није само то. Где се пева о љубави, не бива никад, да се не покаже покрај дубоке нежности према верном и највећа одвратност према неверном, одвратност, којој није никад омало клетве; напоре до с љубављу стаје мржња, а напоре до с нежношћу дивљачност, само што је дивљачност много јача, те би се могло обрнути па рећи: да напоре до с дивљачношћу долази нежност. Врло је лепо што се често живо пази на ов што ће сад доћи. Господар пази свога роба, изводи га на сунце да се огреје, па га пушта — тада се пева — на цигло јемство Бога истинога некиде скупљати за се откуп. Невеста, кад дође двој младожењину не ће пре сјахати с коња, док јој не дадну кључеве од тамнице, да пушти сужњик-чек иде куд је коме драго. Јасно нам се изводи ред очи са свим у голој, нагој истини она мисао која саставља у себи супротности, — тако побратми забадају у један мах нож у срце Туркињи, оју обојица милују, само да се ње ради не посвађају; вичући: „Благо мени данас и до века!“ издише миром старац, кад предањ донесу мртву

главу онога, који му је сина убио. Какав је човек у овом стању свога развитка, какав је човек у овоме народу, какав је јунак, онакав је и певач његов. Као нешто са свим сродно увија се поје-зија око живота, и живот се у њој огледа, не са свима својим појавама него с онима, које су саме по себи узвишеније, које су мање помешане са споредностима, те су по том према својој језгровитости и значајније.

Врло је значајно овде и то како је песма заузела историју народну, те како је тиме тек историја постала народно имање, како је тако живим споме-ном спасена од заборављања.

Старија су времена готово заборављена: опо-мињање почиње с последње славе народне, оно је крешко о пропасти народној, о којој смо и ми не-колико у главном проговорили. Та нам се пропаст пева у неколико повећих кругова од песама.

Најпре нам се показује Стеван Душан: и то исто онако као што нам га показује историја: око њега је неколико великих племена, с којима цар добро намишља. Та племена одмах излазе у ове карактеру, у којем нам их изискује даљи развитак: Југовићи су поносити и силни, Мрђавчевићи су у свези с духовима, с вилама. Ови се последњи одах по смрти Душановој како видимо и дочепају нај-више власти. У историји стоји да је томе крво, што је цар Урош био невешт; а у песми се пева да је он био нејако дете од четрџест дана, које је иза оца остало. Него ни од тога племена не сви насилници. Баш одатле је народни јунак Марко Краљевић, који се не боји никога до Бога. Он не даје царство ни оцу ни стричевима, но дај коме се пристоји. Зар се може јунак у радњу вести сјајније? Тога ради пада на њ и клетва и благослов,

па се обадвоје стече, и тим нам се напомиње за даље развијање које бива у напредак¹⁾.

Њему прете да ће Турке дворити: и други круг од песама, лазарица, пева нам како је било те земља допаде у њихове руке. И песма помиње исто као и историја унутрашњу неслогу и издају, од које дође ова највећа несрећа. Али у исти мах је преко тих песама превучено болно осећање како је све то суђено те није могло друкчије бити. Нај-лепши, најбољи и најплеменитији од лазаревих ју-нака, Милош, он ово прориче; цару то дају на знање небески гласници те он пред бојем причеш-ћује војску; — па опет како се величанствено пева јунаштво оних бораца, како се проклиње издајник! Погибија се пева на најтужнији начин²⁾. Марко није на боју, а остаје нам сакривено чега ради; њему иде трећи круг ових песама. Њега песма не опи-сује као човека, као што то бива с другим јуна-цима: он живи 160 година, толико и коња јаше. Тога коња поји Марко вином из леђена, одакле и он сам пије; на њему Марко седи, змај на змају, Марка нити сече сабља нити бије буздован; за ви-ном, која му је побратима на смрт устрелила, скаче Марко на том коњу неколико копаља у висину, па јестиже буздованом, нити је пушта докле га не

¹⁾ У овај први ред броје се песме из друге књиге Вукове збирке под бројевима: 5, 6, 8—10.

Бројеви 17—21, 23, 24. Милош је остао једнако врло сла-ван. Дука га спомиње као славна по историји. Године 1578. налази Герлах где су га се Бугари живо сећали. Кад је Ајрипешкиц 1530. путовао преко Косова толико је о њему чушао, да има у њега о њему читава приповетка (Itine-
rarium Wegrayss etc. 1531. табак под Е.) у изводу, по
есми. У њој се како мислимо може познати најстарији
ога српске појезије кад је у цвету била. Приповетке у
па Дукљанина биће из ранијег времена.

узме за побратима, не обећа се да ће му бити свакад на невољи и док му пријатеља не извида. И пошто је песма овог јунака тако чудновато окитила, шта чини с њиме? — Тај исти јунак двори Турке. У онај исти мах, у који га султан позива на војску, налазимо, где га и други околни краљеви позивају на славе; али се Марко опомиње своје феудалне дужности па иде на цареву војску. Него он није ни ту као остали, ни ту не трпи неправду. Зато, што је соколу његову крило сломио, Марко убије везира и дванаест његових војвода, освети очеву смрт посекавши његова убицу, па после изврати на себи медведину и онако љутит с буздованом упадне у чадор султану, који се препадне од Марка, па стане узмицати гледајући не би ли Марка речима и поклонима одљутио. Него како било да било, он двори Турке: то нам се на ново казује у више догађаја. Час је ту какав Арапин, који од султана ниште блага и ћер, час је какав Арнаутин, који је ђаволски опремљен те из куле нити да лађама пролазити нити хаџијама ићи на хаџилук док му се благом не откупе, с којима Марко мора мегдан делити, јер сваки други пропадне: Марко ид чак у земљу Арапску с царевом војском. Изглед чисто као да је народ хтео да у овом јунаку и каже свој живот под Турцима из оног времен, кад је српска војска после боја на Косову за цара Бајазита готово сваке године ишла на војну, не под својим поглаварима и тако, да није готово и тренутка било, да није Бајазиту и страха задава. Народ је био пун неизмерне снаге, духа необорива, па је опет служио другога. Све то нам показује народ на свом јунаку, на њ он придева све црте народног мишљења, па готово и ону грозовитост варварску помешану с лакомством за благом, које њега је народ прикупио може бити и сву даву

својих старијих јунака. Догађај иза кога је дошло те је народ потпао под другога, народ је могао показати начином ближим к историји; али робовање, које се врло отегло, није могао народ показати друкчије но митски. Неколико њих певају, како је најпосле Марка, кога не могаше ни сабља ни пушка, уморио Бог, „стара убојница“, које показује у песми пуно простоте и узвишеног осећања што од уједињености долази. Други се надају да је Марко још у животу; него да се уклонио у неку пећину у планини, кад је опазио прву пушку и видео колико може, како ту виси његова сабља, коју му пасе маховину, а он спава: па кад сабља отпадне, а коју маховине нестане, да ће се и он пробудити и повратити се.

Цело то причање не налазимо у скупу, нити у реду, него у песмама, свака је песма цела и има своју средину; њих никад није свестан дух једнога песника преобразио и посастављао. Него је опет у свима један правац, један смисао и један исти поглед на свет како појетички тако и народни, па опет се не може превидети у целоме како читава та прича има свога јединства. То јединство саставља у себи опомињање овог народа на своју величину, на пропаст своје самосталности, опомињање које је увек живо и непрестано прелази с једног на другог.

И понеки је од каснијих догађаја на овај начин у овај ред додаван. У неколиким песмама сачувао се спомен пун досетљиве приче о делима Хуџадовим, за којег Срби веле да је њихов земљак; несу заборављени ни најстарији хајдучи, ускочи, колико су се с Турцима борили, а њихова хајдуковања на мору не сећају се песме нигде; историју је песма пратила све до победа црногорских.

И ако је свуда био мир по земљи опет се види, где се дух народни бави једнако са сликама из ратовања с онима, под којима је управ тада народ боравио.

На послетку дође и то доба, да је овај ратнички дух био позван из нова на свој самосталан рад: то после догађаја, који имају свезу сасвим с другим стварима а нарочито зато, што се стање Турака и само по себи и према осталом свету променило.

ГЛАВА ПЕТА.

ОТКУДА ДОЂОШЕ НОВИЈИ ПОКРЕТИ У ТУРСКОЈ.

Већ дотле колико се пута мислило и колико су се често људи надали, да ће видети, где ће се турско царство распасти на пашалукe!

Па доиста је тога и бивало почесто, силне паше у Багдату, у Акри или у Видину, или у Јањини одметаше се не хотећи плаћати данка, или се баш и бунећи. Неки су се крајеви умели још дуго време одржати и неколико у независном уређењу, као Мисир и Босна. И као да су за тим, што је чинио понеки варварин, дабоме далеко, или у другим којим околностима, морали поћи и остали.

Међутим је увек бивало још и то, да је султан налазио пута, те стишавао те побуне и одржао јединство у царству.

Ту је била важност династије, која је трајала од памтивека, и с којом се од како се памти није могао нико надтецати: ту је било јединство црквене и светске снаге, која је сва стајала у једној руци нити је дала гдегод каквом противљењу и помолити се: ту је била уједињена крепост војничких установа раширена с једног краја царства до другог; ту правничке и црквене службе опет према мишљењу, које се већ један пут образовало: ту и то, што је било чисто некако наследног уплива од неколико великих улемских породица: — а све то чини те се не могу лако раскинути оне свезе, које вежу области једну с другом а све са средином.

И унутрашња могућност да у Турској може бити какве промене некако је више зависила од другог нечега.

Кад погледамо Србију, видимо најбоље, колико је много противних међу собом ствари било у том царству: ту су били с једне стране народи с осећањем својега бића, које се не могаше потрти, који се особито тврдо држаху онога, што науме, живо се опомињући прошасте величине, народи изузети из државе и осуђени на робовање њеним истим највишим начелом — а с друге стране је била вера, која је давала право владе својима верним, која је у сваког улевала охолост с презирањем, а сваког нукала на насиља.

Истина подјармљена раја сама по себи није могла на то мислити да се ослободи: била је и сувише нејака и поцепана. На њу су непријатељи, који су јој уједно били и господари, и сувише на сваком месту пазили.

Али како беше онда кад се наканише и прегоше, да пружи руку хришћанима у Турској хришћанске силе, које су се непрестано надметале, која ће коју претећи у развијању снаге и које се мало по мало беху подигле до сасвим поуздане преваге над Турцима?

Отуда је било Турцима онако страховито подизање руског царства. Само за то, што је она сила, која је светлила тако, да је полумесец поbledео, била православне источне вере, покорност се у раје почела колебати.

Кад се године 1770. показа на егејском мору прва руска флота устану Грци и на суку и на острвима, које беше само врло јако пренагљен и слободан почетак. Дотле су за Атину знали само људи вешти старинама, а од то доба ово име поста изнова важно за политике и савременике.

А рат, који букну 1788. године, отвори још шире а за Хришћане Словене на северу много знатније изгледе.

Аустрија, код које се била преселила српска патријаршија и која је под толеранатним Јосифом избегавала сваки притисак, који је донде често чињен Србима ради уније, ступи у савез с Русима да заједно ударе на Турке и онда се за то нападање није крило на што се главно њиме смера, које беше по речима цара Јосифа: „Осветити се за људски род овим варварима,“ и како је која војска полазила, та се намера развијала све страшније.

Ни у овај мах Грци не осташе мирни; под Ламбром Кацоном показа се на мору флота с војском и оружана већином од самих Грка: по Арнаутској и у Македонији се осећало покретање; а Срби прегоше на борбу највећма од свију.

Добро је мислио цар Јосиф, што је састављао од Срба, који су пристајали узањ, онај његов „фрајкор,“ тај фрајкор на скоро ојача, те поста голема чета пешака и коњаника, који су у војевању били врло од ваљане помоћи одмах још кад је опсађиван Београд 1789., а још више кад је Београд освојен и земља била заузета. Пуковник Михаљевић, који је овоме фрајкору, својеволјцима српским, заповедао, заузме положење код Ћуприје и Јагодине; путевима, којима још никад донде нити је војска прошла нити топ провучен, прође он под Карановац, те га отме од Турака; у јануару 1790. покаже се пред Крушевцем. Кад је наређивао војску у бојни ред, свирала је и српска и турска свирка, еле отме и ту варош; старе цркве, које су сведоци негдашње славе под царем Лазаром, који је у Крушевцу седео, и у којима су после Турци своје коње држали, одмах народ очисти, те

се из њих на ново заори хришћанско појање.¹⁾ Она хвала у извештајима царских људи, да су освојили велики део старог српског краљевства није претерана. Људи су се по Србији зацело надали, да ће у овај мах остати под владом бечког ћесара; свуда су се с вољом удруживали с царевом војском, по многим нахијама су чинили праву поданичку верност и на више места су бранили заједно с царском војском освојена места од непријатеља, који је сад био заједнички.

Него ни у овај мах не дође донде, докле су се они надали.

Чим би прилика, да ће се намере руског и аустриског двора извршити, забрину се остала Европа, да се како не поремети општа равнотежа, тим, што ће се област тих дворова, као што беше у изгледу, јако повећати; стара супротност, која је увек против оног који добива, устане у корист Турака, те се на скоро показа, да их не ће бити лако упропастити.

Сумњало се и око тога, хоће ли им се дати њихове старе границе. Пруска, која је најживље устајала против тога, да се Аустрија ма где повећава, није барем била за то. Идејама ондашње пруске политике, која је под Херцбергом непрестано терала правцем, који јој је дао још Фридрих II., припадало је и то, да се сила аустриска на Дунаву рашири само с тим условом, да се и Пруској уступи нешто на пољској граници, и да се с овим у свези учине још неке промене у областима, па за тим је Пруска допуштала нек Аустрија заузме Влашку и Молдавску, или ако не њих, а оно барем оне српске нахије, које је већ била заузела после пожаревачког мира.²⁾

¹⁾ Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Rußland, Österreich und der Türkei. Wien 1791. 2. Свеска V. стр. 30. стр. 61.

²⁾ Упоредн: Précis de la carrière diplomatique du comte de Herzberg. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft von Ad. Smidt I. 28.

Али Пруску овде не потпомагаше ни сами њезини савезници, Холандска и Енглеска. Подуго су се кабинети бавили, хоће ли се повратити све онако, како је најпре било или ће се допустити и неколике промене; али како је опасност од Француске, која је претила свима европским државама, сваки час била страшнија, на последку сврше тако, да се прво и прво начини мир, промена да не буде никаквих, а Србија да са сва поврати Турцима.

Они су мислили само на питање: како ће силе једна према другој стајати, а да се један хришћански народ показао вредан, да се и за њ заузму, није никоме ни на ум падало. Би доста, што утврдише амнестију за оне, који су се у Србији или у ма којој другој области одметали од султана, те прелазили на цареву страну. Могли су се мирно вратити на своје имање.¹⁾ И тако се Србија са свима градовима поврати у руке султану.

Али опет нико не ће мислити да се тим заиста повратило старо стање.

Кад су турски комисари, који дођоше да приме земљу, видели где из једног града, који је такође требало да им се преда у руке, изађе српска чета под оружјем, те стаде цело војничко вежбање вршити као и царева војска, врло се зачудише и онако зачуђени забринуше погађајући шта се одатле може исплести. „Комшије,“ рећи ће један од њих „шта ви то начинисте од наше раје?“ Не знам хоће ли бити истина што кажу, да су се Срби мислили под једним официром из Фрајкора још и подићи на Турке или га себи за кнеза измолити; и да су младу неку Српкињу, коју је онај миловао, као од шале звали својом кнегињом — тек је то јасно, да се није могао одмах угушити дух народне самосталности један пут пробуђен, и који су год носили победно оружје

¹⁾ Traité fait à Sistowa 4. Août 1791. Martens V. 244.

на Турчина, све је њих опомињање на те дане гајило крепком свешћу.

А кад је и Русија са своје стране градећи мир у Јашу на ново опоменула Турке и окрепила своје уговоре у корист Хришћана у Влашкој и Молдавској и на Архипелашким острвима, лако је видети да је то све учинило те су после тог рата у хришћанских народа у Турској силно окупљени елементи за одуширање и независност.

Али је тај рат имао и другог много јачег уплива, који је, да тако речемо, сасвим противан овоме.

Од неко доба почела је турска влада осећати како је надмоћство њезиних суседа отуда, што су Турци невешти да се боре с њима. Него је чисто и сама очајавала да ли ће моћи помоћи сама себи. Мустафа III. рекао је: „царство је пропало: и не мислите да ће се опоравити за нашег владања“. Везир Абдулхашид немајући куд преже те рече како и по Азији има хладовитих долина, у којима се могу саградити куће за тефериче.

Али народ у Цариграду није хтео тако у брзо напустити стару срећу. Све несреће, што је царство препатило, он је доводио отуда што војводе собом несуду вадиле ништа, те с пуним надањем очекиваше наследника Селима, у којег је налазио све врлине што их прописује коран¹⁾: и по јавним местима се могло чути неких где вичу да је он онај, који ће царству повратити његову некадашњу славу.

И донста, Селим, чим ступи на престо, пође за том мисли. Надмоћство његових хришћанских суседа, које се баш у тој 1789. години показа јаче него икад пре, тим га је самим опомињало да је од

¹⁾ „che sia valoroso, attaccatissimo alla sua religione, intraprendente ed avido di gloria militare“. Zulian Relatione di Constantinopoli 1789.

потребе помагати се чим му драго већма него што је икад пре било. Само што је он ту ствар потерао сасвим другим путем, а не како је његов народ мислио.

Народ се надао да ће њега видети где као стари султани полази пред јањичарима на војску и све непријатеље сатире; као што је у светим књигама и као што мисле правоверни Мусломани. А Селим, који је видео да је узрок несрећама у томе што је у непријатеља боља опрема за војну и што су за рат боље извежбани, науми да најпре и турску војску онако уреди, па кад се пође војевати да се може боље поуздати у њу.

Европске силе, које су мислиле наћи у султану корисна савезника против Аустрије, а особито против Русије, кад би се он колико толико могао њима одуширати, одавно су помишљале да то мора бити. А особито се Француска радо бавила о тој мисли.

Овде не ћемо никако ни помињати огледе Бонвалове, или Тотове, који дођоше у Цариград у свити француског посланика, много је важније што ту налазимо 1785. мноштво француских официра непрестано под платом свога двора, где се журно баве око увођења војничких реформа¹⁾.

Они лише топове Турцима и учише их како ваља њима управљати и палити их; ту су копани

¹⁾ Relatione di Constantinopoli del bailo Agostino Garzoni contenuta in due dispacci del medesimo del 10. Nov. 1785. La Francia, che sempre ha preso cura per la sussistenza di questo impero, se avvide che tolto il principal baluardo della Crimea dovevasi riconoscere come vacillante il suo destino. Allarmatasi perciò spedì a questa corte un copioso numero di ufficiali tutti pagati dalla corte stessa d'ogni genere e professione per introdurre ordine disciplina e scienza tra li Turchi per renderli atti ad resistere alli attacchi delli loro nemici.

шанцеви, те се на њима огледало, како ваља ударити и бранити се, грађене су нове лађе на француски крој, али је задржано и оно, што је од турских могло служити. Лако се опоменути, с коликом се вољом онда заузимао Гази-Хасан, капудан-паша, у оно време готово најславнији човек у Леванти, око свега, што је могло помоћи турској флоти. Почем су Французи још онда тежили највећма за тим да руску морску силу стесне на само Црно Море, они озидаше Турцима два градића с обе стране канала (Босфора) у Ђили и Риви — као што их називају: коњичке страже (vedettes) цариградске — а на самом уласку подигоше батерију. Намишљали су да преобразе цео турски начин утврђивања.

Чим наступи мир, султан Селим почне своје поправке од ових огледа.

За морску силу купи лађа из Енглеске; а његови су бродари већином били Французи; у кратко да речемо обале у Синопи, Роду и Цариграду оживеше.

Што се тиче топова промени све: начини топове према францускима, особито пољске.

Обрану граница старали су се да спреме поправљајући градове, као што у Исмаилову видимо у послу неког енглеског ђенерала, а још већма изучавајући инжиниере. Селим III. често је сам собом походио школу у Сулици, која је била томе намењена, предањ су износили планове и инштрументе и он је једнако потицао вољу у питомца. Превођена је на турски понека од добрих књига француских, између осталих и један Вобанов спис, па се то и штампало, али су поставили и учитеља за француски језик и у библиотеци беше измеђ осталог и енциклопедија.¹⁾

¹⁾ Juchereau de S. Denys: *Revolutions de Constantinople en 1807 et 1808* I., p. 78. Макфарлан уверава, да су њему за све то потврђивали како је донста тако.

Па колико је то све било са свим противно старинским појмовима мусломанским, опет им се допадало, јер није сасвим упрeko вређало установе, на којима се држава оснивала.

Кад султан поче реформисати свеје артилерије, топије — чету, која је стајала онако некако, као што су стајали јањичари — већ се на то обрати много већа пажња, а на скоро се показа, да ни он не мисли само на том остати.

Приповедају да је некакав руски заробљеник родом Турчин, који је прилично схватио руску војничку службу први пут на задовољство великом везиру обучио чету потурчењака на европски начин; на послетку је дошао и султан да види, како се то боре неверници, и, кад је видео, јако му се допало.¹⁾

Томе турском Лефору било је име Омер. Неко време је заповедао оној чети „туфекџија“, коју је сам уредио.

Омер-агин напредак још већма утврди Селима у намишљању, да у турској војсци заведе европско војно вежбање, и то прво и прво код правилних пешака, код јањичара. Млетачко једно писмо поуздано уверава, да се о томе диван озбиљски договарао године 1793.²⁾

Сад се пак јасно видело, на што све то иде.

Јањичари су сматрали своја места, као црквена добра, те су само у онај дан, кад им се издавала плата излазили у ред и у врсту, а по варошима, у којима су били на посади, у једно су и заповедали и радили занате. Њих повратити у војничко стање и стерати их на оно, што прво и прво

¹⁾ Survey of the turkish Empire 1798. p. 99. Cf. Ohsson VII. 371.

²⁾ Никола Фоскарин: *Il divisamento pure di rendere addestrati i Gianizzeri negli esercizi militari occupava i pensieri del consiglio.*

јесу, увести их под стегу европске војничке службе, био је посао не само тежак претежак, него и политички од највеће важности.

У ком је царству цело стање основано освајањем и насилним заузимањем, кад царство стоји на влади ратног стања, у њему је увек свака промена у војсци уједно и политичка.

Баш су јањичари од најглавнијих колута у ланцу старих турски установа и за мирно и за ратно доба.

Па се још мислило и по свима осталим грамама на основне промене. Они наследствени велики спахилуци ваљало је по новом уређењу да престану, а њихови доходци да по смрти жива старешине одмах почну утицати у државну касу, те да се од њих по том друга војска плаћа. Више није могао бити паша господар у својој области: могао је бити постављен само на три године, нити је могло бити, да на месту и даље остане, ако се не потруди, да задовољи народ у својој области. Показа се и још једна мисао, која би, кад би се извршила, целој тој ствари дала сасвим други вид; да се закупљивање ђумрука и скела укине, па да се приходи од њих купе у државну касу преко државних чиновника.

Везирска сила била је већ ограничена и диван је био некако налик постао на европски тајни савет државни.¹⁾ У њему је било дванаест већих чиновника, с којима се везир морао световати у свима

¹⁾ Фоскарин: La prima ed essenziale (innovazione del Sultano Selim) fu quella di diminuire la somma autorità del visirato con l'institutione del nuovo consiglio di stato, in seguito — aumentato dal numero degli individui che lo compongono e che lasciati in un stato di somma attività, ed abbenchè possa dirsi che l'institutione di esso consiglio abbia prodotto un essenziale cambiamento nella constitutione di quel governo, pareva a tutti probabile che sarebbe per continuarsi.

важним питањима. Видимо где је једном члану из дивана особито било наложено, да прибира неке изванредне намете, трошене на држање по новом уређене војске, која је мало по мало умножена и коњицом и износила је поприличну силу.

Даље се не ћу упуштати у казивање, како су напредовале ове установе. По времену, па ће се читати у свету дело царског историописца Нура о тим годинама, у којему је, колико чујемо, поглавито говор о поменутим новим установама (низаминцидид). Онда ће се моћи увидети јасније свеза у целој тој ствари, него што се може само из извештаја европских путника и посланика.

За нас је доста ако напоменемо, колико је јако покренут баш и прави мусломански део турске државе, онај верни и ратнички део онако у снази и на влади, покренут плановима Селима III. изведеним из последица последњег рата.

Дух реформовања, који је оживео осамнаести век, обузео беше и Турску.

С те стране се може Селим слободно упоредити с владоцима, као што су Густав III., Клеменс XIV., Јосиф II., или с државницима, као што су: Помбал, Аранда, Штруенсе, који су му мање више били савременици.

А кад поменемо овака имена, ништа нам даље не треба изводити колике су опасности с оваким предузецима свезане и за државе, у којима бивају, и за људе, који се одваже те их почињу.

Те су опасности у Турској биле двапут јаче. Кад се на све стране уздрма она класа, што је на влади, то мора одмах изазвати тежње за независношћу у покорених народа. Отуда су морали изаћи и изашли су заплети сасвим нови. На томе се оснива цела нова историја турског царства. Отуда је и покрет у Србији.

ГЛАВА ШЕСТА.

ОТКУДА СУ ДОШЛИ НЕМИРИ У СРБИЈИ.

Међу свима јањичарима у царству несу били ни једни онако противни султану као београдски.

Осим свакојаким осталих злоупотреба, која су и овде као и свуда на другим местима беснела, јањичари се у Београду упустише још и у некакав рат с Турцима и спахијама, којим као да су ишли на то, да господареће над земљом преотму од Турака и спахија и присвојивши га себи, да га заведу још с већим насиљем, него што је било. Своје вође су звали већ дахијама, према оним варварима дејевима у Триполису, јер су и тамо јањичари делили мегдан с пашом и отели се, па измеђ својих бунтовних чета господаре — дејеве — изабрали.¹⁾ Покрај ага јањичарских, као што је био Ахмет, којега прозваше Дели-Ахметом колико је био смео и који је над 1000 људи заповедао, није паша вредно ништа; познато је, да је цар Јосиф волео увек уговарати с агама но с пашом. Баш пред сами рат Ахметови јањичари убију Мехмед-Алију Сејменовића и још 14 њих спахија, нити се ко усудио да их за то тужи; шта више Ахмет се показа у турској војсци код Буприје, која је била одређена да Београд ослободи опсаде.

Међутим нити Београд он ослободи, нити га хтедоше бранити његови другови.

¹⁾ Ваал Спизелоредіе I. XXIV., 351. напомиње, да је та реч још некад у старој републици Меканској а и после међу Исмаиловцима значила старешину.

Пошто је Београд опет повраћен у турске руке посредовањем европских сила, султан је прво и прво помислио да се ослободи ових досадних учесника у власти.

Ебу-Бећиру новом паши, који је постављен у Београд, дадну ферман, који је јањичарима налагао да не може ни један становати ни у Београду ни у пашалуку београдском. Али су они одмах већ у првим тако снажно били продрли да се та заповест могла извршити само лукавством и силом. Ебу-Бећир није смео ни обзнанити фермана, док се није опростио јањичарског старешине. Кад је приспео у Ниш на границу пашалуку, спахије похиташе предањ да га дочекају. И остале пређашње старешине земаљске дођоше да му се поклоне, а међу њима и Дели-Ахмет, Око њега је било толико пратилаца да несу смели одмах ударати нањ. Истом кад је други пут пошао паши и с омање пратње, поуздаше се у се да ударе нањ, али и тада несу смели друкчије но из потаје; пашин један каваз који га је вребао, убије га с леђа. Онај ферман одмах по том обзнане те се тада и изврши. Спахије се вратише да купе своје десетке и главницу; Срби, који се бејаху уклонили из земље, сад могаху боље поверовати да ће се извршити оно што је било уговорено у њихову корист, те се вратише на своја добра; јањичарско имање сматрало се од тада као државно, а они се поуклањаше у околне области.

Друкчије није било; правда се могла извршити само лукавством и крвавом силом.

Тога ради је много мање чудно што су и ови укроћени гледали да се опиру и тражили станишта којегде код онаких, као што су били и сами. Јањичарима је тада била врло добро дошла буна Пасваноглова у Видину.

У тврдо се не може рећи за ту буну да је она баш и поникла отуда.

Колико ми знамо, Осман Пасван-оглу најпре се показао у рату године 1788., па онда силом заузме своје наследство из којег су му оца протерали.

Најпре је стао у савез с другим војницима, — с војничким четама крцалинским, које су биле отпуштене из портине службе кад је углављен мир, па несу биле вољне да одмах напусте војевање, те узнемирише сву Македонију и Бугарску. Где је год устајао паша на султана, или народ на пашу, крцалије су му биле на руци, а и онако су на своју руку харале и палиле. Кад у Македонији порушише повећу варош Москопоље, остале вароши похиташе да их се откупом како тако ослободе. Било им је дика јахати добре коње, носити оружје све у сребро оковано; пратиле су их робиње, ђувендије, у мушком оделу и оне их несу само веселиле песмом и игром кад је мир, него су ишле за њима и у бој, те им на прилику коње држале ако су се они тукли пешке. Крцалија је могао бити сваки и Хришћанин и Турчин, јер се у њих није никаква служба служила. Као и друга војска, крцалије су биле уређене лепо под бимбашама, које су биле старешине над хиљадом, и буљукбашама, омањим поглавицама; ко је год хтео отрести се насилна господства, они су му били добро дошли, а и они су њега једва дочекали.

С овима је Пасван-оглу, као што налазимо, поглавито био у савезу; он им је рекао: ваша пљачка, а моја слава; и пошто је неко време трпео пашу покрај себе, отера га и поште сам од цара три коњска репа. Најми к себи у Видин 10.000 крцалија.

Уз то пак не треба ни помињати како се он показивао противник сваком новачењу. Он, који

је наследни свој феуд натраг потраживао, прими к себи из Србије протеране јањичаре и лати се њихове ствари; своје име уплете у сва њихова лукавства.

Може бити да је с овим у свези и то што је заповедник јањичарски у Видину био међу свима јањичарским серхат-агама¹⁾ први, за спомен Турнаци-баше, којег је још Бајазит I. метнуо на прво место заједно са шесдесет-осмом ордом из цемата. Тако је после тај назив и остао у тој орди²⁾.

Него је и ван овога било реформовању отпора, Турци наскоро почеше помишљати да је оно против вере те то све даде големо положење честољубивом насилнику. Особитим се неким списом морало доказивати како бајонети и лака артилерија несу против корана.

Оливије, који се онда находио у Цариграду, уверава, да су јањичари царски лепо одрекли султану, кад их је позвао да војују на Пасван-огла³⁾.

Године 1798. посла на њ порта другу војску од азијатских и европских чета, али залуду. Веле да је он рекао да воли победити с 10.000 макар имао 100.000 војске. Зацело је и било њему у корист тако. Међу пашама, који су шиљани на њ, слабо је било слоге; и могао се увек послужити угодним тренутком најсилније; кад један пут потраја киша те љуто измлави непријатеље, који су били у пољу по колибама и чадорима на опсади, крцалије ударе из вароши свачим опремљене одморне и спремне

¹⁾ Мислим да ће то знач: покрајинским агама, јер серат значи турски крајина. Превод.

²⁾ Ohsson VII. p. 310.

³⁾ Voyage dans l'empire Othoman. Les soldats disaient hautement, qu'ils ne feraient jamais la guerre à un Musulman qui n'avait selon eux d'autres torts que celui de vouloir empêcher que l'on ne portât atteinte à leurs droits.

па их онако уморне куд кога растерају. Од то доба Пасван-оглу оста страхан својим суседима и на далеко и на широко. Неки пут је освајао и Чернец, Никопољ и Краљево; па ако их је после и губио, морали су се Турци и Власи јако напрезати да му их преотму. Многи утекоше из Мале Влашке у Ердељ, на многе подазреваше, да су с њим у савезу, те их за то гонише¹⁾; у Бугарској се све помете и огорчи једно на друго: док на послетку не преже порта, да начини мир и да Пасван-оглу пошаље доиста три репа.

А с овима је догађајима у различном одношају стајала судбина српске земље.

Ебу-бећир и Хаци-Мустафа, који дође за њим и који не пушташе у Србију јањичаре, владаше земљом сасвим супрот јањичарског насиља. Раја је мировала, срећна један пут, што је под правичном и благом владом.

Земља процвета и сточарством се обогати — сточарством, које је било главно и у Енглеској и у Немачкој док се несу велике шуме исекле и поправио начин, на који се земља ради, поглавито пак свињама; — рачунало се да је извоз свиња само у Аустрију доносио годишње преко 1,300.000 форината. Хаци-Мустафа се толико бринуо о народу и тако зањ добро мислио, да су га Срби прозвали српском мајком. Онима, који су у фрајкору аустриског цара служили, ни да је длаке из главе нестало. Алекса Ненадовић је био у фрајкору официр, па је после и овамо постао обор-кнез. И кад Пасван-оглу поче насртати и на Србију, те оте Ђладово, може бити највише по јањичарском наговору, огледајући да освоји и острво Пореч,

¹⁾ Engel, Geschichte der Walachei II. 67. За Пасван-огла он упућује на Сецена у Цахсовој месечној кореспонденцији 1803. у августу, него су извештаји тога Сецена врло непотпуни.

Хаци-Мустафа се ни најмање не омишљаше, да и Србе позове на оружје. Он им каза, како је боље за њих да нешто стоке и продаду, те да покупују оружје, него да им све упропасте непријатељи. У народу се затекло иза последњег рата још много оружја и једва дочекаше људи, да га изнесу. И тако дух, који је под Аустријом пробуђен, сад поткрепи сам турски паша својим предвођењем. Сами кнезови опремише војску и бимбаша Станко Арамбаша — арамбаше некога син — прослави се. Срби победише Турке на ново, још истина напоре до с осталим Турцима, али ови Турци несу над њима заповедали. Станко не хте у овој војни ни за длаку попустити турским заповедницима; један му посече роба, али му Станко не оста дужан, и он посече његова. Паша и народ одбише заједнички Пасван-огла и јањичаре с којима је био у савезу, јер се и једних и других живо тицало.

Како је тада значило, што се порта не само склони те се на лепо споразуме с Пасван-оглом, него приста и још на неки услов, који је ишао у корист протераним из Београда јањичарима! Турски се понос налазио увређен и на саму помисао, да су из једног пашалука уклоњени стари правоверни Мусломани, и да ту хоће, да се подигну хришћански поданици. Муфтија протумачи, како је сасвим против закона верне протерати из њихова имања у корист раји. На то диван заповеди паши, да јањичаре опет прими, макар да су једним ферманом протерани па још и бунтовнику помагали у буни на државу. Да се хтео у томе устезати Хаци-Мустафа, дошао би у супротан положај са својом законитом владом и пао би под тежак укор. Јањичари се врате.

Може се догледати, каква је последица могла доћи за овим, ту је био извор големој несрећи.

Истина, с почетка јањичари несу толико наваљивали код паше, да им се њихова добра врате, несу претили силом, и задовољише се, што су им дата места код ђумрука или двора. Не би много, а они се опет почеше миголити по свом обичају; као што је природно, раја то осети прва.

У шабачкој нахији у Свилеуви бејаше оборкнез у својој кнежини Ранко, човек без икаква приговора. Кад се један пут разрезивала пореза, јањичар из Шапца, по имену Бего Новљанин, потражи од њега, да порезу повиси њему у корист с једно двеста гроша. Какво је стање било, види се већ по том искању, а Ранко га не хтеде послушати. Јањичар опет није хтео то оставити без освете. У селу није смео потражити кнеза, а чим кнез дође у Шабац, отиде за њим с још неколико њих, па га убије. Паша није био ни мало склоњен, да ово трпи и да напусти да опет обладају стари нереди. Јањичар се међутим докопа града Шапца и његови се приврженици множаху сваки дан, а паша пошље на њ чету војске, једно 600 момака, те опседне Шабац. Бего Новљанин утече у Босну те се тако спасе. А на Хаци-Мустафу подигну се и помаме сви јањичари у Србији за то што се он упирао да Бега накаже.

На сву прилику ће бити они повод, што је Пасван-оглу стао опет задевати непријатељства с пашалуком. Паша је био принуђен да пошље своје најбоље људе између Срба и Турака да бране границу и пред њима свога рођеног сина Дервиш-бега. То су баш и хтели јањичари. Улуче сад згодну прилику те се докопају Београда, а пашу затворе у горњи град. Ту би се паша могао добро држати док му се не би вратио син, којему је одмах оног часа послао глас, да не би неког крцалиског буљукбаше, јер је паша неке од њих узео од јањи-

чара под свој најам, који јањичаре проведе у град некаким јарком. Баш онај исти дан, у који је Дервиш-бег стигао близу Београда у Гроцку, јањичари ухвате његова оца. Најпре га натерају да ону војску што је са сином ишла, својом заповешћу уклони; па тек што беху Турци отишли к Нишу, а Срби се разишли својим кућама, они пашу у граду убију. Јањичари јаве порти како Хаци-Мустафа није био прави Турчин, него је шуровао с рајом, те је сад и нашао оно што је тражио. Замоле се да им се пошље други паша.

Али то несу чинили зато што су мислили другог боље слушати, они су и онога убили само тога ради да на се власт пренесу. Четири вођа јањичарска, Фочић Мехмед-ага, Аганлија, Мула-Јусуф и Кучук-Алија разделе између себе највишу власт и назову се на ново дахијама. Свакоме је допао по један део земље; него су они седели заједно у Београду и одатле су заједно владали — а стари Фочић, отац Мехмед-агин, умејаше увек уталожити распру, која се често међу њима заметала. Новоме паши Хасан-аги, само су онолико власти остављали колико су они нашли за добро: они стану одређивати и подизати порезу и остале намете и уведу сасвим нову владу.

Њима није било доста јањичара, који су били око њих: они скупе око себе нову оружану силу. Кад се прочу како су се они подигли, нагрну листом Бошњаци и Арнаути, пола наги људи, који су донде лађе вукли. Сад у један мах појахаше арапске хатове, оденуше се у кадиву, злато и сребро, понеше се силно од свакога, слушајући верно само своје господаре. Они несу били потребни ни за какво војевање, но тек да се преко њих може држати господство.

Своје одличне другове, а особито јањичаре, шиљале су дахије по нахијама те су боље прихваћали узде у управи на њихову страну — јер кадија није смео ни један речи проговорити. — Таки су се јањичари звали кабадахије па су се и они понашали као некакви господари. По селима се показаше субаше као извршници судске и врховне власти: махом од оних босанских гладних и издрпаних гомила, они су сад вршили право над животом и смрћу, сељаци су их хранили и обогатили, а они су на први миг полетали својим заповедницима. Уведоше уређење од прилике као у Мисиру, где су се Мамелуци у Каиру сложили те поделили земљу измеђ себе по нахијама и дали јој за поглаваре своје ћашефе не марећи ни најмање за пашу, који им је шиљан из Цариграда.

Него се овде терало још и даље. Може бити да је у Србији била то највећа промена, што су јањичари тежили да се угњезде као земљедршци (спахије). Као читлук-сахибије стадоше они потезати права на својину земаља по селима; понекад су зидали по селима велике куће за теферич. Преко осталих терета, они стадоше потраживати и деветину од доходака и натеривати људе на кулечење. Који се год од спахија није хтео с њима сложити, протеривали су га.

Сад постадоше људи и земља имање појединих у потпуном смислу, баш оно, што се до сад према старим уређењима у царству брижљиво избегавало. Чисто је некако изгледало на тај начин, као да се хтела по овим областима завести нека отмичарска (usurpation) система. Исто се тако утврдио и Пасван-оглу. Од њега су прво и постале субаше. Тако је почео и у Босни Али-бег Видајић из Зворника. Он је пролазио кроз села те везао људе да му онако повезани даду само писмено како су зе-

мљу њему испродавали: па кад се тако с правне стране обезбедно, излазио је сам као читлук-сахибија те постављао по селима субаше. И савез својеволјних ћудљивих поглавица, који се сад Србије сам собом докопао, био је у најбољој свези и с једним и с другим. Дахије су служиле код Пасван-огла, а Али-бег Видајић дође у Београд да у њихово друштво стане.

Супрот султановим новим поправкама, које су биле предузете у том смислу да један господари, као да се у овим стварима састављала друга система на основу злоупотребе и личног насиља, којих је ради султан и предузео оно поправљање, не би ли их само сломио. Тешко ономе у области ових насилника, који би им се хтео противити!!

Али-бегу позавади рођена његова својта, те побуни пањ нахију Спречу. Него је он с малом помоћу од дахија био толико јак, да се могао одржати и казнити бунтовнике. Тамо је тада сваки дан било паљење, затворање и вешање.

У Београду је помишљао да се са својим пријатељима и спахијама — а ту на сваки начин није била заборављена ни помоћ од раје — подигне на дахије неки Асан-бег, од старине чиновник Хаци-Мустафин, а некада тефтерџаја, деловођа, у казначејству: већ је био набавио и муницију, те је поделио међу народ: али један његов повереник, брат му рођени, почне прерано буну, те од целе ствари не буде ништа. За тим буде оно, што обично бива кад буна не испадне за руком: притисак настане још јачи. Спахије се мораду сви до једног уклопити из земље и само се на границама тек по где-који усуђивао, да дође у своје село као бегунац. Субаше су чиниле насиља каква је који хтео. Узимали су толико пута од људи стајаћу хаљину, те њоме коња покривали; несу давали с миром ни

службе божје отпојати; натеривали су жене да им пред кућом коло играју, па су најлепше одвлачили.

Освета је још већма успалила урођену суровост у оних, који су пређе били протерани па се сад опет силе дочепали; ствари су стајале као у каквом грађанском рату, где се не зна ни за какву већу власт.

Спахије су истина, онако како се разбегоше, тражиле помоћи у Цариграду; и кнезови су још имали срца те се скупеше негде у манастиру и саставише писмено султану. Тужише му се, како су их дахије са свим похарале, и већ у лику опасале: па насилницима није ни тога доста: налећу им се на душу, веру и част, није господар муж својој жени, ни отац ћери, ни брат сестри; просишће се грдња на манастир, на цркву, на попа и на калуђера; па ако си нам цар, цвилели су људи, ходи нас опраштај насилника; ако ли не ћеш, а ти нам барем подај гласа, да знамо, па да нагнемо у планину, или да скачемо у воду, те да се подавимо.“ Те тужбе и не осташе са свим пусте: још и тога ради, што у тај мах бејаху утекли у Цариград Видајић Ибрахим-ага, којег је рано његов синовац Али-бег, и онај Асан-бег што је почео био дизати буну на дахије, па му се није дало; те они потпомогну тужбе народне. Али је то учинило само још већу штету. Као да султан није могао ништа друго чинити у корист својим поданицима до претити; он поздрављив дахије ако не окрену управљати друкчије, да ће на њих војску послати, него не ће турску, јербо се правоверноме жао тући с правовернима, већ војску друге вере и народа: те ће им бити како није било никад ни једном Турчину. Дабоме да су се на то дахије питале између себе: коју ли војску то мисли султан послати на нас, или Аустријанце, или Русе? — а

ко ће и помислити, да ће он звати у своје царство туђинце! Тако нам Бога, повичу они, то он мисли рају. Помисле да је он то наумио да пошље Дервиш-бега, да предводи против њих Србе под њиховим кнезовима и старешинама. Науме да томе стану на пут, да иду у нахије, и да побију све, који би им могли бити од пропасти.

Беше на искрај јануара 1804. године кад они пођоше сваки у свој крај да овај страшни намышљај изврше. Чим би дошли у село они или њихови пандури, обично им сељаци излажаху на сусрет, да их послуже јестивом или им коње прихвате. — Тако су имали угодну прилику, да лако похватају које су хтели. Није им било доста кнезова и кметова, него ко је год био чувен ма по чему, било по јунаштву или речитости или по богатству, свакога су хватали. Првога су убили кнеза Стевана из Бегалице, а за њим Марка Чарапића, Станоја из Зеока, Теофана из Орашја близу Смедерева, све кнезове; Јанка Гагића и Матију из Брагујевца некадашње буљубаше, игумна манастира Мораваца Хаци-Ђеру, јер није ништа код њих вредно нити су марили за свештенички чин. Архимандрит Рувим из манастира Боговаће био је још мало попре утекао, а Алекса Ненадовић, како се на њега подазревало због некаква писма у Аустрију писана, у ком се жалио како се већ беда и невоља не може сносити, обори кривицу на Рувима, који је као био безбедан, јер се уклонио. Он пак погоди те се врати у најгори час, у тај мах. Алекса га опомене на какву је муку дошао и да је смрт пред очима. Рувим одговори: како Алекса не зна ништа је туђа земља, ни туђа кућа: ред је да и он научи. Надали су се да ће проћи обојицу, Алекса за то, што су га уверили, да се већ више не мисли, да је он писао оно писмо; а Рувим за то, што је ње-

гов некакав синовац молер шарао собе некога дахије. Али погину обојица; Алекса од Фочића а Рувим од Аганлије на страшним мукама. Кнезови Илија Бирчанин, Петар из Ресаве, Раица из Забрђа и још много њих — ко ће их све именовати? — изгибоше исто тако. Сва се земља препаде. Није се знало коме је намењено гинути, а гласало се да хоће да истребе цео народ, поплаши се за живот и најсиромашнији. По селима сусретаху Турке само старци и деца; а што је снажно и одрасло одбеже у гору и у хајдуке.

ГЛАВА СЕДМА.

УСТАНАК НА ДАХИЈЕ.

И кад који народ у ропство пада, не бива од један пут но мало по мало. Видели смо Србе како су по смрти Стефана Душана све мало по мало падали, како су губили своју спољашњу политичку самосталност, па за тим удео у јавном унутрашњем животу, најпре у држави, а после у цркви. Како је којег тренутка слободе нестајало, сваки је са собом по нешто односио. Доиста, човек може поднети много: за злим је долазило горе. А сад, пошто се народ мало опоравио под Аустријом и пошто је неко време трајало стање, које се могло сносити; на један пут су насилници и отмичари стали претити смрћу или робовањем коме су год хтели. Знамо како је у овом народу било правог живота народног, било осећања о себи пробуженог у последњим ратовима и што је још више, пробуженог нарочито ратовањем против тих истих јањичара, који сад бејаху наумили да све посатиру.

Кад се већ дошло на границу међу смрћу и животом или се то осећање морало тргнути и подићи, или га није никако ни било.

Баснијим посматрањем може се схватити мисао како је то баш дало и нов скок народном развијању.

Селаци и чобани, који сад побегоше у планине од својих кућа, прво су мислили како ће се моћи вратити својим кућама немајући се чега плашити за се и за свој живот. А ако су то хтели, онда се

није имало друго шта чинити до почети рат на све стране, те силом учинити крај насиљу, које се свршило тако без обзира.

На то прегоше сви до једнога.

Земља како се спушта према Дунаву и Сави дели се на три стране. Најзнаменитија је средња страна: Шумадија. Остале две стране граничи: једну моравска долина, коју често Морава плави, а другу Колубара, која је изнајпре плаховита а после тече кроз нека баровита места. На све три стране почели су покрет други вођеви.

У Шумадији се најпре састану три поглавара народна Ђорђе Петровић, назван од Турака Кара-Ђорђе, Јако Катић и Васо Чарапић. Кара-Ђорђе се измакао баш у онај мах кад су га хтели ухватити. Трговина са свињама пролазила је најбоље и била је у земљи највише у уважењу, а с тим је и Кара-Ђорђе радио. Тако је истом био наумио да потера свиње, које је био покуповао да их у Аустрији прода, а опази Турке који су дошли да њега потраже. Свиње пусти нек иду куд им драго; а с чобанима, које је био најмио за трговину, утече у планину. Он је служио у фрајкору, био је после и у хајдуцима — ми ћемо се с њим касније ближе упознати — и уважавали су га у народу као човека, који је био међу најотресенијима и најразборитијима као што је и имањем био од најбогатијих. Кад се војевало на Пасван-огла и јањичаре, Катић је био буљукбаша те је ту познао јунаке људе и војевање; а био је паметан, речит и јунак. Васо је пламтео да освети свог брата Марка Чарапића. Њих тројица се договоре да не чекају целате и сеизе дахинске да их повежу па да тако изгину, него кад је већ мрети, да изгину као слободни људи. Уз њих приста још много њих, све махом људи, који су мислили да је грехота умрети а не заменити се душ-

манином; сви прегоше да се не даду без мртве главе. Хајдуци то једва дочекаше те присташе и они а међу њима су били највише на гласу Главаш и Вељко. Оне зиме је Вељко у некога чувао овце и оженио се. Сад потражи оружје и хајдучко одело. Кад га види жена, цикне: тешко мени, где пођох за хајдука! А он је утеши рекавши јој: не бој се, сви су сад хајдуци, па отиде тражити своје другове. Повелика гомила које хајдука које одметника удари најпре на село Сибницу у београдској нахији. Одатле су били родом Катић и Чарапић. Запале субашине дворе, попале их и побију оно Турака што се затекло, а Србе, који су били за оружје поведу са собом. Гласници полете на све стране: „ко може само понети пушку нека потрчи у чете; палите дворе субашинске, а жене и децу кријте у збегове“. Тако и буде. Ко није хтео, морао је силом.

На тај глас подигне се народ с оне стране Колубаре. Најсветлије се ту показује Јаков Ненадовић, за кога песма пева како га је брат Алекса на смрти заклео да га освети. Лука Лазаревић, брат Ранков није хајао за тим што је поп и носи браду, већ се прихвати оружја. На овом крају између хајдука није ни један био страشان тако као Ђурчија. Један пут је убио у нишан, кад је први пут у животу потегао из пушке у нишан, где Турци после силна пуцарања не могоше убити, те га они од то доба омрзну и стану му радити о глави, па га тако натаерају да бежи у планину. Сад се сиђе с планина, и кад је Јаков најпре започео устанак, он понесе пред њим заставу.

У исти мах се покрену и с оне стране Мораве. Катићев познаник од војевања на Пасван-огла Миленко из Кличевца, био је од природе мирничина, али опет није толико јако, опет је могао лепо опазити у каквом је био мучном и страшном положењу

ради своје важности и богатства. С њим се подигне и Петар Тодоровић Добрњац и онда, а и после за дуго свезан за Миленка неким заједничким интересима.

На све три стране очисте Срби с места села од Турака. Мало за тим ударе и на паланке. Ни ту не нађоше никаква отпора. Најпре отму Рудник и попале га, па онда редом остале паланке једну за другом; Турци похитају да се обезбеде у градове.

Тако се почне српски устанак; за тренутак је била цела земља са свих дванаест нахија са селима и паланкама у рукама оних, који су у исти мах смрти били намењени.

Између себе се Срби разговараху: свака кућа има старешину: и народу мора бити глава, коју ће слушати. На скупштини од најодабранијих људи из Шумадије помену најпре неко Главаша, који се готово најбоље показао прогонећи Турке; али он проговори: да хајдуку, као што је он, који нити има куће ни кућишта, нити има шта изгубити, не ће народ никад веровати. Падне ред на кнеза Теодосија из Орашја, из крагујевачке нахије. Бог с вама људи, повиче он, шта је вама пало на ум? Хајдуку могу кнезови којекако изградити опроштење: али ко ће кнезовима помоћи, ако се врате Турци? Кад није у хајдуцима било довољно вере, које је цела истина, и кад кнезови не хтедоше бацити на коцку свој мирни позив; морало је старешинство пасти на некога, који је био и у хајдуцима и радио миран посао, сва је војска и била које од хајдука које од мирних људи. Такав је човек био Кара-Ђорђе. Њега предложи Теодосије. Ђорђе се стане изговарати, како он не ће умети владати; али му реку, да ће га они световати; — Ђорђе настави: како је прек и љут, па не може много разговарати, него хоће одмах из ништоља, а кне-

зови му реку, да њима таки човек и треба. Тако постане Кара-Ђорђе „комендант Србије“¹⁾ истина и без праве владалачке власти над народом и без војводске над војском, јер је око њега било много једнаких с њим, и само су га у Шумадији признали управо као господара, него, како је тај крај био највећи, тако му тим припадне највеће уважење и у осталој земљи.

Сила дахинска још је била више увређена и потресена него сломљена; у њих су још били градови, из којих се могло увек владати народом и који су њих саме лично обезбеђивали. Они су још и то мислили, да ће се раја задовољити обећањима и по томе, да ће се све то на мирно свршити. Али се раја већ осетила, колико је јака и покори су били толико претерали меру, да тако што није никако било могућно.

Одмах још о првом састанку у Дрлупи побију се пратиоци између себе, док су се поглавари договарали, те је и крви потекло. Касније је Фочић огледао срећу, али и он узамањ. Кад најпосле пошаљу митрополита Леонтија, на којег су Срби готово исто онако мрзили као и на Турке, Срби кажу одрешито да нема ни помисли од мира док је дахија у Србији.

Међу тим искрсне на мах на границама чета од хиљаду крцалија са својим вођем Гушанцем Алијом намамљена првим гласом о нередима. Они не би били с раскида тада и да уза Србе пристану, али Срби несу никако марили гледати покрај себе Турке, готово им се чинило да поред тога имена увек мора ићи и господарство. Него дахијама није било до оклевања. И ако се није могло чинити да

¹⁾ Те је речи „комендант Србије“ имао на печату, а тек после се назвао „врховни вожд.“

је врло разборито узети себи у варош човека, за којим се није баш најлепше гласало како је скапао за странкама, ипак их је на то невоља нагнала и мислили су, да је за њих у томе довољно безбедности, што су му одредили стан испред праве вароши, на Врачару.

А већ им пође јавно много поузданија помоћ. Њихов пријатељ из Босне Али-бег Видајин бејаше рад, да им врати оно, што су они њему годину пре учинили: и он пође с војском, која нити је ма и најмање сумњала сама да ће тај покрет потпуно угушити, нити је остављала какве сумње Али-бегу. Кад су пролазили кроз Лозницу запиткиваше по гдекоји: да ли су то они исти Срби штоно покривају гуњем пиштоље и силазе с коња кад опазе Турчина а овамо их иде педесет оружаних с невестом у сватовима; ако су то, онда ће и сад бити доста један Турчин на њих педесет. На таке рђаве непријатеље држао је Али-бег да није вредно ни у бој излазити он по везирском обичају остане у Шапцу, а остави на субашама да предводе војску на бунтовнике, те да их науче памети. Али Срби већ бејаху огризали ватру, умели су их срести. Баш су правили шанац у Свилеуви кад су приспели Турци, али још није био готов да би се могли у њему држати, те они бише паметни да га воледну оставити, а Турци, мислећи да је то било од страха, одмах с места заузму шанац, на које се Срби поврате, те их опколе. Тиме је била победа оног часа обезбеђена. Турци се затекоше опкољени, без хране, на муци да ће са свим пропасти, јер пуцарање не престајаше а све нове гомиле насртаху, тако да на послетку мораше рећи, да се они несудни мислили туђи, него су били дошли само да се увере, како стоје ствари. На то Бошњаци пустише иду али не хтедоше Београђане, који су били

с њима дошли. А како су хтели једни с другима да се измакну, није изнео главе ни десети. Оно што претече Турака, мишљаше сад о Србима сасвим друкчије кад су се кроз Лозницу враћали. Приповедали су како је сваки Србин испред себе носио широк проштац налик на штит, па га све пред собом у земљу ударао: и како је иза прошца тукао пушком тако без престанка и поуздано, као да је стајала узањ врећа танади па их он руком само хитао на непријатеља. Турци из Подриња опреме своју нејач преко Дрине.

Том срећом охрабрени Срби више се ни мало не омишљаше потражити и по градовима своје крвнике. Господар од Шумадије удари на Београд; с оне стране Колубаре опседне Шабац Јаков Ненадовић, а с оне стране Мораве падне око Пожаревца, који су дахије на брзу руку биле утврдиле, Миленко.

На Србе под Шапцем још један пут се замрачи од Босне.

Неки кабадахија дахински по имену Ножина био је још пре устанка отишао у походе својој породици у Босну; с оних осамдесет дивних краљева, који су били узањ, није се могао вратити за живу главу, те зато скупи до хиљаду људи не само да продре, што је мислио зацело, него и да ону гомилу око Шапца растера. Прво му је ваљало надбити око 200 хајдука, који су с Ђурчијом стајали пред манастиром Чокешином. То је било врло мало, па и кад је Јаков довео нешто помоћи, још су били тако слаби да је Ђурчија мислио једва да ће се икако моћи одржати манастир. Попаљен се манастир, рече он, може опет подићи али мртва глава никада. Јаков је боље опажао, како ту није стало толико за манастиром колико за даљом непрекинутом опсадом око града, који је био од најважнијих.

Зар ти мислиш, одговори он хајдуку, да ће у теби семе људско пропасти. На то се Ђурчија наљути па окрене леђа те у планину. Ни остале не могаше Јаков ни по што наговорити да бране зидове: били су сви научили туђи се у планини и у шуми, несуктели, као што су они говорили, да чекају смрти затворени као жене. И доиста они прегоше да чекају Турке на једном вису онде близу, непријатеља пет пута јачег. То су термопиле српских хајдука. Несу им хтели веровати да они чекају смрт без игде икаква изгледа на помоћ: Јаков се беше подигао да још помоћи доведе: али докле се он могао повратити, све је било свршено. Хајдуке опколе онде на вису, где се они бише јуначки од јутра до мрака. Већ им поче помало нестајати барута, пушке једва могаху пуцати од силна боја васдан, многи изгибоше, а гдекоји попадали од рана опет још покашто иза бусије паљаху. Пред само вече праспе Турцима одморна помоћ, они јурише озбиљски и јунаке све до једног исеку. Али они су имали за што погинути. Ножица је отео вис, али је толико изгубио, да се није смео надати да ће што учинити под Шапцем.

Јаков Ненадовић некако набави топ, истина скупо, али га то јако изнесе на глас и уважење, те шта више у тај мах Шабац толико притегну да је он био први град, који је ступио у уговарање. Још се није био Јаков ни вратио из Чокешине, а Шабац се преда његову синовцу Проту, сину Алексину. Погодба је била да се морају чистити из земље насилници и учесници у дахинској власти; а остали да могу остати, само да не излазе у нахију.

С оним топом и с народом што се могао одвести испод Шапца и што за први мах није потребовао под Београдом, отиду после тога Јаков и Кара-Ђорђе, да помогну Миленку, под Пожаревац.

У том месту чим посада виде где је опкољена, тако замоли да јој се да, да може слободно отићи, али их Срби не хтеше пустити док не дадоше вођу српском своје најбоље аранске коње и своје најлепше ханцаре сребром оковане. Одатле се с победом крене војска на Смедерево. Турци се и ту мораше обећати да не ће излазити у нахију и да ће се владати са свим према ономе што се у Београду сврши. На после се слегну Срби под Београд са свом својом силом. Њихова војска прекрили цело поље од Саве до Дунава. Одмах до Саве је био Јаков, до Дунава Чарапић; а између њих Кара-Ђорђе и Катић; сваки у своме шанцу. И Ђурчија, који се био помирио с Јаковом, па се опет на ново с њим завадио кад је дељена пљачка у Пожаревцу, дође под Београд, него он начини шанца за себе и удари на њ своју заставу. Али се и ту није дуго смирио. Учинио му се врло несносно и досадно што је врховни вожд казнио некога његова другара: те за то оде.

Наскоро за тим Србима дође на Ђурчијино место у опсаду човек сасвим другог реда. Хајдук отиде од њих: а дође им у помоћ босански паша.

Што је он дошао, то Србима није било сасвим изненада. Толико су познавали ствари да су могли знати како дахије несук ни на који начин пријатељи султанови. Протеране спахије непрестано су их обавештавале, како је то и услуга султану, што су они устали на њих. Уз њих се већ борило неколико поузданих Турака, неки је Хаци-Мустафин бимбаша делио међу њих муницију и батрио их да добро гађају: сваки ће метак оборити по душманина. Међу њима се показа некакав стари турски хоца и за њ кажу, да је изумео онај ферман, који је ту целу ствар одобравао, и који је био обешен на шанцу, за који се пак у осталом зна да није никад дошао из Цариграда.

Па и да се није диван онако јасно о овој ствари изјаснио, тамо људи опет не би могли дуго непознавати колико се необично јако тиче владе та борба. Та то је био почетак да се сломи сила јањичарска, а та сила и јест била сметња да се ма какви главни кораци у држави предузму. Велики везир је добро смислио да тај устанак народни доведе у ред тим, што ће се у њ умешати каква већа сила, па да тако и целу ствар оконча. Хасан-бег се још бавио у Цариграду око ствари протераних спахија. Њему велики везир допусти да те спахије око себе покупи. Кнеза Јована Рашковића, који се тада десио у Цариграду купујући потребе за српску војску, постави он за ђумрукцију — базрџан-башу — у Београду, а у исто време изда налог босанском паши Беџиру да узме под своју руку целу ту ствар око изгоњења дахија и повраћања мира.

О ономе шта су учинили Хасан-бег и Рашковић нема се шта много рећи. Што је дошао Беџир из Босне с 3000 људи, било је важније од свега. Срби га дочекају са свима почастима. На границу послаше предањ кнезове а свуда му спремаху ноћишта; у стану га лепо поздравише плотуном. И он се сме-сти покрај осталих војвода на Белој води близу Врачара.

У осталом он нађе цело положење ствари мало друкчије него што је мислио. Баш је он био при-спео у Шабац кад је тамо стигао Ђурчија са сво-јом заставом. Неки старац Турчин кад чу по имену разглашеног хајдука, који је сад носио заставу, повиче: брада ми је ево обелила па ето сам доче-као да сад први пут видим очима хајдучку заставу. И на другима се опазило како су се некако немило зачудили. Место покорне раје затече везир у Бео-граду војску спремну сваког дочекати а војводе где се сијају у накиту и оружју од Турака упљачканом.

Него он шта је мислио да мислио на то, дахи-јама од њега би нека језа, јер видеше где се паша с рајом сложио и да се баш стекло штоно њима претише како ваља да дође на њих с царским љу-дима војска друге вере. Најгоре је било у свему што је њихов исти најамник Гушанац Алија јавно водио преговоре и с једним и с другим непријате-љем. Један његов поуздан слуга, који се претвараше да се с њим завадио, дође те каже њима како му је господар наумио да опсаднике пусти унутра, али је на сву прилику све то наместио сам он, и да-хије су мислиле да су на добитку ако с оно блага, што је претекло, утеку. На једној шајци сиђу се оне низ Дунаво у Нову Оршаву. У онај мах кад су дахије измакле, улучи Гушанац згоду те се он сам дочепа правога града. Није пропустио опљачкати одличније људе под изговором да су у пријатељ-ству с дахијама. Султана се пак толико бојао и поштовао га, да је пашу босанског одмах без окле-вања пустио у варош.

Дахије су биле кукавице тирани и залуду им би што утекоше. Будући се Срби несу хтели задо-вољити никако без мртвих глава дахинских, паша наложи заповеднику у Оршави да Србима изда непријатеље султанске. Обноћ пусте у град неко-лико Срба и Миленка пред њима. Заповедник им покаже кућу у које су се светлили прозори. Уну-тра су биле дахије. Срби ударе. Пукне неколико пушака. Миленко на скоро донесе у српски стан главе четворице дахија.

Беџир на то каже како је сад све учињено што су Срби желели и они се могу повратити с миром кући на плуг и стадима.

ГЛАВА ОСМА.

КАКО СЕ РАЗВИО СУКОБ СА СУЛТАНОМ.

Срби несу почели свој устанак из жудње за превратима, несу ни због какве макар колико нејасне замисли о буди којем савршеном положењу, које би ваљало извојевати; њих је натерала на устанак невоља и што је већ до живота дошло, до ноката догорело: они су били устали на очигледне непријатеље свога господара.

Па ипак је било врло много, тражити од њих да се поврате у своје старо стање, пошто су те непријатеље победили.

Рат није био још никако окончан.

Дахије и ако су изгинуле, њихова система није била још уништена. Још су се држале по јужним градовима у пашалуку њихове субаше и кабадахије. У Ужицу су били себи присвојили исто онако неограничену и неправичну силу неки Омер ага из Видина, који је дошао тамо из Пасван-оглове службе, и познати нам Бего Новљанин, који је дошао из Босне; у Карановац су се опет у пожешкој нахији стекли били све највећи насилници између свију субаша.

И Бећир се варао, ако је мислио, да је он и у самом Београду господар.

Гушанац Алија, коју му је отворио варош, ама задржао за се кључеве од горњег града, сад је као помаман тражио да му се да плата, коју му дахије несу платиле, њему, који је цело лето брањено град од раје. И заиста Бећир се није смео маћи

из Београда све донде, докле Срби не присташе на његову молбу, да они сами измире један део оне плате, која је у војни против њих била заслужена¹⁾.

Па ипак крцалије не хтедоше изаћи из града. Они се поцепаше измеђ себе, те се стадоше бити око удела а нити их је ко на то навраћао нити их од тога одвраћао; синовац заповедника из Нове Оршаве Реџеп и Гушанац Алија, надахне се обојица да ће се некад доченати пашалука, те се зато гложинше, а најпосле Гушанац протера свога супарника. Исто тако се и ред није ни у колико му драго повратио, нити се могло уредити стање, које би ма на који начин могло и даље стајати.

Па баш да је и све то било, опет се Срби не би никако могли повратити у своје старо положење. Зар су хтели да и од јако силазе с коња и сакривају оружје пред Турцима, којима су још дедови пре стотинама година над њима један пут победу одржали, то да чине они, који су сад ево већ и по трећи пут одржали победу над њима? Зар је

¹⁾ Суседи несу умели разабрати како су ове ствари стајале. Они приповедаше о некаквом правом уговору између Бећира и Срба и како је најпосле Бећир и прешао к Србима. Ти гласови се после распространише. *Wiedow, Chronik des 19. Jahrhunderts*, 1804. S. 347. Што се о томе приповедало иначе, било је онако истина, као оно што се говорило о Бећир-пашини, како је поткупио некаква Турчина да убије Кара-Ђорђа из потаје и који се примакао врховном војводи под изговором, да има да му каже важне тајне, па онда опалио на њ из пиштоља и окрзнуо га по образу. Толико је истина, да је Кара-Ђорђе имао масницу на образу, остало је у овоме: некакав је игуман носио неки буздован упљачкан од Турака; а момци га Кара-Ђорђеви узалуд молише да им да, па повичу најпосле господара у помоћ, који нареди да се буздован отме од игумна. Игуман рече: Несу од Жарковца (тако се звао) ни Турци ништа добили на силу; и потегне мач, те убоде у образ Кара-Ђорђа. Онда га момци нсеку онде.

могло подносити да и од јако буду дужни слушати свакога и вршити сваки посао кад дођу у вароши, које су они сами већ освојили? У кога је у рукама победно оружје, онај ће се увек позивати и на своју снагу. Сад су држали за праве старешине, више но паше и спахије, оне, који су ону силу у себе сами задобили, који су имали око себе небројена друштва, момака, готова њима на сваку услугу: који несу били ни мало ради напустити оно задовољство заповедања, које је од скора било у њиховим рукама. Они у почетку и ако несу мислили састављати себи сасвим нов положај, самим је током ствари на то испало.

Што се тако осећало с обадве стране, учини те се заврже неповерење и сумња и према онима, с којима би требало иначе да су били у добром споразумевању, на прилику с пашом Сулејманом, који је још одпре заостао. Српске старешине почеше на њ толико подазревати да несу смеле, ни кад их је више у друштву, ићи у Београд; и кад један пут случајно одоше, опазише, или се то њима учинило, да их он хоће онако све да устави и побије; те куд ће шта ће, него се издаду, да су бајаги дошли да однесу из вароши тескере за харач, те да по њима покупе порез. После су они мислили у тврдо, да су се измакли из турских руку само том лажју за невољу.

У таком стању дође врло добро, и баш у најугоднији тренутак, сукоб, који оте мах сасвим близу.

Као што се пре раширило отмичарство у босанске нахије с ове стране Дрине тако сад пређе тамо и устанак. То је учинио Ђурчија. У шабачкој нахији, где је иза нас остао, одоли он својој мржњи на Јакова тим, што је сметнуо све оне чиновнике, које је туда Јаков поставио; па одмах

за тим отиде преко границе. Чим попали дворе Али-бега Видајића и распе своје момке онуда по Јадру и Рађевини, народ одмах скочи на оружје, те са свију страна оданде истера Турке.

Истина је ово дошло главе њему самом, истом Ђурчији. Јер кад се Турци мало по том повратише, те им не би доста што Јадар опустеше, него нагоше и на Шабац, а Ђурчија их не могаше уставити, Јаков то све начини као његово злочинство, урачуна ту и нека насиља његових људи и изрази да се Ђурчија осуди на смрт. Да ту пресуду изврши, Јаков позове хајдука, изговарајући се како хоће с њим да се договори о обрани граница, у Ново Село, и Ђурчија, не сумњајући се ништа и не мислећи много на старе распе, дође само с четворицом момака к Јакову, у кога је било онде више од хиљаду људи. Вечерали су и разговарали се; а сутра дан ударе најпре на једног момка Ђурчијина. У тај мах Ђурчија спаваше. Кад се пробуди опази на мах где му је коњ у рукама непријатељским, па с пушком у рукама нагне између њих да се докопа једне колибе онде близу, не би ли себи леђа заклонио. Кад тамо дође, онако већ израђен, истера из ње све на поље, седне и брањаше се непрестано док му не истече крв те издахну. То је прва жртва унутрашње распе; јунак, којему се земљаци његови чуде кад га се год опомену.

Њему дакле није дошао главе нико други до његово предузеће, а оном крају би оно од помоћи јер и онуда завлада законито стање. Неки знаменит старац из Зворника, Мехмед капетан, који је био од вајкада противник Али-беговим превратима, истина човек од седамдесет година, али још у снази и убојица, дође међу Србе са својих пет синова и каже им како је готов да сам пође на Турке са синовима. Он на послетку и сам смотри како људи за њим

не иду тако радо, али његовом помоћу и трудом ондашњих старешина Антонија Божићевића и Јевтимија Савића, начини се мир и на тој страни. Истарају субаше и читлук-сахибије; паша обећа да ће спахије долазити међу народ само један пут у години да покупе своје, а иначе не ће ту смети приступити ни један Турчин, па и кад пођу на Србију, удараће другим путем. Између себе даду једни другима таоце. Људи обећају, да ће плаћати порезу и харач, а њима се зато да право, да они сами владају својом земљом и да сами себи суде, како у малом тако и у великом. Тако се уредило за Јадар и Рађевину.

Па зар се не могаше узети, да се не би могли и Срби у београдском пашалуку задовољити с таким повластицама?

Срби су у београдском пашалуку устали те војевали са свим другојачије но људи у Јадру и Рађевини, у врло много већој опасности и с врло много већим напрезањем. На њих се много и много више којечега свалило. Они су били заплетени већ тим у највећу несрећу, што је врховна власт била непоуздана, те допустила да се у њихову земљу поврате јањичари, које су они сами истерали. Власт се та врховна без престанка колебала и по крај таквог стања, ко је њима могао стати добар како људи, који су били њима крвници, не ће онет доспети до надмоћства, те уназадити оно мало права, што им је допало?

Њима не може нико примити за зло што су помишљали на какву поузданију безбедност за своју будућност.

И тада им падне на ум мисао, која је задобила врло велико значење, како сама собом и по себи, тако и начином, на који је извршена: мисао, да се позове у помоћ посредовање какве хришћанске силе.

Неко време су ради тога застајкивали, хоће ли се обратити на Аустрију или на Русију.

У Аустрији је живело толико родне браће: — она је изнајпре увек давала повод к народним покретима, она је тим земљама већ један пут владала и у последњем рату је она била узрок те су се људи у Србији извештили оружју. Много их је онде било, који су служили Јосифу II., или који су за његове владе носили оружје аустриско.

Него су се опомињали и тога, да Аустрија није никад и одржала оно што је заузимала, како је увек земљу и народ повраћала Турцима. И у то доба Аустрија збила беше сву своју пажњу на запад: на тај се крај обратила била њезина целокупна сила због нове војне с француским царством, која бејаше на прагу и коју је ваљало водити на смрт и живот у Италији и Немачкој.

С друге стране је у прошастом веку задобила голема гласа Русија код свију православно-источних, а поглавито је што се у Влашкој и Молдавској налазило стање већ од неколико десетина година, које су и Срби ради били себи задобити. У многим конвенцијама с Русијом порта је обрекла обадвема кнежевинама слободу вере и одсечан умерен данак. Још се свако живо опомињао хатишерифа од 11. октобра 1802. године, у којем је порта дала и тамошњој влади већу јачину и обећала, да не може кнеза сметнути без договора с Русијом и да више у Влашку и Молдавску не ће моћи долазити Турци осим трговином¹⁾. Нови је кнез мало пре тога извршио оно ослобођење од данка, које је израдила Русија на рачун пустошења и паљења Пасван-оглова. Срби, кад су видели, колике је важне услуге починила тада Русија њиховим су-

¹⁾ Извод у Енгела *N. Geschichte der Walachei* p. 73.

седима, науме да се и они к њојзи привију. Већ августа 1804. године дигну се у Петербург њихова три посланика Прото Ненадовић, Јован Протић и Петар Чардаклија. Године 1805. у фебруару врате се с одговором који је у главноме био врло повољан. Руски је двор позивао Србе, да они кажу, шта желе, прво у Цариграду и обећа да ће их он тамо потпомагати.

Што су тако задобили заклона у велике хришћанске силе, то улије у Србе са свим ново уздање на своју ствар; њихова потраживања после несу била тако малена.

Априла, 1805. године била је у Остружници нека као народна скупштина. Дођу и Турци из Београда, дођу и посланици од господара Влашке и Молдавске и то у име портино, а говорило се с тим још налогом, да обреку поглаварима оборкнешке берате¹⁾. Али без сумње нити су имали власти једни, нити други да одобре оно што су Срби искали. Морало се даље војевати на Гушанца Алију у Београду и приврженике дахинске по јужним градовима, зато Срби пошту да у напредак српска војска чува градове. И ако се у обзиру на народ тај услов не може одмах назвати неумерен, јер су народу и долазила сва насиља градова ради, опет је тај услов баш тиме био знаменитији за диван, којему се ваљало домишљати, јер та земља непрестано беше важна граница. У помоћ к својему потраживању спреме Срби својим посланицима и особит један докуменат: у ком су били побројани сви трошкови учињени у прошастом рату за султанов интерес. Урачунају ту што су у три маха дали Гушанцу

¹⁾ У Цариграду се једнако држало да је између двојице господара над кнежевинама барем један био добар пријатељ Кара-Ђорђу а то Ипсилантија и да га је пре световао да не уступа. (Juchereau II. p. 36.).

Алији, Беђиру и Сулејман-паши и што је за њихов рачун давано, урачунају колико их је стало, што су три наше седеле у Београду, а исто тако и то колико је њих стала опрема, свега је рачун засецао преко два милиона гроша. Хтело се да се на тај начин заклопи барем свако намиривање оних данака који несу били дати, ако би се дошло до поравнања.

А да би то потраживање било силније науме Срби у Остружници и то да ни тренутка даље не одлажу ударање на оно мало крвника њихових што су били по јужним градовима.

Кара-Ђорђе изађе најпре под Карановац. Браниле су Карановац врло добро не само субаше, које су се уњ повукле, него и помоћна војска из Новог Пазара и још војника који су се на позив стекли. Ђорђе удари јуришем, али га одбију, и враћајући се изгуби своју дугу пушку. Али се овде сврши ствар договором. Новопазарског пашу поздрави Кара-Ђорђе како он има посла само с Турцима из београдског пашалука, и паша одмах пошље у српски стан свога силихтара да понуди Кара-Ђорђу одлазак свију Турака. Срби лако пристану на то, једнако се старајући да сакрију колико су изгубили. Турци изађу сви. Кара-Ђорђе добије натраг не само своју пушку, него и лепа арапског хата покривена скерлетом на поклон.

Јаков Ненадовић дигне се тада на Ужице. Кад је пролазио мимо сокоску нахију подигне му се у помоћ архимандрит манастира Раче Мелентије. Истина несу смели јуришити на горски градић Соко, по коме се и сва нахија звала, јере је за чудо високо и дрско на стенама озидан. Него лако и туда побунише земљу. Помогнут Мелентијем и Миланом Обреновићем из Рудника, крене се Јаков с 3000 људи војске и с два топа, јер је осим оног пре-

Ћашњег још један набавио : са силом за српску земљу већ врло сјајном. И Омер-аги се се учинила врло страшна. Двдестина старих Турака, који несумњичиво руку ни у један од свију почињених покора, изађоше војсци на сусрет да је утишају ако се могне. Сусретну се у планини Црнокоши. С прва не хтеше никако веровати да Јаков вуче са собом одиста и топове, као што је пукао глас, и кад их видеше очима, још су мислили да су од дрвета. А кад приђоше ближе те опипаше, и већ видеше да се нема куд но су истински топови, ударише им сузе на очи. Куд си пошао? говорили су Јакову, рашта је пошла султанова раја да удара на градове царева? Јаков одговори да он није пошао на царске градове него на царске бунтовнике на Омер-агу и Бега, и да су му и топови од цара; нити ће кога од њих и глава заболети, само нек му се зликовци предаду у руке. Они одговоре да њима не допушта закон да своје људе издају у руке неверницима.

На то Јаков удари на њих. Чим му изађе за руком да баца ватру у варош, — а дрвене кућице на сухо годишње доба плануше за час једна од друге — Омер и Бего Новљанин одмах утеку, а остали се предаду. (1805. 20. јулија.). Даду реч да не ће излазити у нахију, а нахији Јаков постави свога војводу. За допунтење што су смели остати у вароши даду они победиоцу 50.000 гроша и 80 арапских коња.

Тиме је и југ доведен у онако стање у каквом се цела земља налазила. Градови су се били свуда предали, али још несумњичиво били заузети. Турци одати султану и старом реду ствари, у томе што је сила дахинска била уништена видели су као и сами Срби корист по земљу. Али се сад тек и изврже јасно и видно питање како ће од јако њих двоје једно према

другом. Турци су били искључени из земље, али они не бејашу напустили својих права на њу; а Срби почеше тражити да и градови допаду њима у руке.

Та два противна једно другом права и јесу била оно што је дошло пред султана да он расправља — јер међутим српско посланство већ беше стигло у Цариград и предложило му шта траже Срби.

Кад се подигнемо на посматрање целокупног стања османског царства, смемо рећи да овај тренутак припада међу најважније, који су икад долазили у унутрашњости његовој.

У то доба је донекле била сазрела и она тежња за реформовањем, којој смо постанак горе видели.

Године 1804. топије буду са свим изузете измеђ јањичара: два су се низами-цедид ескадрона с црвеним и белим застарама вежбала; пешци су имали пушке с бајонетима са свим по француски; измеђ паша је макар један Абдурхаман у Карама-нији радио све све онако као што је султан први почињао.

Кад су гонили хајдучке чете, које су биле разасуте којекуда по Румелији, она нова војска послужи што бити може боље, те Селим III. прегне у марту 1805. на одсудан корак: изда једну наредбу да се истраже најјачи и најбољи свуда између јањичара и младића по царству, па да се попишу те да служе тај низами-цедид¹⁾.

У исти мах кад је сила рајина на једној страни сломила јањичарску силу, која беше у дахијама и кабадахијама и која беше огледала не би ли се на једном месту укоренила, деси је озго и други удар, који је смерао да је свуколику упропасти.

Оне хајдучке чете на које је војевао низам-цедид, као и крцалије Пасван-оглове на које војеваше Срби, више су биле у савезу с јањичарима но против њих.

¹⁾ Juchereau de S. Denys II. 26.

А још су они имали да окрену против султана и ону љубав, која је у народа према свему уобицајеном.

Зна се да су удавили некога кадију, који је огледао хоће ли моћи извршити великовезирску заповест; све се Једрене на то узбуне; и у јањичара је било снаге, да четама султановим по новом извежбаним, изведу на супрот војску од десет хиљада.

Опажа се јасно, да би се султан могао држати за срећна, да му је свуда и по осталим областима радила на руку онако храбра каква раја, као што беше српска; те тим је постало двапут јасније питање, да ли ће он бар ту рају к себи привући, да ли ће се с њом збиљски удружити?!

А и како су се икад друкчије и помагали владоци, који су допали борбе са сталежом осиљеним многим навластицама, но заузимањем и помоћу нижих сталежа?

Несрећа је Селимова и турскога царства сва у томе, што он то није могао, што му то није допуштало његово положење.

Он није био као какав други владалац, коме припадају сви под једнако: он је најпре и најпре био врховни поглавар Турцима.

Јер ова држава, као што мало више спомињасмо, није била подигнута на основу различних спојених и помешаних елемената, него на супротности две народности, од којих једна беше одређена да влада, а друга да робује.

Да раја хоће да се наоружа, па тако да се изједначи с правовернима, који владају, раја, која треба да робује, било је несносно чути не само Турцима обадвеју странака и старовољама и напредњацима, него је било против основних земаљских

закона, против појма о калифату и о самој највишој власти.

Ми смо помињали како се Хаци-Мустафи рачунало као злочинство, што је Србе водио у бој на Пасван-огла; на разлици се између правоверних и неверних оснивала она фетва муфтијина, која је досуђивала да се јањичари опет у Београд приме; па на Турке иначе мирне, није ништа учинило толико голем утисак колико хајдучка застава, и топови, које је раја са собом вукла.

Није се могло султану ни под који начин, да на све пристане што су Срби у Остружници тражили. Имао је и доста узрока одрицати им уступ градова на граници. Али нема сумње да им је дужан био одобрити остало, што су тражили, а које је ишло тек на њихову безбедност. Или је ваљда требало да им узме оружје, које су они у његову корист носили, које га је својом снагом опростило најопасније узурпације?

Па колика је год супротност у таком чему, султан је Селим опет тако учинио.

Баш као да су Срби насилници и злочинци према његову величанству, место икаква одговора, он метне под стражу њихове посланике и изда налог паши нишком Афису да рају обезоружа. Непријатељство је ово сасвим различно од дојакошњих. Оно је било од сама султана, допало се јако Турцима а и спремало се са сваком збилом.

Као што приповедају овде сад није мало припомагао да се могло стати на отпор Афису један између посланика, неки Стефан Живковић, имућан трговац, који је добро знао грчки и турски, и који је својим земљацима још израније знамените услуге починио набављајући им муницију. У Цариграду каже, како ваља Србима дати на знање, да Афис иде доиста по портину налогу, јер ће само тако

проћи, да се крв не пролије, и изрази, те њега тога ради пусте. У Србији каже истину само старешинама: а осталима каже лепо како је Афис добио налог да иде у Србију, али само с три стотине људи и да је слободно одупрети му се, ако би навалио с већом силом. Најпосле Гушанцу улије у главу, да је преко свега, што се за њ радило, опет не он но Афис задобио пашалук и то поткупом. Гушанац одговори: Па лепо, ви га истерајте! те пристане да остане у Београду са својим крцалијама на миру, а нека је око њега и мало опсадне војске.

Тако је било те се Србија могла спремати, ако дође до невоље, да Афиса одбије и оружјем. На крајњим границама у пашалуку међу Ђупријом и Параћином наместе се Миленко и Петар Добрњац с 2500 људи и с једним гвозденим топом. Начине и два шанца, један већи, један мањи. Иза њих је на левој обали моравској у бреговима око Јагодине стајао Кара-Ђорђе са Шумадинцима.

Него није одмах дошло до боја чим се Афис показао. С почетка су Срби само тражили да и он удари обичним путем преко Јагодине, којим су и дотле све паше пролазиле: јер су се само тим путем они састарали за дочек. Афис је могао лепо знати, да га баш на том путу чека друга српска војска, те остане при томе, да се низ десну моравску обалу сиђе на Дунаво. Срби одговоре, да је земља на тај крај ратом у корен сатрвена и не ће моћи изхранити војске. На које одговори Афис: Зар ћу ја хајдуке питати, којим ћу путем у Београд? Говоре да је био понео уза се ужета да повеже старешине, а за остале људе сашивене капе (абењаче) и бритвице за хлебац, да им да место сабаља и лепих на турбан налик фесова, које им је Афис замерао, јер по његовој памети то није било за њих. Најпре огледа срећу с мањим шанцем и узме

га доиста макар што је био на њему онај гвоздени топ, из којег су Срби пуцали. Али кад се други шанац држа цео дан тако, да се Турци поплашише збиља од штете, која их снађе, кад стигоше гласови е иде Кара-Ђорђе с целом силом а има најмање 10000 људи — он се био сишао доиста с 5000 људи с планина у долину — Афис намисли да се враћа. Оне заставе, које је био посадио наоколо по отетом шанцу, поскида ноћу, а да не би Срби осетили да то он оде, позабада на њихово место лиснате гране; и измакне се у Параћин.

Сутра дан дође Кара-Ђорђе. Кад види где је стан остављен пође у напредак до на један вис пред Параћином и јави се непријатељу с неколико топова. Поручи му: ако је јунак нек изађе у поље, што би се палиле куће јадним мештанима ни кривим ни дужним?

Кара-Ђорђе се хтео опростити ударања на Параћин и зато, што је Параћин био паше од Лесковца, према коме је он имао нека обвезања.

А Афис се боме стаде освртати и иза тих зидова. Није већ било ништа од посла, за којим је пошао, то је лепо видео, зато пође натраг у Ниш: најеђен врло на срцу, што се морао уклонити, да испред кога, но испред раје. Казују да је од овога једа и била смрт, која га је мало после затекла.

И ту једном би оно, чега су се до сад клонили. Више се није могло рећи султан се држи с рајом, јер је војска, коју је он у Србију послао, силом одбијена с границе.

Рат, који се почео на дахије, узме други ток. Из простих смутња, па се овамо онамо подиже стара народна супротност!

ГЛАВА ДЕВЕТА.

СРПСКО РАТОВАЊЕ ЗА СЛОБОДУ 1806. и 1807.

Већ је с крајем год. 1805. букнуло на све стране непријатељство међу Србима, који су држали земљу, и међу Турцима, који су, по оним првашњим уговорима, остали у градовима. Кад је једном отишао у Смедерово војвода нахије смедеревске Ђушо Вуличевић, посвађа се с Турцима, који несу хтели трпети га онако лепо одевена и оружана, као што је био и као што се поносито држао, те га ту они и убију. Срби онај час скоче да се освете: и то не злочинцима, но целој вароши. Ударе на варош, бомбардају је и отму. Сад наместе унутра посаду по свима формама, тако пак годину пре несу чинили. На то се Турци по осталим градовима и наљуте и поплаше: прво и прво гледаше да се обезбеде, па да се освете: у Шапцу побију више Срба, који су седели изван градских бедема, приме у помоћ неких босанских чета и утврде се; у Ужицу су чинили исто тако; и у Београду је дотле Гушанац Алија живео са Србима под извесним уговором, који је ћутећи примљен с обе стране, а то да њему Срби дају храну, а он опет њих да не узнемирује: али сад стаде излетати час водом на српске шанцеве у Остружници, час сухим на српска села Жарково и Жељезник, а около нове године 1806. дође међу њима и до правих бојева.

Међутим захуја ратна вика и из даљине. Султан беше збиља наумио да Србе укроти. Што су се Срби освртали за страним гарантијама, то је

баш њега нагонило, да их згњави свом силом пре но што тај посао, који су они започели, постане страшан по њега. Налог, који паша из Ниша не могаше извршити, растури сад на силније поглавице, на везира од Босне Бећира и на Ибрахим-пашу од Скадра, да они упорну рају у Србији једном обезоружају и утерају у ред. Ваљало их је чекати с две стране а уза њих је била најодабранија војска целог царства, с Бећиром Бошњак и Херцеговац, а с Ибрахимом Арнаут и Румелија.

Срби не пропустише да се дотле и сами спреме.

У главном је код њих већ било сасвим војничко уређење. У Србији није било никаква војничког сталежа, сваки је био војник. Кад је било невоље, ишао је на бој из сваке куће ко је год био за оружје, у мањим приликама је ишао један од двојице, двојица од тројице, тако да су се могли и кутњи послови вршити без прекидања. Ако је у којој кући био човек инокосан, он се мењао са суседом па је ишао један једне, други друге недеље. Није било никоме ни на крај памети тражити плату или је примати; сваки је носио своје оружје, сваки полазио у својем најбољем оделу; храну су слале за њима жене од кућа. У сваком је селу било по неколико људи изузето од војевања и они су били дужни на коњма на самару носити ту храну двапут преко недеље где је био бој, близу или далеко.

Радич Петровић, стари војни другар Кара-Ђорђевић, који је оставио своју капетанску пензију у Срему, те дошао да пријатељу послужи, подигне се у јужне планине, да сусретне непријатеља и рашири устанак из места у место тако, да се смео надати е ће моћи с омало људи бранити оне теснаце. На другој страни заузме Миленко острво Пореч, које је тамо глава, јер онде Дунаво дере кроз Ђердап. Са стране Нишке је она равница, у

којој се слива Бугар - Морава с великом најлакши улазак у земљу; тамо оде Петар Добрњац заузевши сад Параћин без икаква омишљања; баш на путу на десној моравској обали подигне он шанац Делиград; а иза његових леђа Младен освоји и заузме Крушевац. Бошњацима је истина био затворен уговором, на који су и сами пристали, Јадар и Рађевина, али им је стајала отворена Мачва; ту Јаков Ненадовић између осталих начини и у Црној Бари један шанац.

Тако су Срби били прилично опремљени, али нико није ни слутио, како ће се љуто и упорно развити војевање.

Чим пролеће ево Бошњака на Дрину и још су њихова прва насртања била мале ствари. Повише Јадра и Рађевине Осман Цора пређе Дрину попут Сокола и попали много кућа; него наћ навале Срби из ненада те погине с већином својих људи. Стари Мехмед капетан, који се одавна помирио беше са својим супарницима, те тако више Србима није био пријатељ, био је много жешћи: он упадне у Мачву. Срећа те је ту био бранилац Стојан Чунић, човек на месту што боље могаше бити. Чупићеви су људи били сасвим у његовој власти. Истина је он с њима био у љубави доброј, није то ништа било, да узме једноме из уста лулу, па да пуши даље, али се могло чути где и то каже: како се не ваља ни једноме шалити, сваком он смрћу суди; и вршио је своје казне неумољиво, сурово, смешећи се. Он је био стари Ђурчијин другар, врло окошт човек, за дивно чудо слободан, мило му је било мноштво момака, мио глас о својим делима. Он сретне врло ваљано у Салашком пољу близу Нођаја, одакле је он сам био родом, грдну силу Мехмедову. Приповедао је како је сам он већ био стигао Мехмеда, кад се старац обрте те му некако

преваром отме на највештији начин коплје и одлеги од њега у скок на коњу. Кад му је за ручком певао певач песму о тој победи, он нешто и нешто поправи и поклони певачу турског коња.

Него је то све био само лаган почетак: на лето ударе Турци на ново сасвим с другом силом. Пут Сокола пређе код Сребрнице Хаџи-бег; главна пак сила, 30.000 људи јака, одмах се за тим покаже у Мачви. Истина ту војску није предводио везир, али је послао двојицу, који су га могли добро одменити, серашћера Кулин-капетана, младог војводу, који колико беше суров с једне толико беше јунак с друге стране, и старог Мехмеда.

Та војска постане већ несносна и страшна Јадранима и ако је требало по уговору, да у њих нико не дира. Кулин је палио мирна села, из којих му је храна довлачена, убијао је кметове, одводио у ропство неоружане људе. Не ће се никад заборавити кнез Иван, који је дао своје цело имање, те искупио своје земљаке. После се морао увек бојати Турака, док није најпосле и утекао, те се надничењем захићивао.

А колико се више ваљало бојати те војске другим познатим и јавним непријатељима! Јаков Ненадовић врло слаб да их сусретне у отворену пољу, није знао шта ће, но пошље свога синовца Прота и Стојана Чупића у непријатељски стан, да чине какве преговоре. То није било понајбоље. Кулин није хтео да чује ни о каквој погодби. Видиш те небројене гомиле, рече он проту? Између свију, што их видиш, нема ни једнога, који ће се поплашити, који не ће с голим шакама ударити на замахнуту сабљу. Место да пристане на преговарање, стаде тражити да се шанац у Црној Бари поравни са земљом, а кад то посланици не хтеше одобрити, он не хте ни њих пуштити. И то је већ заћ била

поприлична корист. Почем су Турци имали у својим рукама двојицу српских војвода, могли су поузданије продирати у српску земљу. Народ се међутим збуну, није знао шта чине поглавице; што се огледало, да се почну како преговори, то се њему чинило, да не значи ништа друго, него да се хоће предаја. Кад се Турци раширише по нахијама шабачкој и ваљевској, народ се с тих страна није дао задржати на војсци: сваки је грамзео кући, да обиђе жену и децу: све се на један пут растури. За тим се на Сави натрпа мноштво бегунаца, који су у чуновима бежали на аустријску обалу; а по српској се земљи на све стране палило и убијало, неоружано је све одвођено у робље, стока одгоњена. Многа села савише врат те примише кнезове из турских руку. Народ је на глас викао на старешине: што су почињали рат, кад су знали, да се не ће моћи одржати? Овамо су говорили: не бијемо се са султаном, а овамо султан спремно толику војску, којој није ни помислити на отпор. Старешинама се било бојати да их народ не побије, морали су се са својим момцима по шумама сакривати. Кулин дође до Ушћа путем београдским, близу Колубаре. Распаљен толиким напретком огледа Хаци-бег не ће ли од Сокола кудгод преко планина моћи даље поћи.

Колико је јако страшно било, што је у тај исти мах и Ибрахим-паша скадарски с војском, која се бројала на 40.000 људи, навалио с друге стране од Ниша!

И није ли доиста изгледало као луд посао, што се хтела једва наоружана раја из једне једине области да одупре сили, ако не читавога царства, а оно сили тако силних и ратничких турских поглавица.

У овој је муци Кара-Ђорђе заслужио своје име и чин врховнога вођа.

Великој бошњачкој сили стави он на супрот једно 1500 људи под Катићем и овима са згодна неког места испадне за руком те уставе Турке, макар да их је то стало скупо, стало и живота самог врлог Катића; а сам се дигне с толиком истом готово силом на Хаци-бега, који је ишао од Сокола. Деси се с њим код Пецке и тако га сузбије да му није било више ни мислити ни на какво повраћање у српску земљу. За тим пође Кара-Ђорђе преко планина у нахије, које су Бошњаци били заузели. Кнезове поубија, које су они били понамештали, није ни оних штедео, који су световали да се народ предаје; што је било утекло, и могло носити оружје, све призове к себи. Међутим оне подигне, који и усред тога страха не изгубише духа. Између осталих дође тада к њему и Милош Стоићевећ из Поцерја, који је био неки писар код Илије Марковића буљубаше у Поцерју, младић, одгајен код попова, омален, плав, умиљат, али срца слободна. Господар му се предао Турцима, матер му беху одвели у робље, он сам што беше утекао с неколико момака у планину. С њима и изађе пред Кара-Ђорђа. Кара-Ђорђе му каже: ти си ми посинак, бићеш ми од јако војвода над Поцерјем. Име га је Милошево опомињало на старог Милоша од Поцерја, побратима Краљевића Марка; а често су имали радо у оно време поредити младе војводе са старим јунацима. Заједно пођу даље те стану дизати народ на све стране: и скоро Турцима би страшно и слеђа и с бокова те мораше помишљати, да је корисније повлачити се Шапцу. Од прилике један сахат од Шапца стигне пред њих и Кара-Ђорђе са 7000 пешака и 2000 коњика и одмах по народном

војничком обичају ископа онде према њима шанац. Имао је са собом једну бомбу и три топа.

На том је месту морало доћи до одсуднога боја. Турци су били још доста охоли да траже да им се Срби покоре и да оружје положи, Срби им одговоре: ако ћете наше оружје ево га, дођите и однесите га сами.

На то се покажу Турци. Два јутра су једно за другим излазили из свог стана под Шапцем, ударали на српски шанац и тукли се по цео дан, а у вече се враћали натраг у стан не свршивши ништа. Истина су се били томе зачудили али се још не хтедоше сумњати да ће моћи надбити са својом грдном силом. Поруче Србима: два дана сте се добро држали, али ћемо још један пут огледати с целом силом; па онда ће се видети или ћемо земљу до Дрине очистити, или ћемо вас до Смедерева терати. Дали сте глас и на ону страну Саве, те су многи прешли да с висина с дрвећа гледају бој; сад ће се говорљиви су Турци, и њима показати шта се ради с хајдуцима.

Тај је бој био у почетку месеца Августа 1806. Ону ноћ пред бој пошље Кара-Ђорђе своје коњанике онде близу у шуму да ударе на непријатеља с леђа чим с његове стране прва пушка пукне, али никако пре. У шанцу заповеди да се не пуца док се Турци не примакне тако близу, како не ће моћи већ ни једна пушка промашити. Чим сване зора, серашћер пође с целом силом из свог стана под Шапцем, најсмелији су бегови босански носили пред војском заставе: Срби их чекаше мирно са запетим пушкама. Истом кад су Турци дошли на домак српским пушкама, да знак Кара-Ђорђе: те сви предњи редови опале из пушака: зрна одоше све у месо, као што вели народ: заставе попадају: топови начине најгору забуну. Како још сад коњици

страга навале те стану сећи, а Кара-Ђорђе шанац отвори па улети и сам с пешцима у Турке, за један је тренутак постао потпун неред међу Турцима, њихова је пропаст решена.

Изгину најзнаменитије војводе, Синан-паша из Горажда, капетан из Дервенте, и сам серашћер Кулин; ту падне најпосле и Мехмед капетан са своја два сина. Око застава је изгинуо цвет целе Босне. У Срба готово није ни било никакве штете; само смели поп Лука Лазаревић буде рањен, али и јест непријатеља гонио сувише смело. Турци су пак одвећ рђаво прошли, тако да оно што оста војвода одлучи још ону ноћ, да се нешто војске остави у шабачком граду, а остало да се креће одмах преко Дрине. Али их то узмицање није стало ни мало јевтиније но и сам бој: како су у четама ишли, у Китогу стану ударати на њих са свију страна; узму им богату пљачку и поотимљу све робље, које још несу били претурили преко Дрине. Ту упљачка Милош Поцерац сабљу Кулинову, најсјајније знамење од оне победе; отме од Турака и своју матер и поврати је натраг у свој завичај.

Док је задобивена ова велика победа, још су неки, а нарочито Петар Добрњац учинили земљи ваљаних услуга. Сила, коју је водио Ибрахим-паша од Скадра била је још јача од бошњачке; него је и она ударила на отпор ако не исто онако сјајан, оно исто онако јак. Баш им је био на путу, на месту врло срећно изабраном, онај шанац Делиград¹⁾. Њега је шест недеља бранио Петар Добр-

¹⁾ Овде се уздржавамо појединости што немамо никаквих опширних извештаја о догађајима на овим границама. Die Chronik des 19-ten Jahrhunderts приповеда како су тамо три паше Бим, Делије, Сасци имали на супрот заповеднике Jacob Levich und Stanolla Alaz (1806. p. 429.). На сву прилику

нац, и то му је најславније дело његово, а неколико онде близу понаместаних гомила под Младеном и Главашем без престанка су ударале на пашу и задавале му посла. Није се могао напред ни ко-рака маћи.

Тако би оно чему су се једва и надати могли: бој између Срба и Турака свршио се на срећу српску. Непрестани немири по унутрашњости царства ишли су Србима у корист; па ипак је бојна снага турска, која је на Србе излазила, била далеко претежнија од њихове, отуд и јест сваког поштовања вредан отпор, који су они онда учинили.

И није много стајало, па их за то и награда стигне.

Кад се Кара-Ђорђе после оне победе на Сави доцкан већ у лето 1806. године примаче с једним делом народа к источној граници, Ибрахим понуди руку на мир као што је на то пуну власт имао.

Без сумње се њему чинило, да је већ и Турцима прека потреба пристајати да се та ствар изравна. Код оноликог напрезања, па су у борби са Србима самим подлегли: а колико би исти Срби постали грђи за Турке да се нешто отвори рат с Русијом, који се у тај мах баш очекиваше и да с њима Русија начини поуздан савез?

На скоро се Срби састану с Турцима у Смедереву и дође ствар дотле, да пошљу у Цариград своје посланике с предлозима — пошљу два кнеза и уз њих једног Бугарина, вешта у тима светским пословима, Петра Ичка. —

Свак ће наћи у реду што су Срби остали при своме и после оних славних победа. Они просто понове своја пређашња потраживања. И Петар је

мисли се ту Станоје Главаш и Јаковљевић војвода Левачки. Паше су опет никле из бивбаша, војвода над хиџадом, и делибаша, војвода над делијама.

Ичко тако вешто упутио био њихову ствар, да се у један мах могаше сматрати све као одобрено. Некада је Петар Ичко био тумач код некаква турског посланика у Берлину; ту је научио главне језике европских народа и познао њихове интересе; па пошто је за тим у Београду радио око послова европских трговаца, изађе јако на глас, те тако је имао некакво посредничко место: без његова уплива и савета Хаци-Мустафа није владао; а кад дахије помоћу турскога паше падоше у опсаду, његов се чадор све виђао покрај Кара-Ђорђевог у београдском стану. Али његов посреднички таленат никад није имао ни већег значења, нити је кад већег на-претка учинио но сад. Он је у Цариграду тако умео живо показати Турцима, како се бојати да се не договоре Срби и Руси, јер су ови тада тек почели били улазити у Влашку и Молдавску, да су они доиста почели били пристајати на нека одобрења, која беху са свим противна оштрини њихова првог начела у влади, и могу се као нешто сасвим изванредно знаменовати. С крајем октобра врати се већ Петар Ичко у Смедерево и каже Србима како порта оставља сваком своју земљу нека је његова, допушта владу, па шта више хоће да допусти и да буде српска посада у градовима; само задржава себи за знак и даље своје владе над њима да може у Београду седети мухасил са 150 Турака; место свега досадашњег давања да се даје на годину 1800 кеса, које чини 900.000 гроша, око 600.000 фор.; па да одатле порта измирује и оно што она има с досадашњим земљедришцима, са спахијама. У свему оно што су Срби и потраживали. Још да буду слободни од досаде, која је била уз купљење данка у томе што су морали по пређашњем обичају купљење Турци надгледати; она земља, коју су пре другоме радили да од сад буде њихова; да су

слободни носити оружје и чувати градове само под турским врховним старешинама. Био је то велики тренутак за обадве стране. Тим се путем могло избећи да не постане непосредан савез међу Србима и Русима. Срби се несу дуго омишљали да пристану на таку погодбу. Одмах онај час дигне се Петар Ичко с друга два кнеза да изради потврђење диванско. Ко се могао што тога ради посумњати? Заједно с посланицима је одмах дошао у Смедерево и мухасил одређени у Београд.

Али се међутим порта беше предомислила. На сву прилику је томе крив ток европских ствари. Колико се он у чему порте тицао, ми ћемо даље посматрати, турску пак бригу рад Русије, као да умањише особито победе којима је портин савезник Наполеон касне јесени 1806. корачао на Пруску, као да оне подигоше међу Турцима поуздања у стару срећу. А на сваки начин су се морали кренути још један пут новом снагом сви супротни интереси, чим је ствар дошла већ дотле, да се коначно прекине. Изгледало је некако као крајња неправда, спахије, које несу ником ништа скривиле, упутити место њихова безбедног имања на ону једну суму, на коју се и тако несу могли тврдо поуздати јер према рђавом стању финансије Бог зна куд би се она девала. Томе се очевидно и јасно противило и оно муфтинско изречење, којим су јањичари повраћени у Србију. Мислим да то не би хтеле лако ни улеме допустити. Па кад би се баш дали градови Србима у руке, ко би стао добар за њихову верност? Зар опасност, у коју су падали, није била може бити још већа од оне, из које су се хтели измаћи?

Доста да је диван улучио прилику, кад је ваљало потврдити уговор, да се на ново договара о њему и да га одбије.

Међутим мир Петра Ичка није се заборавио: био је увек као некакав идеал договора између Срба и Турака; тако су га сматрали.

А што се он није извршио, учинило је те се ствари окренуше развијати даље онако како су могле, почем не дође нико да их упути и поведе.

Договарања су више подстакла но уздржала Србе да се јаве под градовима; те године се рат и почео под градовима: а као што грамзи свака почета мисао да се доврши, тако и победа. Најпре се јаве са својим мухасилом под Београдом и Шапцем за знак да је начињен мир, тражећи према томе да се та места предаду. Али сва њихова уверавања нити што учинише код Турака на једном ни на другом месту. Ни Бећир не учини никакве наредбе, да његови Бошњаци иду из Шапца, као што су Срби тражили. Ако су хтели имати градове, а хтели су како несу, — и сам је народ то тражио е се већ људима додијало у опсади под градовима зимовати — није се имало куд, него их на ново отимати.

И Кара-Ђорђе науми најпре да се озбиљски прихвати Београда, који је са својим пријатељима Чарapiћем, Главашем и Милојем држао опкољен од Дунава до Саве.

Међу крцалијама је Гушанца Алије изнајпре неки Арнаутин Конда, православне вере, много учинио око обране Београда од Срба; а кад се рат изметну у рат међу Турцима и Хришћанима, он пређе на српску страну. Многи су други учинили исто тако; али је био од свију најкориснији Конда: тако се вешт и слободан показивао на све стране; већ је био постао и бимбаша. Он се понуди да отме варош једним смелим кораком. С Узун-Мирком, Србином, који је био исто онолико велик и јак колико Конда омален и окретан, и с још петом

рицом њих, који им несу уступали у јунаштву и слободи, дигне се он 30. новембра 1806. год. одмах пред зору на шанце, а друге обране није варош ни имала. Знао је куд се може промаћи кроз прве страже, које су биле свуда разметнуте, и прође срећно с друштвом нити их је ико смотрио. Да не би што пало у очи, ако одмах са шанца дође на капију, пође мало у варош, а после се врати, па право на капију. Сусретне их истина једна стража и упита: ко су? Конда одговори: Момци Узурбегови (то је био неки старешина крцалински). Одговорио је турски и ником ни да је што најмање на ум пало. Тако дође без сваке сметње за леђа стражи на капији, па онда одмах без оклевања удари на њу. Било је лицем први дан бајрама; кад у вароши пушке запуцаше, мислило се да се пуца о празнику. Конда је имао кад, да стражу савлада, макар да се она врло јуначки бранила и убила му четворицу од друштва, па за тим да и капију развали, рањен и сам с Мирком рањеним и с још једним Србином, коме није било ништа. У то јурне Милоје; у оној забуну, што се изметнула тим ударом, онуда близу пређе преко шанца и Кара-Ђорђе, Турци се избуде и полете да се бране. Заметне се очајнички бој. Пуцале су пушке из свију кућа, а није се могло јуришати на сваку, те Срби куће запале а изнутра браниоци излете из оне ватре на голе сабље својих непријатеља. У овом боју погине Чарапић, који је ударио на Стамбол-капију; до 10 сахата је варош била освојена, а језгра се турске војске склони у камени град.

Узети камени град свакојако није био посао, који бива за тренутак. Али, како се нико није омишљао, хоће ли се заузети неутрално ратно острво на Дунаву с јужне стране, за које онде и сами Аустријанци несу умели казати да доиста не ће бити

турско, Срби могоше пресећи сваки довоз хране граду — с тог је острва некад и султан Солиман најпре отео Београд — Гушанац Алија још декембра месеца би принуђен да се преда. Са својим крцалијама на осам великих лађа сиђе се Гушанац у Видин.

Отуда је била прва последица, што је Сулејман-паша постао го-подар у своме граду; Срби су га својевољно оставили унутра.

Онако у главном чинило се с почетка да ће Срби бити врло благи. Кара-Ђорђе се тако тврдо држао забране пљачкања, кад је узео Београд, да је двојицу непокорника погубио, па удове њихова тела повешао по капијама у вароши. Пријатељски је примао оне, који су из града долазили њему под заклон.

Међутим је Турцима свима до једног још тада била наређена смрт. Кад је Гушанац Алија са својим лађама пролазио мимо Пореч опали на њ оданде Миленко из батерије топова, те се Гушанац једва измакао брзом водом. Али су Срби били тако јако поамани, да су га на шајкама јурили, и бегунце, који су излазили на аустриску земљу, и тамо гонили, па још се и тукли с њима. Ту их је Гушанац јако осрамио! Макар да су му и на момке, који су му сухим коње терали у Видин, напали, оплењили их и побили, он опет пошље у Београд здраве читаве таоце, које су послали узањ.

Срби међутим напредоваше у свом послу. Нити су хтели Турке трпети у граду, јер су им непрестано остали на врату непријатељи и издајнице, нити су их хтели пустити да беже. Зар то несу били све приврженици истих дахија, од којих су се они онолико силно напатили, којима се још несу били ни осветили довољно? Зар није све оно поотимано од народа што је у њих, онај накит, оно богатство?

Сулејману јаве да му се више не ће довозити храна, а кад их он замоли, да може слободно отићи, допусте му истина и још му дадну пратњу; али тек се он (23. фебруара 1807.) са својих 200 јањичара и с породицама, које се с њим удружише био измакао неколико сахата, а нагази на заседу: пратња место да га брани, пристане и сама уз оне: те од свију ни да се један спасао. У часу се покољ распламти по Београду. Два дана су тражили Турке, који похиташе да се сакрију те их убијали. Што је претекло и у трећи дан — већином сиротиња и просјаци — оно пошљу у Видин. Неки се искрстише. Тај крвави дан обогате се плачком Младен, Милоје, кнез Симо Марковић, Вуле Илић и други. У тако страшним се покорима излила најпосле она пламенита мржња на Турке, тако дуго стезана а непрестано потпаљивана увредама и с једне и с друге стране, још већма пак оснажена ратом.

О томе нема ни једне песме. Стари су кнезови вртили главом, говорећи, како то није добро учињено и како ће кад тад доћи кајање. Него су и они то говорили кришом; јер се ваљало бојати, да их ко не чује, па не помисли да они Турке бране. Тада би се и њима ваљало обзирати за живот.

А њихови млађи земљаци, као да није ништа ни било, потакнути срећним напретком, похиташе да наставе рат.

Још у фебруару падне Шабац. И тамо су били исти такви покори.

Сад удари Кара-Ђорђе са Шумадинцима на Ужице. Ту Турци пошто су се оставили уговора са Србима, били су поправили око вароши шанцеве, које је ваљало прве на јуриш отимати. Ту је најпре изашао на видик Милош Обреновић; и ту се тешко рани у прси. Ужице је после Београда најнасељенија варош у свему пашалуку, и није била

мала ствар ни корист, што она паде Србима у руке у јунију 1807. Више је несу хтели ни на веру давати Турцима.

Па победиоци већ несу били задовољни даље са својом рођеном старом облашћу.

Јаков, који је без по муке заузео крајеве Јадар и Рађевину, који су се сад већ и онако у Србију рачунали, не хте мировати да не огледа може ли се побунити и Босна с оне стране Дрине. Најпре пошље двојицу посланика с прокламацијама; али му људи несу били добро изабрани: један је био хајдук и пијаница: њега пијана ухвате; а други је био калуђер, који се после није смео сам даље ни усудити. За тим Јаков пусти те пређе неколико наоружаних те они убију некаква, који је купио харач и побуне два села; али чим Турци дођу, мир се поврати као што је и био. Најпосле начини Јаков лађу, којом се могла лепо држати свеза између обадве обале: претури на ону страну око хиљаду људи и одмах покрај воде ископа шанац и намести на њ топове; али ако се он и надао да ће тако с утврђена места међу Хришћанима у Турској потаћи покрет, Турци похите те покрет сусретну. Најпре ударе опсадом на онај шанац, а после и и они пређу на српску обалу. Место да је што с овим ударањем напредовао, сад је Јаков морао мислити како ће да се брани и како ће да утврди Лозницу.

Кара-Ђорђе не пропусти притећи му одмах у помоћ. Он му пошље од Ужица нешто своје војске све добра и одевена коњика с храбрим војводом Милојем, који је казивао свакоме како су му Турци ништа и да их мисли на гомиле у робље похватати. Него посао не изађе тако за руком, много је којешта оскудевало: а словенски су и арбанаски Мусломани све за чудо јунаци људи. Од-

мах с првог боја врати се Милоје без капе, и једва се на свом брзом арапском коњу и сам спасао: место славе стигне га подсмех. Остало оно лето тукли су се на том крају час по пољу час око шанцева, које су Турци били ископали, по читаве дане без икаква напретка и без ичије среће. Пред јесен се Турци врате преко Дрине.

Међутим је Миленко био бацио очи на Крајину, где се такође није могао одржати стари мир, чим су се на све стране поправили сукоби, а Карапанцићи беху утекли. Него му се тамо одапрљо Мулапаша који је дошао после Пасван-огла, па и кад му стиже помоћ од Кара-Ђорђа а нешто и од Руса, који се под Исаијевим најпре на том крају показаше с помоћу, није могао ништа одрешито прекинути: морао је бити задовољан што је држао у посади планину Мироч између Пореча и Крајине.

Међутим је на оним крајевима учинио знаменит напредак други, од кога се чисто несумњиво ни надали, а то Хајдук-Вељко. Молнио се да му се да само застава и допуштење да може купити својевољце: ништа му више није требало да ослободи свој завичај Црну Реку. Знали су да га не може ништа задржати кад нагне кудгод, па му даду што је искао. Није много потрајало, а дођоше о њему гласови. Колико је у почетку имао мало људи, опет се усуди те опседне неког бега у Подгорцу; повисоко наслаже око куле бегове мноштво буради напуњене сламом, па онда запали, да је све пламен у кулу унутра лизао и тако га натера да се преда. Бега пусти с пратњом у Видин, само се најпре измења с њим коњем и хаљинама и узме му благо, које је нашао код њега. За тим скупи своје људе. Макар да је и сам био тек млађи војвода, он постави међу њима заставнике, буљубаше, па и бимбашу. Од оне пљачке Вељко половину подели

међу своје људе, а половину пошље у Београд и како је, место да иште новаца, он још слао, тако му и оно величање пропусте. Њему је опет било доста што се могао одржати. И кад Турци навалише из Видина на њ са силом неисказано већом тако да се ни поредити не може — он опет оста, нити би се и по што уклонио. Умео се од њих одбрани, а ево како слободно. Ноћу се са својим момцима увуче усред њихова стана. Ту викне турски: Ето Вељка, разби све, па ожеже одмах на оне који су се будили онако поплашене, те их доиста разбије све куд кога. Та су дела, држао је Вељко доста, да ко може бити господар и од то доба је он и судио као сваки господар у Црној Реци.

Тако велики посао беше у главном испео за руком преко сваког очекивања срећно и ако није све, што се год онда започело, одмах напредовало.

Турци су били из београдског пашалука истерани; ослобођена и оружана раја држала је земљу и градове; и преко оних граница имали су од других пашалука Јадар и Рађевину, планину Мироч и Црну Реку.

Уједно је тим у ствари било прекинуто старо поданство, у ком се стотине година провело. Знаменито је што су баш у онај дан, кад је био онај покољ, у Београд стигле тескере за харач. Њих беше донео из Цариграда Петар Ичко место потврђења својега уговора и султан се још један пут надао да ће му се платити харач. Међу тим су и Срби толико далеко били отишли да су мислили, да не ће никад више морати харач плаћати.

Природна тежња хришћанских народа да се ослободе Турака, у њима се на један пут покаже са свом силом и победом.

Да промотримо сад како су се они сами измеђ себе уредили, пошто су већ оборили турску владу.

ГЛАВА ДЕСЕТА.

КАКО СЕ УРЕДИЛА СРПСКА ВЛАДА.

Од устанка на насилнике и отмицаре отишли су Срби даље, те су са својим потраживањима дошли пред највећу власт, а кад је највећа власт за њихова потраживања изрекла, да иду против старинског уређења међу Турцима и Хришћанима, да их не треба измирити, као што се хоће, но народ још за њих казнити, онда су они отишли још даље, те су се оружаном руком одапрли султану и силом истерали Турке из Србије. Сад су били опет своји и земља је била у њиховим рукама.

Могло би се тада мислити, да ће из оног мирног уређења села са својим сеоским кнезом, и кнежина с оборкнезом, начинити се сасвим на природан начин уређење на то налик и за нахије и целу земљу—на име: влада старешина, кметова и судија, као што је може бити и била у старо време, кад се народ овамо доселио.

То би се могло и десити, да је турска влада пресечена на један пут, на прилику да ју је пресекла и поништила европска сила, па да је она после оставила народу потпуну слободу, али није могло никако по ономе како су одиста ствари ишле.

Како су се прихватили оружја у бурном покрету, како су народ стале предводити слободне и боју веште старешине, те и побеђивати с њим, на њих пређе и сва власт. Тако се од мирна уређења затече у Србији на један пут војничко.

Ми смо помињали, како се по селима све дало на војну, како су се људи сами опремали и издржавали, те тако излазили у бој као слободни људи, који се за своју рођену ствар боре.

Него они у бој несу излазили са својим кнезовима, нити су себи бирали старешина, већ су поглавари, који се свуда подигоше, сами постављали после народу већи и мање буљубаше.

Појаче старешине војничке, који се зваху војводе, несу биле само поглавари нахијама, оне су имале увек са собом своју пратњу: момке: који су били једина коњица у земљи. Момци су били све кућани људи из добрих кућа, они су се код господара хранили, он се бринуо те их одевао и набављао им добре коње, плаћао им истина није ништа, али им је давао поклоне и они су с њиме увек делили пљачку, него су му за то били дужни и смрћу и животом и никад се несу одвајали од њега. Они су били узањ како против Турака, тако и против ма кога другог. Понеки су их имали и по педесет.

Лако је опазити, да је та околина давала војводама више неку господарску но само старешинску важност. Покрај њих је слабо што вредио икакав кнез. Понеки присвојише себи самовољно пограничне ђумруке, који су били у њиховој области; други опет заузеше за се добра, која су пре била турска; кад су разрезивали порезу, која се показало још узимала, увек су наметали по штогод за свој рачун; истраживали су од људи десетке и још су нагонили народ и да им кулучи. Како се већ јако сматрало њихово достојанство готово као лично имање види се отуда, што је по смрти наслеђивао пређашњег сина или брат му, ма они не били ни најмање за онај посао.

Него и те војводе несу биле сасвим самосталне. Где се год поремети једно грађанско стање, па се састави друго које, увек ће се власт на сама дела привезати. Тако је силних било само мало њих, само онолико, колико их је још у почетку устанка стало народу старешовати и све му с победом предњачити.

Јаков Ненадовић је подигао ваљевску нахију и освојио Шабац: Лука Лазаревић, који је после био војвода у Шапцу, отргао се од њега само полагао и све мало по мало. Кад је Јаков први пут узео Ужице он одмах постави онде војводу; године 1807. без ичијег противљења заузме он бошњачке округе Јадар и Рађевину, па је држао да је он и ту, као и по оним осталим земљама, господар.

Миленко и Петар Добрњац подигли су пожаревачку нахију, истина је онда Миленко био сам на главном старешинству. Одатле је Миленко освојио острво Пореч и нахију поречку, а Петар онај крај око Параћина. Ресава је особито била у свези с њима. С оне стране Мораве они су вршили сасвим самосталну власт, и њих и Јакова Ненадовића свуд је народ дочекивао као господаре.

Таки је старешина био у Шумадији Кара-Ђорђе. Од како изгибоше Катић и Чарапић, који су с њим делили силу у почетку, њега су се бојали у Гроцкој и у Београду исто онако као и у Крагујевцу. Пожегу је он освојио. Могли су се с њим мерити у важности само Милан у Руднику и Вуица у Смедереву, брат и наследник убијеног Ђуше.

Зар није морало изгледати, као да хоће да се све распадне на та господарства, налик на капетанства међу клецима¹⁾, као да ће лични интереси

¹⁾ Клеџе и арматолн звале су се војводе грчке, које су се, пошто је било освојено византинско царство, (1453) по планинама у северној Грчкој са својим четама одржале у некој самосталности, а у новије се време одушевљено бориле за слободу. Пр.

отићи један на једну, други на другу страну, те тако се изметнути семе блиској пропасти?

Што важност Кара-Ђорђева некако свуда не само претезаше, јер је он био над најјачим крајем целе земље, над Шумадијом, но се још у неколико и преко целе земље простираше и то на онај исти начин, на који се онда у Србији поглавито и подизала свака сила, то се може узети као срећа.

Ако је пре Кара-Ђорђе и наилазио на јавно противљење, тако да је Јаков Ненадовић један пут у београдском стану добовао против њега и без сваког околиша огласио како његова вождовска власт престаје на Колубари, опет се то мало по мало промени. Догађаји од 1806. године набаве врховном војду одсудну превагу. Кад је на ново заузео Поцерину, постави у њој и војводу, а то је далеко преко Колубаре; за тим се покаже са силном помоћу и с оне стране Мораве, те стече и тамо уплива; кад је освојио Београд, то му задобије важности на све стране. У Београду су стали дрмати владом његови пријатељи и сва плаћена војска у Београду — све бећари, махом оне крцалије што су од Гушанца прешле к Србима — сматрала се као њему непосредно потчињена. Кара-Ђорђе је заповедао и топовима, који су или покуповани или их је очекиваном својом вештином излио неки Милисав Петровић¹⁾ — оно што су затекли по градовима, ваљало је тек оправљати. Око њега је било нај-

¹⁾ Увек ће остати чудно за тога Милисава: историја проналазака често почиње на ново од појединих људи. Он је био у Банату чизмарски шегрт, па је од једнога сације, у којег су кући случајно седали, тако увежбао тај занат, да је отишао одмах у друго место, па је живео од сацилука. Одатле дође у Србију, па се понуди да лије топове, само да му се метал истапа. У почетку не пође посао срећно. Маса није била довољно растопљена, те кад први пут почну лити, запне; други пут је истина текла мате-

више момака, он се највише прославио на војни. И ако су други непрестано још стајали више напореда с њим, но му били млађи, опет је он године 1807. био најстарији.

За најважније ствари била је скупштина. Сваке године о малом Божићу долазиле су све војводе са својом пратњом на скупштину. Ту се није само одређивало, шта ће се на пролеће почињати, него је сваки показивао шта је потрошио на муницију, на уходе, на неговање рањених и полагао је ту рачуне; ту се углављивала нова пореза. Ако су на кога дошле тужбе, ту се испитивала ствар и није мало пута војвода и затворен бивао. Скупштина је сама свршивала најглавније послове, који су се тицали рата, финансије и суда.

Ако је слободно упоредити тако удаљене и по своме значењу тако различне ствари, ово уређење опомиње на мајска поља фрушких (франачких) старшина, јер су се и на њима састајале војводе са својим људима, да се договоре и одлуче, како ће с ратом и државом.

У неколико се овим и опште стање војвода уредило. Дабоме да никако несу престали спорови и поцепаност међу најсилнијима, међу врховним вождом и господарима; како је који био сиљан, онако је и саветовање испадало, како је хтео он или други који, на скупштини је то долазило најсветлије на видик.

рија добро, али је не би доста: и Миласав мало што не дође до тога, да све покаје животом као варалица; трећи пут испадне срећно. После је он у својој кући имао на једном месту јаме за ливење, на другом дрвеће и алат за точкове, а на трећем наковње, где је ковао сам што је требало: он је градио све до најмање ситнице; него је преко свега у соби, где је спавао, имао мноштво сахата: тога се заната није могао никако оставити.

Него се то све никако још није могло звати влада. Војводе нити су имале воље, нити су могле расправљати распре, које су се изметале сваки дан. Највише се времена пробављало тукући се с непријатељем.

А зар несу имале право на удео у јавним стварима и мирне задруге по селима, кнежинама и нахијама, на којима се све оснивало — није могло бити да је рат био све и сва. —?

Није нам потребе доказивати, како је баш морало бити сасвим добро уређене владе. За то су се, колико се могло, још одмах у почетку постарали. Кад су пролазили кроз Харков они посланици, што су ишли у Петербург, нађу ту једног Србина из Угарске, доктора права Филиповића. Како је он био ненавикнут на климу, а и онако болешљив, желео је да се врати на Дунаво, те пристане уз посланике. Он је Србе прво опоменуо, како им је од преке потребе стална каква власт за суђење и управљање, те за то прво и прво придобије помоћу Протовом Јакова Ненадовића. И Кара-Ђорђе, који је био мало задахнут редом и правилом у аустриској служби, био је склоњен на то. На скупштини у Борку они и сврше да се така нека власт састави, као што је предложено.

За тим се још на искрај 1805. год. састави најпре у Благовештењу а после у Боговађи манастиру за српску земљу нека власт ради мира и реда, названа синод или совјет. Кад освоје Смедерево совјет се пресели тамо, а кад освоје Београд он пређе као у столицу ту, те се и стани.

У сенату је било дванаест чланова, колико и нахија. Зацело је била идеја то, да се сваки члан у својој нахији бира, па да своју нахију онде представља или бар да се зна, да је њен. Совјетницима је ишла нека мала плата из народне касе, али им

се морала та плата накнађати, јер им се давало и онако у природи за потребе, али је то чињено сасвим на патријархални начин: ако је у нахији родило вина, доносили су га и совјетнику; међутим увек је свака нахија дотеривала своме совјетнику о Божићу по две краве за пастрму; кућа у којој је совјетник седео, била је као нахинска, па је имао право ту одсести и ноћити сваки човек, који је из нахије послом долазио пред сенат. Међутим је била дужност и сваком совјетнику да се особито брине за послове из своје нахије да се не забаце, колико је само допуштао главни позив, јер је свакоме била дужност посветити се сасвим народним пословима.

Човек, који је дао прву мисао за сенат, Филиповић, прими се и да га руководи као секретар: то је вршио како ваља и оставио је иза себе светао спомен.

Сенат је неке и неке важне ствари урадио с Филиповићем. Уредио је продају непокретних добара, која су Турци имали по варошима; тражио је да се одвоји десетак на издржавање војске. Има једно писмо, у коме сенат озбиљски опомиње Петра Добрњца да се остави скеле пожаревачке: јер ће на њу сенат поставити свога чиновника; а Петар је војвода, и треба да му је доста што предводи људе, и треба да с таквих ствари дигне руке! Чинио је и друга финансијска уређења: утврдио је данак и поставио таксе за црквене потребе. А од свега му је најважније што је радио око уређивања школа и судова.

Пре су по народу биле једине школе по манастирима и код попова, које су биле више спремање за свештенички чин но праве школе, и у којима се учило читати колико је за преку потребу. Ђаци су били дужни слушати све, као год шегрти на занату мајстора, и обично су више пробављали чува-

јући говеда и на њиви него учећи. Сад се подигну не само мале школе по свима нахинским местима, у којима су се учила прва знања, него Југовић којекако наговори и натера те се састави у Београду и велика школа с три учитеља, у којој су се училе историске и математичке науке и помало права. Југовић је био пре професор у Карловцима, те је сад и сам неко време предавао у великој школи; и он и његови помоћници били су Срби из Аустрије. Преко свега недотупавнога, ова је школа имала знаменита уплива на касније доба¹⁾.

Још је важније за тај мах било што су установљени судови. Сеоским кметовима остане на суђење врло мален круг, у сваком нахиском месту, где је одпре седео кадија, сад установе маџистрате у којима ја био један старији и један млађи члан и по један писар. Тако је сенат људе упућивао маџистратима, а себи задржи апелацију.

Ваља упамтити како су тим одмах присађиване клице образованости у земљи ослобођеној од Турака, присађиване истина према формама суседне Аустрије али у народном духу и у народним формама. Сенат узевши на се гајење те образованости, био је у једно и неко јединство власти. Изгледало је да он заступа земљу онако као што је у њему сваки сенатор заступао своју нахију.

Па није ли тиме уједно постављена нека равнотежа и самовољи војводској?

Могло је тако изгледати: али није било тако. Није то могло бити већ по самом постанку тих совјетника. Истина је стајало у уређењу да се сваки совјетник слободно избере у својој нахији; али где би се игде смео когод усудити да одбије оно, што

¹⁾ У њој су учили Протић, Максим Ранковић (саветник), Лазар Арсенијевић, Бошко Тадић.

би господар предложио? Од господара је зависно избор и почем је до њега стајало и то, колико ће он пријатељу дотурити од онога што нахија за совјетника снесе, види се јасно да је и онако угодно стање совјетниково зависило од њега. Је ли сад могао такав човек бити против користи онога који га је изабрао и непрестано га заклања? Ваљда је могао на Јакова Ненадовића ударити његов синовац Прото, који је био неко време и председник у сенату? Јест истина у самим пословима било као некаква позива на мало ширу радњу, на то је давало сенату права већ само то, што је био централна власт, али је оскудевало много којешта да се то право увек призна. Преко свију решења сенатских, неке су војводе задржале и даље пограничне ђумруке и турска добра; сенат није могао никако да учини да маџистрати буду независни од војвода. У њима је било неко самостално осећање, које лако долази у човека иза срећних војничких дела: војвода не да, да њему заповеда грађанин човек. Добро је познато како је Кара-Ђорђе одмах још у почетку, кад су учињене неке наредбе, које се њему не допадоше, изашао на поље из совјета, скупио момке па наперио пушке на прозоре у ону собу где се већало. Лако је писати законе у врућој соби, повиче он тада: али ко је јунак да буде први кад Турци навале?

Само су онда војници припознавали драговољно сенат, кад су сами очекивали какве помоћи од њега. Од совјета је Вељко добио ону заставу, с којом је освојио Црну Реку.

И још је једно зло искочило из начина на који је био састављен сенат.

Господари су се надали да ће им сенат бити на руци да ограничи врховног војда; а Кара-Ђорђе се надао да ће му сенат помоћи да савлада своје

супарнике: па како су с том мишљу и бирани совјетници онако је и распра, која је већ била међу господарима, морала прећи и у сенат и показати се. Да погледамо само и на ону забуну која се одавде излегла.

Од совјетника држали су се Кара-Ђорђа Иван Југовић, који је заменио прерано преминулог Филиповића у секретарству и био је у вештини и знању готово једнак с њиме, само није онако у ваљаности, и уз Ивана Младен Миловановић, који је био одређен за Крагујевац. Младен је био у љубави с врховним вождем једно што су били земљаци, друго и што су били доста једне судбине — јербо је и он војевао у аустриском рату, а после био у хајдучима, — а треће и што су један рад радили; најпосле што је оженио свога синовца Ђерком Кара-Ђорђевог. По кашто су му давали у војсци да предводи повише омањих војвода; али некако рат није био његов посао. Био је човек велики, јак и гломазан: кад је он био пред војском слабо се што дало за руком. У сенату је пак био на свом месту. Умео је казати своје мишљење тако речито и да тако увери, да му се после није нико усудио одупрети се. Године 1807. стајали су сви послови са свим у његовим рукама: говорило се онда: Младен је сам сенат. Али се он том силом није увек служио само на чисте намере.

Био је врло у тесном пријатељству с Милојем, такође негдашњим другом у трговању: и њих двојица преко својих бећара и момака, како су још седели заједно у једној кући, владаху целим Београдом. Као што им је још о пљачкању допао најбољи део, тако су они непрестано и даље грабили по вароши све побоље куће и дућане, све најкорисније магаци и њиве ван вароши. Једнако држећи ђумрук у Београду и у Остружници, узму у своје

руке већину целог страног обрта. Јест истина, да су они ђумрук закупљивали, да су оне куће и њиве куповали, али све по то по што су они хтели, те је њихово насиље само изгледало мало мање. Често су нагонили сељаке да им кулече: није нико могао лако започети какву год већу трговину, да се несу и они умешали.

Све је то поступање, које опомиње, како је земља била скоро под нечијом врло насилничком владом, и као да су хтели неки да се угледају на њу. Врло добро би, што изађе једна странка, којој је готово било у личном интересу, да се овоме успротиви.

Аврам Лукић заступник рудничке и пожешке нахије, пријатељ Милана Обреновића, и Иван Протић из Миленкове пожаревачке нахије, заузму се против тога врло живо, те израде решење да се Младен мора уклонити из Београда. Сви совјетници потврде то исто својим потписом или печатом; и Кара-Ђорђе допусти. Младену издаду налог да води бећаре на Делиград и он се одмах дигне на пут. Осим њега је био совјетницима омрзао и Југовић: и он се морао уклонити између њих.

На скоро пак помисли Кара-Ђорђе, и то ради неких прилика, које су још већма наваљивале на она Младенова насиља, да ће бити с основом ако и другима не остану сасвим слободне руке.

На жељу српских посланика, а после савеза углављеног с Русијом, дошао је био у Београд руски државни саветник Родофиникин. Још у почетку се то није ни мало допало Кара-Ђорђу: говорио је како је Родофиникин Грк, — Срби пак никад не верују Грцима, увек их готово мрзе, међутим су баш онда били некако у врло рђавом расположењу према ондашњем митрополиту Леонтију, који је такође био Грк. Али је цело Кара-Ђорђево предоми-

шљање било доцкан: посланици су се већ били кренули на пут с истим Родофиникином.

А кад Родофиникин, који тешко да је што о свему томе и слутио, одмах чим дође, доиста стане не само у пријатељство с Леонтијем, него и Србе стане за којешта кудити, као што држе оне њихове момке, што је тако насилничка власт у војвода, за коју је световао да се ограничи и под плату стави, онда то буде многима неповољно и стану којешта подазревати на њ. Кара-Ђорђе је мислио, да ту није ништа друго, него је Родофиникин у свези с његовим супарницима; Младен и Југовић улију њему у главу, да се на њих двојицу удара само за то, да се он обори: да су за то у договору с домаћим противницима и Леонтије и Родофиникин. Па обадва та Грка не мисле само то: они су ради да Србију баце под грчку владу, као што је у Влашкој и Молдавској и на то су њих фанариоти за се задобили. О томе је Југовић знао много приповедати. Од оне двојице посланика из Цариграда, који су бајаги дошли да повуде мир, а којима је заповеђено, да се врате откуд су и дошли, један је, и то по имену Никола, опет остао у Београду и стао у службу код Леонтија; после се митрополит с њим дигао у народ у по зиме, изговарајући се, да хоће да купи димницу, а овамо је пошао да буши против старешина; он је говорио народу: „Што би се он за њих тукао? За људе, који су наумили да се обогате, па после с оним благом да утеку а народ да оставе Турцима? Боље би било покорити се.“ Не сме се ни помислити, још је давао Југовић, да није ту умешан и Родофиникин; рашта би он иначе набављао себи налог, кад су нови посланици из Цариграда приспели у Крајину, да се и он с њима договара? Он је к њима отишао с Леонтијем и Николом; али ту није било никаква

на свету договора: оно су се они потајно све два и два о тајним којекаквим намерама домишљали.

На то је Кара-Ђорђе готово као прву дужност отачаствољубља сматрао да утврди своју власт — јер шта се могло десити земљи несрећније и горе, но да падне под разбојничку владу фанариотску. Онога Николу одмах с места уклони, а и Леонтије је осетио, како је Кара-Ђорђе незадовољан. Поглавито се бринуо да не би такав уплив обузео владу у сенату, те учини да се поврате на своја места оба два његова пријатеља. И нико му се није смео успротивити. Истина је Младен долазио у сенат тек кадикад, али је сад имао више уплива и бојали су га се више, но икад пре.

Тако су непрестано којекакве супротности ово државно тело још од почетка његова постајања колебале, час су то били сукоби мирне управе с ратним поглаварима, час господара с врховним вождом, час опет свакојаке забуне рад спољашњих и унутрашњих послова. Међутим сва ова колебања не могоше сенату растурити јединства. Оно се одржало влашћу врховнога војводе, која је истина била умерена, али се већ ширила на све стране, имала је превагу у скупштини и увек је одсудно претежала у сенату. Ту је власт основала срећа у оружју победама; а није се могла одржати без вештине и без природних дарова. Кара-Ђорђе не само што ће остати незаборављен међу народом, јер се борио с Турцима, но и за то, јер је у народу основао замашну владу народну. Имали су право што су га сматрали, као главу свега народа. Заслужује доиста, да који час пробавимо и крај њега сама.

Ђорђе Петровић прозван Кара или Црни Ђорђе родно се између 1760. и 1770. у крагујевачкој нахији у селу Вишевцима. Отац му је био сељак по имену Петроније, који се с Кара-Ђорђем заједно,

још дететом, преселио више у планину, у Тополу. Још у првом покрету народном, који се дигао 1787., онда, кад су се надали да ће упасти Аустријанци, али пре но што су они доиста ударили, Кара-Ђорђе се умешао и то му је некако дало правац целом животу. Морао је бежати, па како није хтео оставити оца¹⁾ међу Турцима, посели се сасвим, и потера и стоку: те тако дође на Саву. Али што су се већма води примицали, оцу (који се још с почетка волео предати као и толики други) бивало је све необичније, па је често говорио да се врате. Још један пут протговори и то наваљујући сасвим, баш кад се већ испред њега помаљала Сава; говорио је: Ми ћемо се покорити, па ће нам опростити: немој сине у Немачку, тако ти мој хлебац био напредан, немој! Кара-Ђорђе се није дао умолити; а и отац је опет своје био тврдо наумио. Каже му: па иди сам, ја не ћу одавде никуд, остајем! Шта, одговори Кара-Ђорђе, зар да дочекам, да ти Турци живот полако на мукама цеде? Боље је да те ја на месту убијем. Потегне из пиштоља, опали на оца и замоли после једног друга, те га сасвим убије, да се не мучи. У првом селу поручи људима: Ено ми оца, па га тамо закопајте и подајте му даћу! На то им поклониле стоку што је дотерао, па пређе преко Саве.

Ово дело бележи почетак мушких крепких година и оно га је избацило из колосека обичног живота. С фрајкором се врати у Србију као наредник; али на скоро оде у планину у хајдуке, кад су делили неке колајне па њему није дата ни једна. Мислио је да није по правди учињено. За тим се

¹⁾ Говорили су да му је то био очух: него смо се ми од најбољих Кара-Ђорђевих познаника известили, да му је истина отац. И она измишљотина не ублажује дела нимало; што је мања љубав, тим дело остаје суровије.

опет помири са својим пуковником Михаљевићем и пошто буде углављен мир, пређе с њим у Аустрију на ново, те постане шумар у манастиру Крушедолу. Него није ни с Аустријом непрестано био задовољан; под Хаци - Мустафом се није имао чега више бојати у Србији, те се врати и почне трговати свињама. Насиља дахинска одвукоше га опет у покрете, у којима му је допао тако знаменит удео.

Био је врло необичан човек. Више пута би председао по читаве дане ни речи не прозборивши, и само грискајући нокте без престанка. Кад су хтели што говорити с њиме, по кашто је само обртао главу ништа не одговоривши.

Од вина је постајао разговоран. Ако се разве селио онда је имао вољу и коло повести.

Нимало није марио за сјајност и величанство: кад је најбоље стајао, и онда је носио старе своје плаве чакшире, изношен кратак ђурак и добро познату црну капу. Његова је ћерка ишла с котловима на воду, као и остале сеоске девојке, макар што је у оца била владалачка власт. Па опет, за дивно чудо, није био немарљив према злату и његовој дражи.

У Тополи би свако помислио од њега, да је сељак. С момцима је искрчио један крај шуме, одвео је воду на једну воденицу; после је имао обичај с њима заједно хватати рибу у Јасеници. Орао је и радио земљу; свој руски орден је покварио једаред набијајући обруч на буре. Тек је у боју био прави ратник. Срби су се одмах храбрили чим су спазили где иде он међу својим момцима — било га је лако познати, човек је био висок, сувољав и плећат, на лицу му је била нека голема масница, а очи су му биле ситне, дубоке и светле. С коња је силазио; јер се најволео тући пешке. И ако му је десна рука била мало искривљена од неке ране, кад је био још у

хајдуцима, опет је могао ваљано владати оружјем. Где се он показао, Турци су одмах обртали леђа; мислили су да није друго, него је с њим победа.

Као што смо видели, у мирно је доба некако био склоњен, да све иде својим редом и јако је марио за канцеларије и ако није умео писати; пуштао је ствари радо и позадуго нек иду својим путем; а кад већ један пут дођу близу њега и сама му је правичност била страховита и силна. Рачунајући на своје име, брат му се поприлично изме-тао из реда, а Кара - Ђорђе га је дуго трпео: али кад он силова неку девојку и њезина родбина стаде на глас викати, како се тога ради и на Турке устало, Кара-Ђорђе се тако наљути, да је свога рођеног брата, којег је јако пазио, за то недео обесио о врата кутња. Матери није дао плакати за њим.

У осталом је био врло добричина; лако је веровао, ако му је ко штогод рђаво за другим говорио, па нека је и сам био уверен о противном пре два три тренутка; а кад се већ расрди на прсне, онда га неси могао ничим утишати. Није хтео ни толико дангубити да каже момцима: убијте га! он је убијао сам и није жалио никога. Макар што је кнез Теодосије био узрок, те је он дошао у достојанство, он га је опет убио. После му се обично ражалило, те би му и сузе ударили и онда је имао обичај рећи: Бог убио онога, који је крив кавзи. Али осветљив није био. Ако је коме један пут опростио, после се није никад више ни сећао оних увреда.

Тако је Кара - Ђорђе био природом необичне силе, која је све нешто тајно умишљала тамно осећајући своју снагу донде, докле је није тренутак који распалио; а онда је радња постајала за чудо енергична како у злу тако и у добру.

У њему има нечега сроднога с оним народним јунацима, што се у песмама певају.

Ма колико да је могао бити у првом природном стању опет сад у свету има свог значења. Он је изнео на видик начело ослобођавања хришћанских народа под турском владом испод турске силе и државе: и сваки је жив у њ очу упрљо.

У осталом није било још ништа утврђено; рат се водио непрестано, час већма час мање, како је кад ондашње европско стање са собом доносило. Мало по мало стање је то постало тако, да су се за напредовање српско отворили најбољи изгледи.

ГЛАВА ЈЕДНАЕСТА.

КАКО ЈЕ СТАЈАЛА СРБИЈА ПРЕМА ОПШТЕМ СТАЊУ
ЕВРОПЕ И ТУРСKE.

Велика борба у коју је Европа увучена пошто је старо краљевство у Француској оборено, истина се није дотакла турског царства уставним симпатијама и антипатијама, јер је оно стајало на основима сасвим другачије скројеним, али је ипак променама у рату и политици морала имати силна упутица на његове спољашње одношаје и на његово унутрашње стање.

Сама по себи промена државна у Француској била је врло добро дошла дивану. Турска је рачунала на то, да ће сад та сила против Аустрије, која је онда Турцима још била непријатељ, почети много одсудније радити, но што би то смела учинити стара влада.

У осталом деси се некако те се онај освајачки дух, који спопаде револуционски народ, баци и на исток. Народни велики ђенерал Бонапарта смисли да подигне на истоку царство, освоји Мисир и упадне у Сирију. Одатле је морало испасти да се и порта обрнула против Француске и удружила с другом коалицијом. На италијанским се обалама покаже сједињена турско-руско ескадра: и калиф од Рума, као што се онда султан беше прозвао, упутио се да поврати папу у Рим.

На послетку смисли и Наполеон да је боље бранити и држати Француску, него се по туђим земљама тући с целог света силама, којима би нај-

после, тако оцепљен од отаџбине, морао и подлећи: напусти и Мисир и Сирију те се задовољи да подиже западно царство место источнога.

На то се одмах поправи пријатељство између њега и порте. Кад Наполеон призна њезину целокупност и она се не хте ни најмање омишљати, да обнови старе повластице што су биле дате Французима за њихових краљева, него им још допусти и слободну пловидбу по Црном Мору. То је могла лако и не презајући ни ода шта учинити, јер је мир био барем на суху. А како беше онда, кад се на ново изметну рат на суху међу великим силама и Наполеоном? То се деси године 1805., и порту запиташе којој страни воли.

Неко време се колебала. Покашто је изгледало да руски посланик чини све: али се опет увек оклевало, да се и изврши оно, што су већ наумили и што би било на штету Французима.

У то пукне глас о боју на Аустерлицу. Врло се јако допало народу у Цариграду што су Руси потучени. Сад се почне и Порта више уздати у Наполеонову звезду, истом сад она призна да је он падишах Французима. Наполеон одговори турском посланику, који му је био опремљен од Турске, да су у њих једни непријатељи, и да је срећа и несрећа једнога, срећа и несрећа и другога: а султан да му је најстарији и најкориснији савезник¹⁾.

Не опомиње се свак, да је рат од 1805. године заподенут колико ради немачких толико и ради турских ствари.

Енглеска и Русија биле су наумиле да не допусте никако да Французи држе и даље Далмацију,

¹⁾ Réponse de l'empereur à un discours de l'ambassadeur de la porte Ottomane, 5. Juin 1806.

како би прекинули уплив који су они на тај начин морали стећи на околне турске области, па и на сам диван. Та два савезника бејаху рада, да се како тим приморјем користе, те да ударају згодније на северну Италију, која је такође била онда у Француза. Руси су држали Брф и одатле ступе у савез с Црногорцима, да освоје залив Которски. — Црногорци се дигну листом на Французе који су били навалили, те ако их и несу били довели у опасност, оно су их опет јако збунили. Онда Енглеској није било ништа противно да је Русија заузела и сам Београд.

Али ове тежње, које не могоше остати сакривене помогоше само боље ђенералу Себастијану, којег је Наполеон у Цариград послао, да диван обрлати сасвим на француску страну. Од најважнијих је узрока био и тај, што је он обрнуо пажњу на савез Русије с хришћанским поданицима у Турској. Знао је он врло добро шта је радио кад је подговорио порту да сметне господаре у Молдавској и Влашкој, које су окривљавали између осталог и тим, да су са Србијом у договору. Почем је у трактима јасно стајало, да то никако не сме бити док се и Русија не запита, морао се тога ради изметнути јаван рат с Русијом. Само да упамтимо колике су грдне користи тиме задобивене. Не само да се тако Русија нашла у послу, те није могла развити потпуно у корист Пруској своју ратну снагу: почем је одмах у Молдавску послата голема војска: него се том радњом саме Русије по областима на доњем Дунаву, подбуњивало и супарништво у Аустрије. По документима, који су сад познати о тим стварима, не може се више сумњати, да је у томе био онај најглавнији повод, што се Аустрија није хтела онда удружити с алијанцијом међу Пруском

и Русијом¹⁾. Онда јој је предлагано и да ступи у савез с Француском и Турском, које такође још већма није могла примити. Међутим су одношаји међу Французима и Турцима бивали све тешњи. Гласови о Наполеонову напредовању у Пруској и о његову уласку у Пољску много су учинили те је порта преко све претње од стране Енглеске огласила Русији рат са свима верозаконским церемонијама у потпуној свечаности, децембра 1806. године. Турци су сами себи ласкали да ће срести француску војску на Дњестру, или још и на Дунаву, па су се надали, да у том општем заплету поврате себи Крим. А кад Енглези и учинише оно, чим су претили, те се показаше пред Цариградом с поприличном флотом, диван је био доста сталан, те је одбио сва потраживања. Они исти, који су Турке на то навраћали и подржавали их, да не клону, а од свију особито Себастијан са својом пратњом¹⁾, која беше вешта рату, потпомагаше, или управрећи, више и сами настануше око обране, те опрема испадне тако, да су се Енглези, иначе свуда победници, одавде морали измаћи са својом морском силом. После овога налазимо у билетенима Наполеоновим где се напредак турског оружја против Руса спомиње као његов. Кад је била реч о неком конгресу ради мира, Наполеон је тражио да се приме и турски пуномоћници. У градићу Финкенштајну

¹⁾ Мислим оно писмо у Historical memoir of a mission to the court of Vienna in 1806. by S Robert Adair p. 104., p. 108. Јер се више никако није веровало да ће Фокс икада хтети оставити Наполеону Сицилију.

²⁾ Биџон т. VI., p. 193.: L'ambassadeur de France est en même tems le premier ministre et le connetable du Grand Seigneur. Адер 23. Маја 1807.: General Sebastiani is completely master at Constantinople, presides over the deliberation of the divan, and directs all their mesures.

изведу предањ 16. маја 1807. турског посланика. Наполеон му је рекао за се да су он и султан сад нераздвојни, као десна и лева рука¹⁾.

Кад потражимо сад одношаје, који су овим настали међу европским силама и унутрашњим стварима у Турској, не ће нам их бити тешко опазити.

Већ смо напоменули како је Русија долазила све у тешњу свезу са Србима, тако, да им је на послетку и нешто војске у Крајину у помоћ послала. Има једно писмо с бојног поља на тој страни, у коме Кара-Ђорђе с радошћу приповеда: „како је Турака на месту 1500 мртвих остало, како је узето осам шанцева са свима топовима и бомбама, како је уиљачкана пуна каса дуката: како је изобила сад у њих арапских коња и богате коњске опреме; па и од оних што су утекли, како нико није ништа ван живота изнео и како се сам паша на некаквој влашкој бедевији једва измакао“. Ту не уме довољно да нахвали руско јунаштво.

Исто су тако помогли Руси Црногорцима у пролеће 1807. ударати на турске градове Никшић и Клобук. Црногорци су показали према цару руском оданост која је баш и у таким приликама неочекивана: они су се на једној својој молбеници потписали као његови поданици²⁾.

Добро су стајале с Русима и грчке клефте (арматоли), које су из године у годину све више опажале колико вреде, и онај Ентимије Блахав који је још онда мислио како ће сву Грчку ослободити³⁾.

¹⁾ 77-me bulletin de la grande armée Finckenstein le 28. Mai 1807. Истина ту пише само on assure али је у томе доста сведочанства. Упореди Тибадо Empire.

²⁾ Sujets fidèles de V. M. Rapport de Stroganoff à l'empereur Alexandre. Lebensbilder II., p. 194.

³⁾ Емерсон History of modern Greece II., 500.

У тај мах су Руси по други пут спасли Паргу од Али-паше.

Међутим је Наполеон стајао с Али-пашом у непрестаној свези, а Али-паша се добро слагао у тај мах с оном системом, која је владала у Цариграду. Има негде где се Наполеон хвали како је он дао и топова Али-паша на расположење¹⁾; и по томе изгледају ствари тако као да су они намишљали да заједнички ударе на седам Јонских острва. Црногорци уверавају, да су Турцима дошли у помоћ Французи из Дубровника, кад су они ударали на Клобук. Кажу, да су француски официри руковали оним војевањем Турака Бошњака на Србе у 1807. години: то су Срби нагађали нарочито по томе, што се око бошњачких топова онда много живље устајало и што су много више штете чинили но пре. Поуздано се не може ништа рећи о овоме; а стање ствари одговара свему потпуно²⁾.

После оне војне у Египту Наполеон је имао голем појам о врсноћи турских војника, он је позивао султана да остави сарај, па да стане војску предводити и тако да на ново започне славне дане турског царства. Наполеон је мислио да је ово могућно само оним путем војничког реформовања, којим је Селим пошао и крепио га је колико је могао, да започето наставља. Та Наполеон је и тако мислио за младости, да се он прихвати тога вој-

¹⁾ У једном писму Наполеонову, Osterode le 7. avril 1807. које саопштава Сегир, стоји: Déjà des canons ont été mis à la disposition du Pacha de Janina.

²⁾ Бар у главном ставу Јакова Ненадовића несу никад ни чули ни видели да је ухваћен какав француски топџија, о којима неки измишљен војнички извештај Бог зна колико приповеда (Österreichische militärische Zeitschrift, 1821.). Јесу истина и Срби опазили да има међу Турцима француских официра, по томе што су турски топови боље погађали но обично.

ничког препорађања у Турској, мислио онда, кад у Француској још несу биле околности угодне зањ. Има једна нота, коју је он у то доба писао и која је основана на мисли, како је за Француску политичка прека потреба, да се подигне војничка снага у Турској и да се Турска начини страховита својим суседима: то је та иста мисао, коју је он у овај мах изрекао. Та баш су у исти час и француске топџије и инџинири били у Цариграду и учинили, да се Цариград може бранити од Енглеза; ту се и показало колико се може учинити, кад је добра управа.

Тако су велике силе европске биле са својим симпатијама и за једну и за другу од оне две супротности, које су се у Турској међу собом бориле: савезници су били за народе, да се подигну и развију, а Французи су били за војничку реформу.

Али знамо да је осим тих двеју супротних тежња била у Турској и трећа, која је ишла за тим, да се одржи стара исламска система без икаквог реформовања, да господарство над рајом буде безусловно — и та се странка у овај мах још један пут подиже.

Знамо како је још много којечега требало Селиму III. да изврши ону своју заповест, по којој је требало, да се сви јањичари по европски у дисциплину ставе. То је могло бити само кад би се уништиле њихове упорне поглавице и кад би се започео прави рат на оне области, у којима су они имали превагу. А за тај посао он није имао оно што је пре свега од потребе владаоцу који уводи реформе, није имао никаква саучешћа међу нижим класама изузетим од сваких повластица, које не само да су биле изузете, него се још султан по верозаконској природи своје власти с њима

и даље борити морао: а Турака поданика, које доиста беше мало уредио, није било довољно, да се та ствар задобије. Баш пред сами руски рат, кад су му се већ почели надати, крџалије и јањичари заједно сусретну на неком згодном месту у Бабајески — на Јени — караманску војску, која је била пошла на Дунав, и потуку је тако страховито, да се више никако није могла опоравити¹⁾. Што је султан утврђивао столицу помоћу Француза, то је правим Турцима у осталом могло бити мило, али им је дирало у понос и бацало их у бригу, да то султан од јако не остане вазда наклоњен туђинцима и њиховим уређењима. И доиста султан се усуди, да још један пут озбиљски огледа, не ће ли што моћи бити од уређивања јањичара, јер бејаше један ослобођен од Енглеза и Руса, будући се и руска флота била уклонила, а Французи су га помагали обрекавши му, да ће га и даље помагати; али се сад тек на то подигне дух старог ислама у крпком дивљем и охолом пркосу, као што је само у њега: први корак, који је султан учинио с Лазима и арнаутским Јамацима у градићима на Босфору, побуни на њ целу престолницу: јањичари поизврђу своје казане за знак, да више не ће примати никакве хране од овог султана — ништа ни најмање није било спремљено чиме би се могли ни дужност натерати: на султановој страни не бејаху ни топције, око којих се султан толико старао, ни муфтија, којег је он сам био поставио. Најпре платише животом министри, који су те нове промене одобравали; за тим се прогласи и за самог султана, да је збачен, што се пуштао у хришћанске пороке и што је повредио свете заповести коранске. Он

¹⁾ 29. јулију 1806. Juchereau des St. Denys *Revolutions de Constantinople* II. 30.

је прошао као и толики други владоци, који су уводили реформе а несу имали никакве ванредне силе да их одрже, подлегао је силама, на које је ударао. Ови су немири после више од годину дана, у неколико се мењајући, колебали Цариград: Селимов приврженик, неки Мустафа барјактар, који се сам подигао на велико-везирство предузме опет за неко време тежње за реформовањем, али штедећи мало више стање, које се затекло; него јањичари скоче и на њега; улема окриви и њега, да хоће да од правоверног народа начини народ налик на невернике, па да га најпосле и покори њима; и после дуге и много пута сумњиве борбе подлегне најпосле и он са свима својим пријатељима. Стара религиозно - војничка система са свима својим наследним правима и злоупотребљенима ојачала беше сад већма, но што је икад пре била, том труком победом, победом над караманском војском, над султаном и над везиром. Махмуд, једини још који је био претекао од османског колена и ако је био већ напојен мислима својега стрица Селима, морао се љуто крити. Задуго још није било ни помислити на реформе, које је Селим напустио¹⁾.

Међутим се и у Европи беше променило политичко стање.

На тилзитском миру Наполеон напусти турску ствар. Изговарао се револуцијом, од које је пао Селим, и називао је ту револуцију у једној својој листи антихришћанском. Ни они, који му се највише диве, не пристају да је то био повод у тој

¹⁾ Juchereau de St. Denys II., 238. On renonça à jamais aux institutions militaires des Francs, — on prononça anathème contre ceux qui en parleraient, — l'ancien ordre des choses fut rétabli: les janissaires et les oulémas reprirent leurs droits et leur influence politique.

ствари; за повод сви држе више то, што је Наполеон мислио за важније, да како привуче на своју страну Русију против Енглеске¹). Поглавито је, што Наполеон беше у толико развио своју снагу, да је сасвим оставио предања старе Француске политике, напустивши старе савезнике својим противницима, у колико је то само потраживало суђење што у тренутку долази. Сад је мислио прво и прво на то, како ће неколико области од турског царства у савезу с Русијом сам освојити. Један пут су звали и Аустрију у друштво да то царство поделе, за тим је опет смишљао да пусти Русију нека осваја у Турској с том погодбом, да се он накнади у Немачкој, а био је бацио око на Шлеску; а на скоро му се честољубивост обрне другим ширим путем на Шпанију: задовољавао се, да га ту пусте с миром, а није се омишљао ни мало да остави Русији потпуно и Влашку и Молдавску, нек буде њено. Услед мира тилзитскога начињено је примирје, али се с договарањем покрај толиког потраживања није могло учинити ништа. Године 1808., 31. септембра обећа Наполеон у Ерфурту, да се он донде не ће мешати у рат, који би се повео ради Влашке и Молдавске, ако баш до рата дође, докле год узратује порта сама, а чим се умеша друга која сила, да ће и он пристати уз Русију. Изреком је било одобрено, да се руске границе размакну до Дунава; и с Енглеском да се никако

¹) Биџон (VI., 346.) посматрајући мир тилзитски испитује, да ли је основан „le reproche fait à Napoléon d'avoir sacrifié la Turquie.“ И одговара: Tout se réduit à savoir, quel était en 1807 le parti le plus utile à la France ou de procurer à la Turquie une complète satisfaction ou de faire entrer la Russie dans le système continental. Le choix alors ne pouvait pas être douteux.

не чини мир, ако не призна Влашку и Молдавску и Финланд као с Русијом састављене земље¹).

Овде нам не може бити намера, да пратимо планове и оне силне којекакве променљиве тежње, које су у овом чудном тренутку постајале, у тренутку, у ком је изгледало, да имају само три силе: Енглеска, Француска и Русија — макар и у колико се Турске тичу, тим пак мање, што од свега није било ништа: само нас се у толико тицало, да узмемо у поглед велике оне прилике наоколо као конштелације, међу којима су Срби наставили свој рат с Турцима.

Према пређашњем стању и Срби су сад стајали много друкчије.

Онај раздор између султана, који рад беше реформама и између бунтовничких политичко-војничких покрета није могао више ничим помоћи Србима. Тај раздор је и био први повод устанку. Него њега више није било. Била је то сад стара, сасвим турска влада, коју су хтели да и њима наметну, и којој се њима ваљало одупирати.

Међутим кад се поче на ново рат 1809. године, као што се није ни могло друкчије очекивати, Руси им постадоше одрешитији савезници него пре. Колики би им и то бедем био против Турака, да су подунавске кнежевине остале у руским рукама, као што беше утврђено у Ерфурту?!

Али, у колико то и није било одсудно прекинуто, било им је од користи и то, што се несудимали бојати више ничему са стране Наполеонове, који је држао приморје: несудимали ни помислити, да ће више икад Француске топије управљати бошњачким топовима.

¹) Article 5., 10. трактата у Биџона Histoire de France depuis la paix de Tilsit т. II. гл. I.

ГЛАВА ДВАНАЕСТА.

РАТОВАЊЕ ГОДИНЕ 1809. и 1810. ДОКЛЕ СУ СЕ
НАЈДАЉЕ РАЗМАКЛЕ СРПСКЕ ГРАНИЦЕ.

Одмах у песми, којом се пева буна на дахије, прети се Босни, како ће и то време доћи, кад ће се Дрина прелазити и Босна полазити.

То се започињало још 1807. године, али како видесмо с маленом срећом. Године 1809. почне се то исто на ново и то с бољом опремом но пре, још и с неколико чета по европски уређених. Прилика је била угодна, изглед и много бољи, а у почетку ствари бежу пошле и с великом срећом.

Кнез Симо, којег бехе поставио Кара-Ђорђе на Јакова Ненадовића место, јер Јаков боловаше од ране, пређе преко Дрине на три места, па одмах опколи и озбиљски нападне утврђена места, која су била прва на мети, Бељину, Јању, Сребрницу и повише горе Вишеград. С одабраном силом маши се кнез Симо босанских планина. Турци се одупру живо, али заман. Морали су узмаћи. Тада је погинуо онај Мехо Орутцаћ што се у песми пева. Лука Лазаревић је често после показивао мач Мехов, на коме стоји написано: Каролус VI. Куд су год Срби стизали, на све стране се подизала босанска раја и пред њом бејаху све на гласу људи, као онај кнез Иван, који је од Кулина робље откупљивао.

А Кара-Ђорђе прегне још смелије нешто.

Има једна дивна и појетична похвала ондашњег владике црногорског јунаштву и слози Срба у Србији, који својим оружјем обарају турске богомоље и разгоне хоће. Ту се хвали Кара-Ђорђе, који је опет развио цара Немањића заставу, којег је вила лавориком венчала — а које се не купује златом но само великим делима. Даље се говори како јунаку није доста те стечене славе, него се подигао да Турке истера и из Босне и Херцеговине, па да се после састави с Црном Гором, која већ толике године и од старина борави између католика и Турака са својом крвљу икупљеном слободом.

И доиста је тако баш у пролеће 1809. године Кара-Ђорђе и намишљао, па се у песми пева радост, којом је очекиван.

Код Сенице пређе Кара-Ђорђе преко планина да најпречим путем стигне у старо гњездо српског царства на Рашкој и на горњем Лиму, међу своје даљне једноверце.

Турци му се одупру с јаком силом на високој равни Суводолу. Положење им беше врло угодно. Ту су голема равна поља, на којима се могла развијати турска коњица како је хтела; а Кара-Ђорђе, који се, као без коњице, непрестано клонио равница, на један пут опази са страхом да је опкољен. Војску по новом начину уређену прикупи Кара-Ђорђе око топова; али га ни топови не би одатле избавили. Срећа те се и у њега десило коњаника, и од њих један, Вуле Илић из Смедерева, избави све превећ смелим војничким лукавством. Он се на брзом свом арапском коњу залети на Турке једнако вичући турски: Побегоше Турци! те тако начини толики неред да су пашу онде до ноге потукли.

Пошто се ту тако свршило, Кара-Ђорђе је могао поћи даље. Сеницу узме на јуриш. Развалине

су од ње, како је тада била порушена, показивали касније путницима, који су туда пролазили. За тим пође у Васојевиће и Дробњаке. Хришћани устајаху на оружје свуда: а на скоро их сусретоше и први Црногорци, који пођоше да поздраве добродошлицом своју браћу победноце. Највише се они зачудише топовима, које су Срби са собом вукли, неки их не бејаху никада ни видели. С њима остане један српски војвода, и тако се у истину састави свеза међу Србијом и Црном Гором. И Босна онуда близу и Херцеговина одмах скочи на оружје: у Босни се већ помишљало, да све листом, што је Србин и што у Христа верује, скочи на Турке. Кара-Ђорђе се најпре крене на Нови Пазар, који је на оном крају средина обрту и путовима земаљским и готово једина свеза међу Босном и Румелијом. Ту одмах отера посаду у горњи град. Изгледало је да му се ни горњи град не ће моћи дуго противити.

Али га баш ту стигну гласови с Мораве како могаху гори бити.

Дунав се беше јако излио, те за то Руси не могаху прећи у Србију. Ту прилику улуче Турци па навале из Ниша са свом силом на српске шанцеве код Алексинца.

Петар Добрњац је толико пута срећно и славно бранио границе на том крају: он је и сад био на бојишту с повеликим бројем својих људи. У овај мах пак Кара-Ђорђе повери главно заповедништво по препоруци Младеновој Милоју, човеку, којег Петар није могао слушати, а који ни сам није умео савладати мржњу своју према Петру и Петровим пријатељима. Она борба, која се дотле показивала само у сенату, сад се на тај начин пренесе и на границу и то на ову, која је најопасније стајала.

У јунију 1809. године Турци ударе прво на шанац код Каменице, који је бранио ресавски кнез

Стеван Синђелић, пријатељ Петров, с 3000 људи. И колико се кнез јуначки бранио, опет му требаше помоћи, и Милоје беше толико заслепљен, да не поможе. Кад већ Турци мртвим својим телесима напунише јендеке, па се на шанац попеше и већ у оном покољу и рвању стадоше отимати мах, Стеван виде где се не може бранити; а у турске руке није хтео ни жив ни мртав: те запали барут и сав се шанац и са Србима и с Турцима распрсне у ваздух.

Мртве главе Срба погибалаца на том месту Турци после покупе, узидају их у камен, те од њих онде на путу начине кулу.

После тога им се даље не могаше нико одапрети. Оног истог Милоја, који се хвалио и сам себи ласкао, да ће освојити Ниш, те тамо себи узети станиште, натера сад претежнији бројем непријатељ, те уступи из својих шанцева, остави онде и топове и пртљак, па утече у Делиград. Петар Добрњац је био негде наоколо, те обилазио места, а кад се врати, затече ствари у том стању: ни он није имао воље, да се туче за Милоја; каже онде својим људима: „Избављајте што можете:“ па их пусти нек иде куд је коме драго. Таки гласи дођу Кара-Ђорђу пред Нови Пазар. Опасност унутра у самој Србији прекинула је свако даље продирање у Турску. Брже боље позове кнеза Сима из Босне, Миленка, који је међутим с руском војском опсађивао Кладово, с оном онде силом на Мораву; он сам напусти и опсаду, око које се био забавио и своје расположење у Сеници: те на врат на нос и не сећајући се онога војводе, што га беше послао у Црну Гору, крене се натраг. Још је зорана стигао на опасност, те одмах пошље неколико војске у Ђуприју. Тим се местом може барем увек одржати снага на десној обали моравској, па обез-

бедивши њега, пође на Делиград. И ако већ беше приспео и Миленко, опет су сви бојеви испадали на штету српску и не имадоше куд, но да се врате у Ђуприју. Ту се опет било већма чуло за њихову штету, но што је доиста. Прочуло се беше, да су они разбијени сасвим, па да су с оно мало војске што је још остало, отишли другим путем у Шумадију, те војводе у Ђуприји Радич и Јокић, иначе честити људи, нађу да ће бити најбоље порушити шанце. Још се Радич бавио превлачећи топове и војничку опрему преко Мораве и бацајући у Мораву, што се није могло превести, а Јокић рушећи шанцеве, кад стигне Кара-Ђорђе. Кара-Ђорђе је морао гледати где пламен прожиди онај шанац, у којег се уздао, да ће њиме моћи одбрани десну моравску обалу. Онако ражљућен потегне из пиштоља на Јокића, али га не погоди. Ноћу је морао прећи у Јагодину, те се тако помагати.

Тада се није могао држати ни Вељко у Бањи близу Алексинца. Један дан опази Вељко заставе српске војске, која му је у помоћ долазила и толико је био смела срца, да је прошао кроз сред турског окола (логора) у српску војску, те учинио договор да заједно ударе. Вељко се врати како је и дошао, али је све било заман. Помоћ је била веома слаба и Бања се није могла одржати. Вељко беше и с тим задовољан, што је протукавши се кроз Турке, извео из ње неколико јунака.

После тога паде под Турке цео крај с десне стране Мораве до Пожаревца: цела та равница огрезе у бегству, убијању и свакојаком покору и страхоти. Што није могло стићи у Шумадију, оно утече у Омољске и Печке планине. Радофиникин је мислио, да није већ ни у Београду безбедан, те га Петар Добрњац испрати преко Дунава. — А Турци се већ спремају да прелазе и на леву моравску

обалу. Особито беше рад Гушанац Алија не би ли се обистинило, што је он претио Кара-Ђорђу, да ће га походити у Тополи.

Ни у чему несу Срби оклевали, чим се год могло ово смести. Доле на Морави према Пожаревцу стане Младен, кнез Симо и Вуица, а Кара-Ђорђе се стане утврђивати на брду Липару код Јагодине. Али би се преко свега могло посумњати, да ли би они могли штогод учинити, да им на послетку несу дошли у помоћ савезници.

Руска војска пређе преко доњег Дунава у августу 1809.; и градови почеше један за другим падати Русима у руке, те Турци бише принуђени, да нешто од своје силе у Србији врате. Тада Срби на ново одахнуше. Гушанац Алија беше заостао, да удара даље на Србе и да задржи отети крај, али Србима не само да пође за руком, те срећно одбише његова нападања, но га још истераше из свију отетих места; покрај тога су опет били толико у снази, да одбише и Бошњацима, коју беху ударили на Лозницу. Што су имали штете у људима оно им се попунило Бошњацима, који су уза Србе у Босни скочили на Турке, па кад су се Срби повлачили натраг с њима прешли у Србију. Њима дадну земље у Китогу.

И тако је лепо све било спасено. Одржаше нешто и од оних земаља, што су били преко старих граница заузели, него је оно стање, у којем су одмах после тога стајали, било врло непоуздано.

Срби су најпре војевали само с дахијама, а после с војском, која удараше на њих по царској заповести, али сад, огледавши да продру у околне пашалукe, задели су некако бој с оном једрином целе снаге у пашалуцима; сад су паше у исти мах и саме, готово из личног пркоса, завојштиле на Србе.

А рђаво напредовање у последњим делима и међу самим је Србима још већма раскинуло унутрашњу слогу.

Супарници су Кара-Ђорђеви пришивали кривицу њему; и што су Руси послали само онолишну помоћ, тумачили су они, као да ће бити с тога што Кара-Ђорђе не мари много за Русе.

А још је много знаменитије било, што се Кара-Ђорђе на ново поплашио беше каква договора међу његовим противницима и Русима. Тада је он стао размишљати како би било, да се покори Аустрији и чинио је код те силе и праве предлоге за ту ствар.

Не ћемо рећи, да је ово тамо прошло неслушано. Пошто је Аустрија године 1809. претрпела нове тешке губитке, па се видела принуђена да стане у савез с Наполеоном, било је у њој људи уверених, да ће опет наскоро доћи до раздора па и до боја међу Русијом и Француском, који се још напред домишљаше какву ролу треба тада да узме Аустрија. Узимајући за могућно, да се поврати Турцима Бесарапска и Крим, није им се чинило немогућно, да сами себи нађу накнаду на средњем Дунаву за губитке у Галицији. Како су стајале ствари тада би њима дошло у најбољи час још да се Србија драговољно Аустрији покори.

Него да ли се то могло извршити међу Србима?

Годину дана пре о томе се већ озбиљски говорило; Кара-Ђорђе и Младен страхујући једнако, да не буде како руски утицај у помоћи њиховим противницима, бејаху склоњени на то још тада; али се није могло ништа чинити за то, што се народ с Русима бејаше чисто побратио и што је у Србији био један руски чиновник. Сад тога чиновника није било. Морали су издржати највеће опас-

ности и издржали су их, а нигде ни да се помолила руска помоћ, те сад је то могло бити пре могућно, и Кара-Ђорђе, који је 1808. године држао ту ствар за немогућну, сад стаде сам мислити о њој.

Разуме се да би Аустрија морала показати одмах озбиљску вољу и одмах сасвим пресудно понудити своју заштиту. Него су оне мисли биле само посматрања овог или оног државника; и још за дуго несу биле ствари дотле сазреле, да би царски двор могао у тој ствари корачити одсудним кораком, или да би се могао нахранити, да прими Кара-Ђорђеву понуду.

Руси су се међутим већ старали, да прекину свако даље и пресудно обртање те наклоњености на коју другу страну. Нови руски главни заповедник Каменски назива у прокламацији, којом је огласио војну 1810., Србе не само руском браћом, једноплеменницима и једноверцима, обричући им своју помоћ, него Кара-Ђорђа изреком назва врховним вождом. Сад није много требало да се Кара-Ђорђе потпуно умири, јер је видео да су га некако признали. Сад му не могоше одрећи покорности ни они, који су се нарочито издавали за руске приврженике. Преко тога, колико се и јесу о којему гложили измеђ себе, на пролеће пожелеше сви на ново, да се бију с Турцима.

Тако 1810. године дође дотле, да се рат у савезу с Русима на ново почне. Срби су намишљали прво и прво да озбиљски приону, те да освоје Крајину, како би тако саставили савезу с Русима.

У Крајину се крене одмах најбоља војска, 4500 пешака и 1500 коњика, све одабраних, да би савезници, с којима се тамо ваљало борити заједно, имали по чему добро мислити о Србима. Петар Добрњац изради некако, те њега поставе војводом над овом војском. Руси већ беху тада прешли с вој-

водом грофом Цукатом, те ствари пођу веома напредно. Освоје одмах Неготин и Брзу Паланку, а Кладово опседну.

Него међутим и Турци доврше своје опремање. Макар да су се јако морали бранити од Руса доле на Дунаву, ипак се постарају те и на српске границе ударе с две стране.

На Мораву се крене нови нишки паша Хуршид¹⁾, с војском, у којој је било око 30.000 људи. Он је био опасан двоструко, јер је радио друкчије но паше што су биле пре њега. Није се он дуго задржавао на шанцу Делиграду, који је пређашњим пашама по кашто задавао толики посао; код Делиграда остави нешто војске да га опколи; а он узме Крушевац и шанац на Јасици па почне на све стране пустошити земљу. То је без сумње било најжешће непријатељство, које је могао учинити Србима. Срби из оних крајева, које је он палио и роббио, узнемирише се: несухтели више бранити шанцеве, који не бејаху ни од какве помоћи: сад су се бринули само како ће бранити жену и децу, па се разиђоше кућама. Кад се разиђоше Крушевљани и Левчани, кад се страва поче већ примичати и крагујевачкој нахији, те се и Крагујевчани, који су бранили Делиград, стадоше бринути о кућама, забрину се Кара-Ђорђе да не буде опет као прошасте године. Има његово писмо, којим поручује Петру Добрњцу да дође, од прилике овим речима: „Да дође или он с целим народом што је крај њега, или да склони Русе да они пошљу које одељење од своје војске. Или једно или друго! А брже боље ма које! Јер кад пропадне све амо, шта ће нам онда

¹⁾ Од наших писаца овога пашу зове Вук: Рушић-паша, а С. Милутиновић: Рушид и Рушит. Ја сам остао при ономе што сам нашао у немачком ориџиналу. Прев.

Кладово помоћи. Нека не чека и другога писма, него нека одмах онај час полази па нек потрчи и дању и ноћу. Сад до тога стоји све“.

На то Цукато није оклевао ни часа него пошље одмах 3000 Руса и пред њима пуковника Орурка. Вељко их је проводио. Србе нађу близу Јасике у планинама, те се они крај таке помоћи охрабре довољно и сиђу се сви у поље Варварин.

То беше врло мило Хуршид-паши. „Све се тужите, говораше он Турцима, на Србе, да се не можете с њима нагде у пољу да десите. Ето вам поља, а ето вам Срба! Де се сад покажите да ли сте вредни да једете царски хлеб“. Тако он удари на Србе и на Русе. Него се Руси одмах склопе у кару, која беше непомична као стена, а Срби се приљубе уз њу па као год из планине стану врло срећно ударати на Турке, те им тај дан отму седам застава. У вече Хуршид беше принуђен да копа себи шанац.

Али док је то све бивало, права се опасност тек развила и показала. Сила из Босне, беше прешла Дрину, а ње беше 40.000 људи. Турци најпре палише и робише земљу неко време, па после ударе на Лозницу; дванаест је дана бише из топова и кумбара и војвода лознички Анто Божићевић, и колико беше јунак, с тешком се муком још могаше држати.

Кара-Ђорђе је говорио да није никад западао у гору тескобу но кад су се сукобила ова два ударца. Заиште на ново помоћи од Петра, који се једнако бавио око Крајине с почетим тамо стварима: „Не оклевај ни минута — писао је Кара-Ђорђе — сваки минут вреди; и до тога је јако стало хоће ли војска ма минут раније на Дрину отићи“.

Срећа би те је Хуршид-паша, који беше на ново ударио и одбијен био, уморен узмакао. Могло

је ту бити узрока и у томе, што су Руси, одбијени већ више пута, најпосле Рушчук освојили с измаком септембра 1810., те се могао с те стране лако од њих побојати и паша нишки.

То све пак одреши руке Србима те се одмах сви окрену на Дрину.

Кара-Ђорђе остави само онолико војске на Морави, колико је преко потребовало, а све остало: крагујевачку, смедеревску, грочанску и београдску војску и неколико козака поведе на Дрину у помоћ Лозници. Из Шапца пође Лука Лазаревић, а Јаков Ненадовић из Ваљева. Баш уочи 5. октобра стигну сви на по сахата до турског окола и ту ископају шанац. Турци покажу јунаштво, те сутра у зору сами заподену бој; али их Срби одмах одагнају испред вароши и стерају у њихове велике шанцеве на Дрини, па још то вече одмах испред самих тих шанцева турских и они себи шанце изграде. Други дан дође до одсудног боја. Најпре ударе једни на друге из топова и из пушака; а после се измешају те како је коме било лакше. „Није било друкчије — говори Кара-Ђорђе — но смо се измешали те се пуно два сахата клали ножевима. Ту изгубе много Турака и одсекосмо много турских глава; њих је трипут више но наших изгинуло; жешћега боја није никад било; наша је победа“. — И доиста су ту Турци толико страдали, да већ несуду ни мислили да ће моћи још што почињати те године, па се врате преко Дрине. И Кара-Ђорђе пређе одмах за њима брже боље у потеру. Али други дан дођу пашини посланици те понуде погодбу да се подвежу обадве стране: да не ће прелазити Дрине, па на томе и остане.

Еле, кад се на послетку погледа те се године војна срећно свршила по Србе. Кад им је Орурк дошао у помоћ, освоји Бању, која је још од про-

шасте године била у турским рукама, а кад се враћао на Дунав освоји Гургусовац. Кладово је било међутим пало. Сва та места предаду Руси српској посади.

Истина сад несуду биле ни колико толико извршене оне високе намере: да се Босна освоји и да се у савезу с Црногорцима на ново васкрсне стара српска народност — као што се у почетку намишљало: па не само то, него је и Србија долазила у највећу опасност, јер се две године узастопце морала не за што друго, но за сам живот свој борити; али је сад баш за то била много јача но пре. Сад већ није била Србија само пашалук београдски; у њој је било крајева закачених од свију околних пашалука и санџака: од видинског је пашалук била освојена Крајина, Црна Река и Кључ; од нишког је био освојен Алексинац и Бања и вароши и нахије; од лесковачког је пашалук био у њиховим рукама Параћин и Крушевац; од новопазарског славни старински манастир Студеница, по коме се одмах сад читава нахија прозвала; а од зворничког пашалук у Босни беху им у рукама бар крајеви с ове стране Дрине, Јадар и Рађевина.

Био је дакле отет од ислама и повраћен хришћанима доиста велики део земље, која је родна и може се обрађивати.

Само да су се још могле утврдити унутрашње установе не би ли минули непрестани унутрашњи раздори, које смо видели где се и усред бојне хуке не хођаху смирити!

ГЛАВА ТРИНАЕСТА.

УНУТРАШЊИ РАЗДОРИ. МОНАРХИЧКА ВЛАСТ.

Овде нам ваља још један пут поменути војну од 1809. године, јер је она, као што смо видели, на ново потакла непријатељства оних господара против врховнога војда, будући су они почели мислити на њ, да за Русе не мари.

Онда се заметнула кавга још у лозничком стану чим су Турци узмакли. Јаков Ненадовић упита: Ко ће од јако бранити ове границе? А Кара-Ђорђе му одговори: Онај, који је и до сад. Ја не ћу одговори на то Јаков — јер је то њему припадало — боље нек огледа онај, који нам навлачи на врат непријатеља а одбија помоћ са стране. На то скупи своју војску, па изведе пред њу свога синовца прота: „Ето браћо, повиче он, ја сам послао овога, па вам је он нашао милостива цара. Али Младен и Милоје презиру тако закриље, они хоће да сами буду цареви и краљеви“¹⁾.

¹⁾ Сипријан Роберт је начинио од овог стана у Лозници *diète armée*. Речи које је Бује по првом издању овог дела лепо узео: „il vous a trouvé un gracieux empereur“, он је изврнуо овако: *que le tzar avait daigné d'accepter la sougonne de Serbie*. Колика будалаштина! Па то тако пролази. Јаковљеве речи на скупштини, које Бује преводи овако: „si Mladen a mal fait, prends sa place, et fais mieux“, он узима од речи до речи; а где Бује даље врло добро има: *vous voulez l'empereur, moi aussi*, Сипријан наводи не тако но овако: *vous autres, vous voulez l'empereur russe*.

На скупштини о новој години 1810. Јаков доведе више момака но ико, доведе скоро 600 људи. Они стану викати по улицама: хоћемо цара! На скупштини навали на Младена. Кара-Ђорђе му каже: Ако је Младен рђаво радио, ето тебе па седи ти на његово место од јако, те ради боље; а ви остали хоћете цара, па добро, хоћу и ја.

Јаков тада изрази у ствари толико, да се морадоше уклонити из сената Младен и Милоје, јер су њих управ још већма и окомице окривљивали но Кара-Ђорђа, а он постане председник у сенату. Изговарајући се, да се немају откле плаћати толики чиновници, поуклоња он совјетнике, који му се несудопали и некако изгледаху ствари тако, као да ће он од јако делити власт с Кара-Ђорђем. Под његовим упливом пошљу се неки посланици у руски логор да ишту помоћи.

Али остали још несудопали били задовољни с тим промењеним стањем. Требало је да иде међу посланицима и Миленко, али се њему, кад су били у Поречу, учини да је доста да пошље свог секретара; а он се лепо одметне од врховнога војда и побуни своје подручје.

А други се опет господар, Петар Добрицац, наметнуо за посланика силом. Он отиде с Родофиникином у руски стан па ту стане молити, као да је то народ њему наложио, да се Родофиникин врати и да поведе неколико војске у помоћ. Тако подбуну Русе на Кара-Ђорђа, а Србима јави: да они не ће добити никакве помоћи, докле год не збаце и врховног војда и сав сенат. И онда кад је тамо прispело право посланство, он није напуштао својих планова. Беше вешт те улије у главу поглавару посланичком Милану Обреновићу из Рудника, да Кара-Ђорђе грамзи за неограниченом влашћу; — дивно је чудо куда су ти људи залазили — па

га намами те пристане на неко подметнуто пуно-
моћство, које је Петар био начинио са својим при-
јатељима сам себи у корист.

Познато је пак, да им то ништа није помогло
и да несуд могли ништа учинити. Кара-Ђорђе улучи
прилику, те преко неког свог пријатеља архиман-
дрита Филиповића извести боље о свему грофа
Каменског: а гроф изда ону прокламацију што је
у дванаестој глави споменута, и која једина и јест
узрок, те су године 1810. сви заједно прионули
онако јако око војевања.

Него и то није смело господаре, они су ми-
слили на своје међусобне раздоре баш и док се
војевало.

Петар, Миленко и Милан састану се у главном
квартиру Цукатову; у стану на Лозници био је Јаков
са својима: тако су и једни и други имали где раз-
говорити се између себе и уговорити, како ће се
на ново. Несуд могли ни помислити, да одмах уклоне
Кара-Ђорђа, јер је он био врло силан а и врло је
много у војевању радио, које двапут толико вреди.
Него су мислили, да га ограниче, и да дотле до-
веду ствар, да га једном после могу и збацити.
Само су чекали да дође руска војска, а Милан беше
отишао по њу да је измоли — у осталом су били
без икакве сумње, да ће та војска, само чим се
помоли и дође, учинити да њихова страна претегне
— и тако се они уздаху у се, да су довољно јаки,
које што су одавно разглашени, које што имају
свеза у Београду, а и тим што су мислили побу-
нити народ незадовољан с Младеном, те ће се моћи
штогод одсудно учинити. Прва скупштина је мо-
рала бити врло важна.

Те распре између господара и врховног војда
несуд биле тек од пуне самовоље, као што ми знамо,
него је све сама природа ондашњих ствари доносила.

Оно је само чудновато уображење, што неки
хоће да начине од господара угњетаче народне, а
од Кара-Ђорђе браниоца народног, такав поглед
није још ни на западу, откуда је и узет, потпуно
бистар, а на истоку никако и не пристаје.

Колико је та распра била важна, могло би се
лакше премерити, кад човек замисли колико би са-
свим другим путем отишло у касније доба грчко
ратовање, да је који од њихових капетана задобио
онолико надмоћство колико беше задобио Кара-
Ђорђе. Требало је у народу јединства, а морало
се ратовати; па томе обојему морало је требати
јединство и у власти.

Не ћемо рећи ипак, да је сва срећа земљи била
у томе, што би се господари покорили; шта више
у њих су била и нека права на самосталност јер је
сваки био најбољи у свом крају на свачему, сваки
је имао личног те јаког уважења онуда. Много би
боље помогао договор измеђ себе. Како се опет
није могло ништа учинити с договором; но су сваки
дан освитале нове распре, није чудо што је један
пут морало доћи до сукоба међу обадвема тежњама,
да се види која ће бити јача.

Кара-Ђорђе је био у добитку толико, што му
је за времена било познато на што иду његови
противници.

Један дан пође Кара-Ђорђе да походи Луку
Лазаревића, који је још у колиби лежао видајући
рану задобивену онај дан у боју пред турским шан-
цима. Кара-Ђорђе му рече пола у шали „Е, тако
ваља свакоме, који право не ће!“ Лука то запази.
И он је знао за све и био у договору, па сад по-
мисли да Кара-Ђорђе све зна. Сад или за то што
га је текнула стара приврженост према врховном
војду, или што се побојао срамоте, ако не могбуде
ствар продрети — јер је Лука био врло честољу-

бив — доста да он каже све што је знао. Мало по том дође у око (логор) Миланов секретар Лазар Воиновић. Кара-Ђорђе не пропусти ништа чим би га само могао себи приволети, а он му искаже све поуздано и извесно као што је било.

Тада Кара-Ђорђе науми не само да брани своју власт и моћ, него да уједно и ону сломи, која је била у његових противника. Они му сами и за то начине најудеснију прилику. Године 1811. одоцне се на скупштину, Миленко и Петар за то, што су ради били да дочекају руску војску а Јаков за то, што није хтео ићи без својих савезника, те тако је врховни вожд имао кад да задобије само претежнијег уважења код омањих војвода, који се сами онде затекоше, толико пак већма, што је он умео да састави своју корист с њиховом.

И тако њему пође за руком те на овој скупштини продре с неким уредбама, којима се цело стање у земљи промени. Прва је уредба била да војводе од то доба не буду подручници већим господарима, но управо врховном вожду и сенату. Готово се сва земља сасвим друкчије подели. Онај крај, којим је Миленко управљао преко буљубаша, сад се подели међу осам војвода. Милош, који је држао у име Миланово две нахије, једну изгуби целу, а од једне две трећине. Војводе, као што су били Антоније Богићевић, Милош Поцерац, и Стојан Чупић, који су дотле стајали под заповешћу Јаковљевом или Лучином, обрету се на један пут своји. Лако је погодити, да се то допадало свима мањим заповедницима, и да су они на ново подигли власт врховнога војда, која је толико њима угодила. Уз ову је уредбу одмах дошла и с њом је у непрекидној свези друга уредба, којом је сенат из те меља прекројен. Судска се власт одвоји од административне. За судску се власт начини велики суд

од совјетника, који несу били толико знаменити; а управљање земљом преда се најзнаменитијим људима, који су састављали као неко министарство. Они су се звали попечитељи, један је био ратни, други правде, трећи спољашњих послова, просвете, унутрашњих послова, и финансије. Ишло се на то да се покрај одатих Кара-Ђорђу приврженика, Младена, кнеза Сима Марковића и Доситија Обрадовића нађе посла у том министарству и Јакову, Миленку и Петру. Првом је уредбом од њих већином одузета дојакошња њихова власт и били су у исти мах отргнути од својих нахија, а другом је уредбом начињено за њих место друкчије од старог и сасвим изван оног круга: и то тако место, у ком су могли врло мало слободно радити, по томе, што је најглавнија ствар, ратно министарство, било дато Младену у руке. Ако би они на то пристали, Кара-Ђорђе је био у добитку. А били су се за се састарали и ако баш не би пристали. На скупштини је било узаконено и то, да се истера из земље, ко не би хтео пристати на ту уредбу. Пошто се све тако уредило, врховни вожд закуне војводе, да ће они бити верни њему и никоме другом; за тим се по његовој заповести разиђу и сваки отиде кући у своју нахију.

Кад Миленко и Петар најпосле стигну у Београд с руском војском, затеку то све на тај начин свршено. Него су се они опет могли противити, само да су умели бити у слози, а та би њихова слога према уважењу, које су имали, много значила. Уз њих је био и Хајдук-Вељко, којему није било право никад, ако се само радило што за ред, и који је још од прошле године био неки одметник и чинио пркос. Тада су на скупштини биле дошле на њега толике тужбе зарад његових насиља, и свакојакних погрешака, да су га били наумили

бацити у тамницу. Вељко скуп своје момке, па им стане говорити: Кад сам дошао амо, мислио сам да ће ме питати колико сам рана задобио, колико сам добрих другова изгубио, колико ли је коња пода мношвом изгинуло: а они ме ево питају, колико сам девојака пољубио; хајдемо ми одавде. Сад пак пристане уз Миленка и Петра са 70 добрих момака — нешто бећара, што их је он сам плаћао, а нешто момака, што су лично били дужни слушати га — који су били готови на свашта. И у вароши су имали Миленко и Петар јаку странку. И тако су могли почети штогод сасвим озбиљно. Него се њихова снага и слога поремети, што много којешта, на што су се они уздали, испропада. У Милана су се могли поуздати довољно, али се он разболи у Букрешу, мало по том пошто се тамо вратио Лазар Воиновић, па на измак 1810. године и премине. Говорило се онда да је отрован, само да се уклони с пута. Још је више значило, што се Јаков Ненадовић променио. Он се прими одређеног му места у сенату; ожени свога сина Јефрема ћерком Младеновом; и пристане сасвим уз Кара-Ђорђеву странку. Дође у Београд и не доведе никога, но место силних људи дође сам на саоницама с двоје момчади. Петар и Миленко остану сад сами с Вељком.

Али се они довију те одвоје од њих и Вељка. Кара-Ђорђе му поклони доста новаца, даде му диплому на војводство у Бањи, коју је био изгубио побегавши пре годину дана из Београда Миленку у Пореч, обласка га којекако називљући га својим сином и говорећи му, да га не дели од Алексе свога првенца, и тако га сасвим придобије. А да се Вељко не би морао колебати међу старом и новом дужношћу, удесе тако, да се он одмах уклони из Београда. Напишу сами писмо, како су Турци

ударили од Ниша, па већ и до Бање дошли; донесе га суруџија трчећи колико игда може. Више ништа није требало с Хајдук-Вељком. Покупи бећаре, па се одмах онај час крене пут свога војводства, да га избави.

На то клону и Петар и Миленко. Стефан Живковић, најбогатији човек у Београду и стари противник Младенов, нарочито је још један пут наваливао на те две поглавице, не би ли опет срећу огледали; он беше рад да прво и прво удари на Младенову кућу. Петар и Миленко кажу њему на то: Немамо људи. А Живковић одговори: Ја и вас два, то су тројица, а камо момци? Како пушке запуцају слећи ће се народ, који врло мрзи на Младена, а навалиће нам у помоћ и сељаци пљачке ради. Они му одговоре: Немамо цебане, како знамо почети? Живковић изађе те донесе пуне бисаге вишека. Али су они обојица били већ клонули духом, што им дотле ствар не пође за руком. Кад је то Живковић говорио, они су седели мирно код оцака и машицама царали по угљевљу.

Још се Кара-Ђорђе морао уверити и како стоји с руском војском — у Београду је била најшлотска чета — да би у ствари могао бити потпуно обезбеђен, морао се уверити, како мисли њезин пуковник Бала. Ако се он икад показао ненаклоњен Русима, то је било у овај мах, јер је био наговорен, а наговорили су га исти противници његови, да Руси помажу и заклоњају његове непријатеље и супарнике. Кара-Ђорђе је хтео, да један пут буде и с тим на чисто. Један дан су били на ручку код Младена сви, Кара-Ђорђе, Петар, Миленко и пуковник, па после ручка пођу сви да Балу, као странца за почаст испрате до куће, и онамо Кара-Ђорђе, може бити навалице, приметне с Миленком жестоку некаку распру. Заповеди својим момцима, да му сабљу отпашу. Бала стане молити за Ми-

ленка, који је с њим у оној истој кући седео. А то је баш Кара-Ђорђе и чекао. Скине капу, па закуне Балу хлебом царевим, да му каже, је ли он дошао да брани Миленкову странку. Бала одговори: да је он дошао под Кара-Ђорђеву заповест, да помогне народу. На то му Кара-Ђорђе одговори: Кад је тако, дај да те пољубим у руку место цара. Више није хтео никаква уверавања, Миленка се онај час прође сасвим, задовољан је био, што је видео, да је с те стране обезбеђен.

Али сутра дан се стане старати, да целу ствар истера на крај сасвим. Пошље одмах Петру и Миленку дипломе, којима се њих двојица са својих прешањих места постављају у сенат. Ако их приме, њих су двојица знали добро, да ће и у сенату остати у мањини, чим је Јаков прешао на страну њихова противника и да не ће много значити, а ако их врате, знали су да им стоји прогонство. Ипакс мисле на послетку да дипломе врате, надајући се, да ће им се допустити, да онако, како су се молили, живе на својим селима, као и остали људи. Њихова пак снага није толико долазила отуда, што су они били законом овлашћени, но што су је сами лично имали и задобили, те за то су се и њихови противници умели чувати, да им то не допусте. Други дан за цело освануше пресуде на раскршћима, како се Петар и Миленко изгоне из земље. Ту су биле побројане кривице, које су починили или су их њима бедили, тако Петру Добрицу, како је побегао из Делиграда, како је после отишао из Србије с Родофиникином, како се наметао, да буде посланик народни, а на то га није био нико поставио; како је задржао некакве новце од ђумручине, а Миленку како се био у Поречу одметнуо, како је некакве руске новце, који су били послани у помоћ народу, узео те својевољно потрошио на бећаре и

још којекакве самовољности. После је стајало у пресуди: „Ево Аустрије, а ено Турске, а ено вам и Влашке и Русије, бирајте куда вам је драго!“ Они се заишту у Влашку. Да им се стража, од Козака и Срба те их проведе кроз пожаревачку нахију до на Дунаво. У Пореч и у Кладово били су још зараније послали поуздану војску.

Истом кад су они отишли, стигне у Београд писмо од Милоша, који је на Миланову месту наследио и политику његову и којег су такође те нове уредбе ограничиле, којим обриче помоћ Петру и Младену. А пошто су они већ били прешли преко Дунава, скочи народ у њиховим нахијама за њих. Главна је ствар већ била свршена, а Кара-Ђорђе се и ту умедне послужити најугоднијим путем. Лако је могло бити да се обична војска од народа не би хтела тући са својом браћом. Зато Кара-Ђорђе скупи место њих бећаре и војводе с момцима: те тако без икакве муке стиша побуну. Како је том приликом међу осталим војводама био дошао и Милош, Кара-Ђорђу је било ласно да га позове на одговор што је писао оно писмо. Писмо је било допало у руке Младену. Поступало се с Милошем врло благо. Све су му ишли на руку да одрече писмо, али га Милош призна. Стану обртати, да га је на то наговорио његов доглавни момак Димитрије, али Милош и на то одговори: да је оно у писму све из његове главе. Преко свега тог опет га пусте с миром; на сву прилику много и за то, што још није био тако сиљан да би га се морали бојати; задовоље се што онда обрече да ће у напредак бити веран совјету и врховном војводи.

Леонтија, којему никако још несу веровали, преместе у Крагујевац, а с Недобом новим руским пуномоћником слагаху се добро.

И тако се ипак сломи сила великих господара, која се тако дубоко беше укоренила у народу. Кара-Ђорђе остане сам на влади и управи у Србији. Војводе, које су земљом управљале непрестано осташе с неодређеном својом влашћу, а њих је без разлике понаместао сам Кара-Ђорђе или су били у зависности од њега, доста што не беше ни у једног толико самосталности, да би му се могао одупирати. Место Петра и Миленка понаместа он у совјет своје људе, те совјет после није потезао никаквих права на независност и управљао је врховном војду по вољи. Подигла се беше врховна власт, која се сва находила у Кара-Ђорђевим рукама. И најсилнији људи у земљи, постадоше већ само за то силни, што су се били тврдо приљубили уз њега.

ГЛАВА ЧЕТРНАЕСТА.

БУКУРЕШКИ МИР.

И преко свега тога, колико су били задобили, опет у Срба није било најглавнијег основа сваког политичког живота у новијој Европи, несуд још били по државном и међународном праву припознани.

Ако станемо разматрати, како се могло дотле доћи, види се, да за то није била довољна проста султанова изјава, баш да се она и могла изградити. У турском је царству стање јавне власти стајало врло ровито, и то дато право могло се лако и узети; ни српски владар није могао очекивати, да ће се с њим поступати како друкчије, но што се поступало с турским пашама наоколо. У томе је био карактер турске владе, што се њој није могло ништа веровати без јемства које велике силе.

А ко се опет смео прихватити такога јемства? И ако би се то јемство могло где задобити, најбоље би на сваки начин било, да њега прими на се сва Европа. И кад је мирно време ове су ствари ишле обично до зла Бога тешко; те тако се у оно доба ускомешаног ратног стања, није могло на то ни пошто ни помислити.

Мало је чему било наде и од појединих сила.

Како се могла Аустрија наћанити да тако неугодним јемством увреди турског султана, свога јединог суседа који је седео с миром у онај мах, кад се њој ваљало бранити непрестано и са свију страна једино за живот свој.

За Наполеона је већ један пут била реч. Године 1811. Турци су били прилично склоњени да с неким ограничењима у неколико признаду младу српску државу. Хуршид паша је нудио Кара-Ђорђа, да се удесе ствари, па да стоји он према Турској као господари у Влашкој и колико чујемо пристајали су и да Наполеон то подјемчи. Онда се већ знало за Наполеона, да није више у пријатељству с Русијом. Да ли је та понуда за цело тако нуђена, не знамо поуздано; барем се после не показује никаквих последица. А зар се могла и Србија уздати толико помоћи од оне силе, којој бејаше природни интерес, да Турска према Русији ојача, особито што се тај интерес, помрлав мало за неко време, баш тада опет показује?

Осим Русије друге силе није ни једне ни било: с њом се Срби беху удружили још од почетка, а султан је с њом непрестано војевао.

Кад је оно Хуршид правио онај предлог, правио га је више из политичких намера. Он је тражио да се допусти Бошњацима, да слободно могу проћи кроз Србију. И да се нешто са српске стране толико попусти, па да Срби остану на миру и да се Бошњаци пречим путем спусте на средње Дунавско — рачунали су Турци, како ће њима баш како ваља помоћи, да отму обе подунавске кнежевине од Руса, који су и онако били повукли један део своје војске на пољску границу.

А зар је могло поднети Кара-Ђорђу да пристане на оваку понуду?

Он није могао ни по што допустити, да Бошњаци прођу кроз Србију. Мржња Турака Бошњака на Србе, која се оним крвавим и дугим бојевима још увеличала, планула би од најмање закачке и одатле би се одмах излегла права непријатељства.

То нити је могла спречити султанска ни папинска заповест.

Исто се тако није смео Кара-Ђорђе ни од Руса одвајати.

Руска војна 1811. године, која беше у почетку рђаво пошла, на скоро се окрене боље и једна пређашња. Велики везир истина бејаше прешао за руском војском на леву обалу дунавску, али врло несмотрено, тако, да Русима пође за руком те изненада ударе на ушанчени турски око на десној обали дунавској, који је био начињен зарад свезе с унутрашњим царством, и освоје га. То доведе у голему опасност великог везира, па једва се спасавши сам, озбиљски стане мислити о миру, не би ли само избавио оне Турке, што су били заостали.

То је морало помоћи и Србима. Кара-Ђорђе је био послао у руски стан оне понуде, којима га је нудио миром Хуршид-паша. Кад му отуда стигне одговор, он јави Турцима, да није намеран ништа радити сам, но да ће пристати на све, како цареви начине у Цариграду и у Петербургу.

Мора бити да су му Руси у тврдо обећали, да се не ће заборавити ни српска ствар, кад се стане градити мир. А шта би боље могло и бити за државу, но да се њена ствар уреди миром, који ће се начинити међу тим двома силама. То је баш било оно јемство, које Србима онолико требаше.

На тај се начин српски народ сасвим приљуби и ослони на Русију. Јасна је ствар, да се тиме приљубио како уза срећу и напредак тако и уз несрећу и опасност рускога царства.

И Русију баш сад спађе најмучнија борба, које никад дотле не беше издржала. Она слога међу Русијом и Француском, што се почела беше у Тилзиту а утврдила у Ерфурту, од године 1810. мало

по мало се на очиглед свој Европи прекиде. У почетку 1812. године сваки је могао опазити, да ће доћи до одсудног боја из све снаге међу та два царства. Не потраја дуго, а на Русију се диже војска, каке није никад видела Европа: с војводом, који ће остати на висини и међу највећим војничким талентима свију векова. Русији се ваљало борити не за какву малу добит или штету, но за оно, за што су се друге државе већ морале борити, за свој политички опстанак и за сами живот.

Сад је Наполеон мислио не би ли како и Турке онако обрнуо, као што беше обрнуо немачке силе, да и њих повуче за собом у ту војну. Шта је могло изгледати лакше но то, особито што су Турци и онако били у рату с Русијом. Наполеон градећи уговор с Аустријом призна опет целокупност турског царства; а у једном тајном чланку тога уговора стоји: да се и турско царство позове да пристане у савез против Русије. Наполеон је сам себи ласкао, да ће за мало времена видети где 100.000 Турака продреше унутра у Русију, ако само он обрече порти, да ће Крим бити на ново њен.

Увек се говорило с Француске стране, како је Наполеон и сувише одлагао, да учини код Турака ову понуду овако одсудно. Исто онако, као што увераваше његов министар спољашњих послова у фебруару 1812., како Француски посланик у Цариграду не чини ништа против руског интереса, говори и један историк, који је прегледао многе тајне хартије и потврђује, да је то збиља те кака истина и да је ондашњем посланику било постављено у дужност, да се јако уздржава¹⁾.

¹⁾ Биџон: Histoire de France après la paix de Tilsit IV. 390. Napoléon n'a en effet auprès du grand Seigneur qu'un simple chargé d'affaires, auquel une grande réserve est prescrite.

Лако може бити, да је Наполеон мислио, да не ће никад наћи никаква противљења ни сметње његовим предлозима макар у које доба били поднесени, јер је он тиме прибављао голему прилику Турцима да своју силу на ново створе. У онај мах, кад је започињао војну од 1812. године, ако су и били његови позиви врло прешни и хитни, покрај њих ипак није гинуло ни сјајних обрицања.

Него му је ту било зло поуздање. Што су се Турци показали склоњени на мир и код оваких прилика, не треба приписивати само енглеским новцима или сплеткама оне двојице Моруса, што кажују, да је један од њих двојице у самој престолници радио за ову ствар, а други, по имену Дмитар, да је пратио Реиз-ефендију као драгоман: ту је било и других бољих основа.

Не само да беше Наполеон један пут пристао да Руси могу заузети Влашку и Молдавску, него је он отворајући састанке законодавног тела том приликом рекао, да то и одобрава: и у Русији су сматрали исте области као прави део осталог царства. Шест година су се Турци заман мучили да те области узму; а сад им је цар Александар нудио сам те исте области задржавајући само оно, што је преко Прута. Па зар Турци да не приме? Како би могли оставити на варљиву ратну срећу повратак тако знаменитих области у своје руке? ... Баш нека би се рат и срећно свршио, не могаше ли лако бити доцније опет онаки какав договор, као у Тилзиту и у Ерфурту¹⁾? И Кутузов, који је барем на једном месту морао прекорачити своја упутства, морао се бојати, да ће тиме лако моћи

¹⁾ Mémoires du duc de Rovigo V., 290: Ils se rappelèrent qu'à Tilsit on les avait abandonnés après qu'ils ne s'étaient mis en campagne que pour nous; ils nous rendirent la pareille.

пасти у немилост код свога господара¹⁾. У писму, што га је он писао цару Александру онај дан, кад су претходни уговори потписани, још 4. маја, напомиње Кутузов, да се с користима, које је набавио тек једва може оправдати за то, што није никакве веће користи задобио.

Доста да су Турци баш у онај мах начинили мир с Наполеоновим непријатељима, кад се он уздао, да му они помогну у предузетом послу.

У томе је миру нешто мало и Србија споменута.

Ту се Срби још и тада помињу као народ, који је покорен и који султану данак мора плаћати, оно што се уступа, уступа се као из милосрђа и великодушја: од каква подјемчавања нема ни помена; али већ било како било, само то, што су народу одобрена права у оном уговору, који је с Русијом начињен, била је нова ствар од неоцењене вредности: уговарање је било свечано свршено, и Русија се могла ослонити, да ће све и бити како је уговорено.

Истина сам тај уговор није давао Србима све, што су они желели и тражили, али им је набављао ипак права, која несуд била незнатна ни на који начин.

Прилике се беху промениле и како порти јако притече у помоћ војна Наполеонова с Русијом, тако

¹⁾ О томе има извод у Миханлевског Данилевскога: Војни руској I., стр. 74. Тиме падају и приповетке оног измишљеног *Homme d'état* свес. XI. стр. 317. саме собом. Енглеска је политика још поодавно узела на ум основе тога мира. Још у једном писму од 18. јануара 1808. говори г. Роберт Адер: *It is hoped that this peace may be brought about by prevailing on the emperor, to depart from his pretensions to Walachia and Moldavia and to be content with some augmentation to the security of his frontier on that side.*

се од ње у тај мах никако није могло задобити баш оно, чему се порта и јест највећма противила, а то да градове по Србији уступи српској посади. Букурешки јој мир даје право, да посада по градовима буде њена.

Према томе и Србима беше тим миром обезбеђен не само потпун опроштај свега, као што се само по себи разуме, него им беше обезбеђено и боље стање, онако, као што је било у неких острва у Архипелагу. Дато је Србима, да унутрашња управа буде у њиховим рукама; да плаћају порти умерен данак, па да га они сами скупе и порти предају; покрај тога да се о ономе, што зарад тога потреба још уређивати, порта договара с народом, а да ништа сама не чини¹⁾.

¹⁾ Тај члан (8.) букурешког трактата гласи овако: Према се по члану 4. прелиминарија не ваља сумњати, да ће висока порта по својим основима поступати према Србима као према народу који је одавна у њену подручју и данак јој плаћа, опет је зарад тога што су и они били помешани у овај рат нађено, да ће бити прилика учинити нарочиту погодбу за њихову безбедност. Услед тога порта Србима опрашта и даје им савршену амнестију, нити ће их нико моћи што узнемиравати зарад прошастих дела. Утврђења, која су они по својој земљи поводом рата поградили, а којих пре није било, у колико несуд од потребе за у напредак, порушиће се, а висока ће порта по пређашњему у своју владу предузети све градове, паланке и друга места, која су била од вазда утврђена, и набавити у њих топова, муниције и осталих војних потреба, поставши у њих гарнизоне, како за добро нађе. Али да ти гарнизони не би чинили никаква угњетавања супрот поданичких права; висока ће се порта, побуђена милосрђем, састарати како ће Срби бити мирни од таког чега. Као што су се и молили, порта ће дати Србима оне исте користи, које имају неки поданици по острвима на Архипелагу и по другим местима њима истима оставивши управљање у њиховим унутрашњим пословима, одредиће им данак одсеком и они ће јој га сами преда-

Речи је истина мало, али вреде врло много, изгледа, као да оне Србима утврђују потпуну унутрашњу независност.

Само да су и извршене у оном смислу, у коме су изречене.

Беху ствари у почетку пошле добро и за само извршење оног чланка у уговору. Намерали су да ударе на Французе у Далмацији и то у један мах и флотом, којој је ваљало доћи с Црнога мора, и војском са суха, којој је ваљало проћи кроз Србију и кроз Румелију. На то је било одређено преко 200.000 војске с топовима, лаком коњицом и козацима. Предње страже под грофом Орурком крену се 27. јунија. Спремало се већ да се на Дрини подигну магацини, тражени су људи који би се примили да набављају потребе и добри вођи за путовање по Босни.

Али не прође много, па се ова мисао напусти. Колико нам је познато Енглеска није пристајала на онај део плана, који се тицао поморске војне. Цару Александру стану показивати, како ће њему дунавска војска бити од много веће користи ако се удружи с другом којом војском његовом па стане бранити царство, но ако се упусти на посао тако непоуздан¹⁾. Цар изда из Смоленска 15. јулија дунавској војсци заповест да се сједини с трећом западном војском у Волхинији, која је тамо имала

вати, а за све то онаће се још боље договорити са српским народом. —

У Хносу није живео од Турака нико ван кадије и муслима, али су и они зависели од првих људи између Хришћана. Унутрашња влада на осталим острвима налазила је на републиканску.

¹⁾ Валентини у својој књизи *Lehge vom Krieg Bd. III. Türkenkrieg* p. 157. Цар је Александар одсудно наумио да ту војску поврати у Русију по предлогу ђенерала Лангерона.

посао да не да даље продирати Аустријанцима и Сасима, који су били под заповешћу једног француског ђенерала.

Русија је без сваке сумње имала пуно право што је прибирала све своје силе, да бије бој о којем је сам живот њезин висно. Војска, што је била на Дунаву, борила се после на Березини.

Него је то за Србију била велика несрећа. И она руска војска, што је била настањена у Београду, отиде у овај мах из Србије; и лако нам је поверовати да се Срби несу с њом драге воље растали. Више није било никакве велике силе, која би из близа грозила Турцима и тако их задржавала, те сад моглоше без обзира радити оно, чему су по природи тежиле њихове намере, радити да дотерају све као што је и било.

Цела њихова политика окрене одмах другим правцем. Кад у Цариград стигне француски посланик Андреоси, баш изађе на важност онај исти правац, којему је био супротност мало пре поменути мир, и којег ради су се у Европи томе миру зачудили. Заборави се брзо на онај добитак и стаде се опажати само то, како је покрај тако необично угодних прилика ипак напуштен један део пређашње области. Дмитар Морус који је радио око букурешког мира, сад је то смрћу покајао¹⁾.

Баш кад су српски посланици приспели у турски око, да се поближе договоре о ономе што је осмим чланком само у опште одређено, извршила се та самртна пресуда. Срби су се пак нарочито уздали баш у потпомагање истог Дмитра. Морало им је пасти у део да осете како су се ствари обрнуле врло неповољно за њих.

¹⁾ Види у Велша *Narative of a journey from Constantinople to England.* p. 277.

Велика је штета била у томе, што је букурешки уговор о миру био удешен као кад би се имало посла с уређеном владом које европске државе, и није толико био примењен на особито стање турскога царства.

По ономе како су они сматрали Турке, чинило им се да то може бити, да Турци држе градове, а да опет народ буде слободан и то да се сам собом управља, али се то у самој ствари суплетало на многе тегобе. Пређе су посаде биле и посаде по градовима и господари земљи. Још су биле у животу спахије, које су се вазда и од памтивека сматрале да су земљедршци у селима. Па како се мислило с њима, да ли да се врате? Па кад би се вратили и стали потраживати да поврате и своја пређашња права, на коме би онда остало да Србе заклони? Би ли се и њима допустило само оно право, да могу и даље носити оружје, којим су онако славно војевали?

Не смемо прећутати, да уговором о миру несу јасно одређена баш она питања, око којих је највише записано извршење, макар да је тим уговором српски народ узет у заклон.

Српска влада опремајући с налозима своје посланике, узела је, као што се може лако мислити, онако тумачење, какво је за њу било најкорисније.

Српска влада изјави, да ће порти плаћати данак, да ће примити у Београд пашу и с њиме војске у одређеном броју и да ће пустити турску војску и у остале градове кад је рат; а у обично стање рада је била задржати право да градове она сама чува; што се тиче унутрашње управе, за њу се тражило да буде независна од Турака.

А о томе несу хтели посланике ни да саслушају у Цариграду. Упуте их на великог везира Хуршид-пашу, оног истог, који им је пре две го-

дине у Србији онолику муку задао, а који тада беше изреком за то постављен на највеће место што је онда Србе угрејао. Кад су српски посланици полазили из Ниша у Цариград, он их је добро примио: а кад су се вратили из Цариграда покаже им се сасвим друкчије. Није им хтео дати никаква ма колико повољног одговора.

Око Божића 1812. године врате се кући српски посланици не свршивши ништа. Цело договарање било је одложено на састанак уречен да буде у Нишу Јануара 1813. године.

Ту је комисар портин Челеби-ефендија показао Србима какав мир хоће Турци.

Не само да је тражио да се предаду сви градови него и да се изда Турцима и оружје и сва чебана. Тражио је да се истерани Турци врате у вароши и паланке. Он напомене како то све тако стоји у уговору Букурешком, па сад нека Кара-Ђорђе одржи своју реч и нека се покори ономе што су два цара начинили. Кома није право, може се слободно селити.

Кад се тражило да Срби издаду оружје и да се Турци врате на своја добра, онда је требало одмах очекивати и повратак старог стања у свему. Српски посланици нити су хтели, нити су могли пристајати на то.

После тога, одмах о премалећу, поче се турска војска скупљати око српских граница. Ту су Турци имали и другог и сла с Пасван-огловим наследником у Видину, Мула-пашом, којег су султан више не хоћаше трпети јер се беше самовољно запашио. Цела је истина да је Мула-паша једаред, само да би се спасао, нудио Србе да им преда свој град. Него на то није могао прегнути, да он, Турчин, збиља учини тако што одсудно у корист Хришћанима. У осталом може бити да не би ни Срби

примили понуде. Барем су имали упутство из Петербурга, у коме им се изреком напомињало, да буду на миру и да не драже Турке. Турци у тај мах ни сами не би смели прекидати мира. У исто доба Мула-пашу притесне противници онде у самој вароши и морао је најпосле прегнути те предати град Турцима¹⁾.

Јасна је ствар, да је овај догађај у многome на горе окренуо положај српски: и међу врло немилим слутњама започну се преговарања маја 1813. још један пут.

И Кара-Ђорђе се сад доиста у један корак примакне Турцима. Пристане да буду по градовима њихове посаде; а искао је само да буде слободно Србима носити ситно оружје, које су и онако вазда носили: наваливши јако да повратак у Србију остане забрањен барем оним Турцима, који су били једаред истерани — јер је без сваке сумње од тога зависно мир у земљи. — Никад се не бејаху боље сложили. Челеби-ефендија, човек већ у годинама, говораше како је повише тешких послова свршио па и тај мисли. Српска потраживања пошље у Цариград и обећа Србима да ће се њихова ствар брзо окончати.

Не ћемо овде истраживати је ли он баш тако и мислио: у самој ствари у тај мах није могло бити ништа од свега.

То беху оне исте супротности којих се ради и пре приметнула распра и којих се ради тај рат поглавито и започео. А зар се могло мислити да би спахије пристале да им се узме њихово наследство, оне исте спахије од којих бејаше већи део

¹⁾ Андреоси уверава да Мула-паша није погубљен (звао се Мула што је био некад писар код Пасван-огла) нити убијен као што казују него је умро од куге у Шкутарима. То има потврђено још с једне стране.

војске, што је на српским границама стајала, да би пристале у онај мах, кад је све наоколо било на руци да се опет старо поврати?

Турци су били заузели опет Влашку и Молдавску, у њиховим је рукама био Видин на ново, а држали су Бугарску. Тог истог пролећа беху ослобођене свете вароши од Вехабита. Кључеве од њих донесу у Цариград и то Турке напуни особитим поуздањем.

Па што не би силна и победама окићена султанова војска у тај мах ударила и на бунтовну српску рају?

Гласови о боју на Лицену, који баш у тај махстигоше, гласише за Русе као да су сасвим побјени, те то учини да се заборави свако обзирање на Русију. Та Турци су и онако мислили погазити Букурешки уговор. Не беше ли јасна истина како су Срби одбили оно њихово тумачење тога уговора?

Па наумивши да одрже старешинство исламу неумањено међу границама турског царства, навале на српске границе и заметну рат.

ГЛАВА ПЕТНАЕСТА.

ВОЈНА СРПСКА У ГОДИНИ 1813.

У онај исти мах, кад се спремала и једна супрот друге уређивала сва европска снага да подели највећи мегдан, који је икад био на свету, подигла се на најближим границама те исте снаге, и међу онима, које ми можемо називати варварима и не прамакавши им се љуцки да их погледамо, борба, која се истина не може с оном европском мерити по упливу, који је могла имати на цео свет, али је ипак врло много значила за владу хришћанског и исламског начела.

Ова последња борба није била без свезе с оном првом. Ондашњи француски посланик, који је на жалост врло ђутљив кад говори о своме раду тадашњем, напомиње толико, да се порта није повела за наваљивањем савезничких сила, макар да су Французи били несрећни; шта више, да су његови послови тада много лакше ишли.

Народно мишљење беше много даље отишло. Турци, што су продирали у Србију, говорили су сасвим без обзира да су они намерили у помоћ Французу: и да султан хоће да постави на српским границама силу, којом ће грозити Аустрији, да се не би и она удружила с коалицијом. Тиме су они изјашњивали, што војску на Србију води главом велики везир Хуршид, јербо би иначе било срамота војевати на Србију и једноме паши од Босне.

Андреоси мисли, да је Енглеска ишла на руку немирима у Багдаду и оним кретањима Персијанаца на турско царство, која су с тим немирима била у свези, само не би ли Турке забавила и не би ли их како тако смела, да се ма на који начин не завргне из нова рат на Дунаву¹⁾.

У онај мах кад је ваљало сву силу обрнути само да би се прекинуло једаред велико западно питање, по томе, што је до њега стајало хоће ли се опет подићи или ће пропасти старе државе, била би без сумње голема несрећа за све, да се још Аустрија или Русија морала одвајати од њих зарад војне на Дунаву. Русе су толико пута корици, што су о последњем пруском рату 1806. године раздвојили своју силу, те се у исти мах усудили да заподену војну и на Дунаву!

Па кад су тако стајале ствари, ми полажемо питање, да ли се истина за Србију није могло баш ништа учинити али га остављамо неодговорено. У Европи је све било тако јако раздражено, да се нико није ни сећао ових турских задевица. Доста је рећи, како је Србија тада остала без ичије помоћи.

А Срби су потпуно схватили и колико вреди и како је озбиљан бој, на који се ваљало спремати.

Чим је дошао глас, да је ударио непријатељ; Кара-Ђорђе заповеди те се чинила молитва по свима кнежинама. Како се тога ради силан народ био скупио свуда, чим духовници очитају молитве за победу над непријатељем, прочита се позив, који је Кара-Ђорђе био опремио војводама. У том се позиву опомиње народ рашта се устало на Турке

¹⁾ Андреоси 209.: L'Angleterre favorise et sème des mésintelligences du côté de Bagdad pour préoccuper les Turcs et les empêcher de rétablir l'état de guerre sur le Danube. — Le général Andreossi entretient une correspondance avec Mirza Chefi, premier ministre de Perse.

и како се с победом девет година с њима војевало: како је сваки војевао и за себе и за веру и за децу своју. Даље тамо стоји како се нашао народу покровитељ, који је начинио с Турцима мир и уговорио да се они не смеју више вратити у вароши и паланке; како је то и цару у Цариграду мило и по вољи, ама није по вољи спахијама и јањичарима, варошанима и истераним из Србије Турцима; како су се они преко воље царева подигли да то све опет заузму и како су наумили све и мушко и женско, што је старије од седам година, исећи, жене и децу у робље одвести и истурчити, а по српским селима други народ населити. Него ко би се од њих поплашио? Зар то несу они исти непријатељи, које су Срби побеђивали још у почетку, онда, кад су голих шака на њих устали? А сад има у српским рукама 150 топова, седам градова све од камена, четрдесет шанцева, око којих су Турци често проливали крв а несу их могли узети; и сувише народа двапут онолико, које се све од рођене браће из околине населило. Та могли би се држати и десет година без ичије помоћи, а стићи ће помоћ од српских савезника, не ће проћи ни пола године. Само да народ скочи слошки, да се прихвати оружја и да не жали крви. Позив се свршује молитвом и на крају стоји двапут: а м и н, а на послетку: „Нека сам Бог охрабри срца српских синова; нека он скрши силу непријатељску што је дошла да праву српску веру искорени.“ На тај позив спреми се сваки, понесе хране и преобуке и по нове опанке, па се крене на коју је страну који био одређен, да брани земљу.

Сад се морало показати, да ли би се Србија могла сама одржати: барем дотле док се на западу не сврши започета велика војна, док не буде могућно, да се опет на исток погледа.

Изгледало је као да ће за то бити веома угодно оно Кара-Ђорђево врховно старешинство, које је пре тога било израђено. Кара-Ђорђе је сад имао у рукама знатну силу и могао је распоређивати онако, како је по општем гледишту долазило.

Него се то тако не показало свуда.

Кара-Ђорђе је најпре раскинуо оно уређење земаљско, које се од природе склопило, па је тек онда ону снагу задобио. С господарима су њихови млађи, буљукбаше и мање војводе, били у тесној свези, чисто се може рећи, да се то све једно с другим бејаше срасло. Кад су постављене нове војводе под упливом врховног војводе, истина је јединство усавршано, али је уједно и онај силни животни ток по појединим нахијама сасвим ометен и заустављен.

Па кад већ тога није било и није се имало у што поуздати с те стране, да су барем у овај мах одважно прегли, те се поуздали у какву год систему, по којој би обрану земље могле по својој слободи помоћи оне исте земаљске силе.

Кара-Ђорђе је био најпре смислио да поруши шанцеве по граници, па да непријатеља и сву његову силу чека у планинама у Шумадији. То и јест врло добро одговарало ондашњем положењу. На тај се начин могао помоћи свима користима, које му даје само положење земље и њима би се помогао на огњишту и врелу своје праве силе. Него га од тога одврате. Кажу да му је ту пакост учинио Младен, који му је својим пријатељством и толико још других незгода начинио и који се, како кажују, онда поплашио, да му не пропадну некакве његове земље на граници.

Тако остане на томе, да се и у овај мах одупру непријатељу подељени на три војске, а на три стране, јер су се увек тако бранили: на Дрини, на

моравским обалама и на Дунаву. У Јагодини је рад био Кара-Ђорђе, да намести неку резерву, да она шаље помоћ онамо, где би најопасније било.

Тај је распоред био у неколико већма системисан, но што је пре било. Пре је Кара-Ђорђе радо ударао сам, па усред бојне звекe сам трчао с једне границе на другу. Главна је разлика била, што у овај мах на Дрини није заповедао Ненадовић, него кнез Симо, нити на Делиграду Петар Добрњац, но његов противник Младен. Утврђења на Дунаву дадну место Миленка Хајдук-Вељку.

И Турци насрну прво баш на Хајдук-Вељка. Сад је Турцима било на руци већма но пре и то, што су могли располагати и силом из Видина, којом је пре увек заповедао какав год паша, који се обзирао на оно, што је по њега боље. А Турци су желели, да баш Вељка првога надбију. У њега је народ гледао, као у свог најбољег јунака. Вељко је и био јунак, какав је само могао постати у Србији у оно доба и у онаким приликама. За Русе је био тако јако заузет, да није хтео никако веровати, да је Наполеон продрео у Москву, па кад су му они говорили, да се не назива Хајдуком, јербо то значи пуштахију, он им одговори: да би њему жао било, ако би било већег од њега. И доиста једнако ни за чим није био тако лаком, као за пљачком; био је готов за два гроша животом се поиграти, а после би онај час све испоклањао. Имао је обичај рећи: кад има у мене, нек има у свакога; а кад нема у мене, тешко ономе у кога има па не да. Био је човек вазда добре воље, ведар, добар и простодушан, могао си му слободно поверити живот, али тајну никада. За рат он није марио рад какве тежње, него онако, што му се допадало и свагда се молио Богу, да се у Србији за његова живота непрестано војује, па кад он умре,

нека онда поклони земљи мир. Није марио за војника, који је дошао од плуга, а душа су му били момци бећари и прави војници. Свадио се са женом, што му момка није послужила, као и њега. То су све моја браћа, говорио је Вељко. Ако је требало куд-год пролазити с главом у торби, или из ненада ударити, Вељко је био први, није било бољег од њега. За планине би он боље ваљао, био је таман како ваља да брани теснаце. Него му сад несу то одредили. Морао се показати, да ли уме својим јунаштвом одбранити градове и ушанчене границе.

Те године први се побије с Турцима Вељков брат Милутин. Турци се покажу код Кладова и ударе на сељаке, који су своје имање у планине склањали. Милутин разбије непријатеље али им не могне отети свега робља и пљачке: није их могао са својом коњицом јурити на све стране по брдима. За тим изађе Вељко те очекујући непријатеља промути кроз поље. Отера тада у Неготин неколике хиљаде говеда. Вељко се залетао и пред саме капије видинске, из Видина су га гледали с града, како трче по пољу свог арапског коња. На Буковчи растера прву турску војску, која се показала на Тимоку.

Него чим Турци изведу војску од 18.000 људи, и Вељко се одмах затвори у Неготину. Непрестано је сваки дан и сваку ноћ излетао из Неготина, те ударао на непријатељски око никако му не давајући мира. Тако им је многу штету починио, према којој је врло мало изгубио. Али му ипак изгину све бољи и бољи људи и из дана у дан га је сваки губитак све већма болео. Еле су морали на послетку тражити и једни и други помоћи. Турци од великог везира, а Вељко од сената.

Турци несу дуго чекали. Њима доведе помоћи Реџеп-ага, кнез влашки Караџа па и сами велики

везир. Осим тога се Турци стану све већма примицати граду, поткопавајући земљу. Куле неготинске стану обарати једну за другом. Оборе најпоследње и ону највећу у којој је боравио сам Вељко. То Вељка ни мало не поколеба. Од то доба је становао у подруму. Што је год било олова и калаја у Неготину све Вељко салије у ђулета. Није задржао ни самих кашика и чирака. Па кад се и то побацало из топова, Вељко је пунио топове место картача новцима: те се срећно бранио од непријатеља. Само још да му је стигла помоћ! Али се Кара-Ђорђева резерва не беше никако ни скупила и он упути молбу Вељкову на Младена. Младен одговори: Нека се помаже како зна, њему певају за ручком по десет певача, а не мени; нека се држи сад кад је јунак! Сенату је Вељко писао што може жешће бити, писао му: „како ће доћи и мали Божић, те ће се онда упитати сваки како се земљом влада“, и он му на послетку и пошље лађу муниције али она стигне у зло доба.

Кад је Вељко једно јутро облазио шанцеве и баш наређивао на једном да се оправи нешто што су Турци били оборили, позна га турски топија — јер су већ били једни до других врло близу — па нанишани на њ. Топ погоди добро, Вељко повиче: „Држите се!“ па падне: тело му је било на две поле раскинуто. Момци га мртва покрију сеном а у вече погребу у цркви.

Сад се тек како ваља познало, колико је овај човек вредно. Он само још да је дочекао да му дође нова цебана још би дуго бранио и себе и ону границу. А да је он само живот изнео, јунаштво би и отпор вазда било покрај њега. Заман су се момци трудили да сакрију његову смрт, и сувише се брзо опазило како Вељка нема, очајање се покаже најпре у Неготину. За Вељкова живота нико

није смео ни прословити о бежању и о предаји, а пети дан по његовој смрти посада утече преко једне баре из Неготина у Пореч. После тога није хтео чекати непријатеља ни народ у Брзој Паланци и на Великом Острву, но се све дигне пут Пореча. Живко Костантиновић, који је за љубав Младену постављен за војводу у Кладову ни да се сетио колике је силне муке стало док је то место отето, он се договори с маџистратским председником Јоцом, који је као и он био варошанин; па утеку помоћу бећара и момака. Беснило непријатељско, којему Кладово беше предато, осети се ту потпуно. Људе су натицали на коље, а исмевајући крштење, децу су у кључалу воду потапали.

Турци се стану растурати по околним нахијама, а све што је могло бежати беше побегло у Пореч. Опасност је била на све стране, те из тог узрока у Поречу преотме управу над војском од правога војводе, који није вредно и којег Младен беше ту поставио, неки Хаци-Никола. Него ни он није могао ништа помоћи. На доњем крају острва он ископа шанац, али се Турци извезу међу вароши и шанцем и чим их људи спазе, како су били навикнути на бежање, одмах нагну на ново. Све потрчи на лађе и чунове, неки и на даске, а неки и запливаше само да се дохвате аустриске обале и да утеку од турске освете. Хаци-Николу ухвате и посеку. И тако до самог Смедерева не беше више ништа што би могло задржати Турке.

За овим напретком на Дунаву, оспе се Турцима напредак и на Морави. Велики везир Хуршид-паша није се хтео сад задржавати на Делиграду ни колико 1810. године, а Делиград је бранио храбар војвода Вуица. И у овај мах Хуршид-паша остави на Делиграду, да га опседне, нешто своје војске, а с већином се крене низ десну обалу мо-

равску. Младен и онако није био војник, сад је пак према големој турској сили осећао да је врло слаб, па ни да је огледао да се одупре. Велики везир је тако могао сасвим спокојно силазити низ реку. Код Петке се састане с војском Капетан-пашином; па оданде близу; на моравском ушћу, стану обојица супрот Срба, који су били на другој обали. Биле су им у помоћи и шајке, од којих веће несу никад виђане на Морави. И од три велика дела Србије, један је, онај преко Мораве, био са свим изгубљен.

Готово није боље стајао ни онај део преко Колубаре. Кнез Симо није бранио Турцима преко Дрине прелазити, макар да су све војводе његове наваљивале да се бију. Турци падну под Лешницу и опколе је, а кнез Симо ни да се помакао да је брани. Милоша је Поцерца несрећом две године пре тога убио неки хајдук кад се Милош био за њим натурио у потеру; за њим је дошао на војводство брат му, који није ни мало био налик на њ и коме сад бејаху поверили Лешницу. Овај учини будалаштину те се дадне наговорити од владике зворничког, који је ишао уз турску војску, како њему и његовим људима не ће Турци ништа, па се преда. Тада Турци с малом муком поврате пређе уплећену сабљу Кулинову; а робље онако под оружјем оправе у Цариград, одакле се није нико ни вратио жив. Ни Антонија Божићевића није било више у животу, који би Лозницу као и пређе бранио. Истина се Петар Молер, који је био на Антонијеву месту, није дао наговорити од владике, али се и не поузда у се да ће моћи одржати Лозницу. Био је задовољан што је он сам изнео главу.

Тако кнез Симо пропусти Турке без правог боја. И онда, кад су Турци ударили на шанац на Равњу, у ком су биле храбре војводе Стојан Чу-

пић, Милош Обреновић и Прото Ненадовић, Симо се, канда је каквим чудом заслепљен те ништа није ни видео, и не помаче из свог стана. Нити је слао муниције, која брзо приђе крају у шанцу, нити људи, који су јако тамо требали да бар оне борце одмене, јер људи беху малаксали од тешка неспавања. И војводе држаше онај шанац пуних седамнаест дана. Куну се да су претурили муку каква није никад претурена у шанцу. На послетку га оставе непријатељи. Турци се одмах за тим крену на Шабац где је био стан кнеза Сима.

Није Србија још никад била у тако големој опасности. Многи су мислили да је све пропало, кад су Турци 1806. године били продрли од Дрине до Шапца и не дотакавши се осталих нахија. Године 1809. чинило се да је сва земља пропала само за то, што су Турци могли прећи на десну страну Мораве. А сад су Турци били продрли с победом и с једне и с друге стране. Само што их још не беше у Шумадији. Први пут је Кара-Ђорђе спасао земљу оним срећним бојем на Мишару, други пут је бар учинио ваљане наредбе, те Турци несу могли прећи и на леву обалу моравску, па се после могла на ново освојити и десна обала. А сад се обзиремо истражимо га више но икада. Сад беше доба да оправда како се могаше за стална старешину земљи наметнути: сад се учинила прилика да се послужи правима и користима монархичне власти. Али за дивно чудо њега нити би на Дрини ни на Дунаву, ни на Морави: он је проводио време с неколико момака час у Тополи час у Београду не радећи ништа. Нигде од њега гласа не би. Почеше већ људи мислити да је умрљо.

Да је под његовом заповешћу био који одељак војске или да је њему ваљало бранити какав шанац, мислимо да би Кара-Ђорђе показао своје старо

јунаштво. А сад, кад није стајао баш пред самим непријатељем, но како је гледао и слушао само за разбијене, бегунце и малаксале, и њега је оно расположење дирало: није могао осећати оне радости, коју осећа јунак кад сагледа непријатеља. Сви пријатељи, који су били крај њега, беху у очајању и помишљаху на бегство, па то опште мишљење и наклоњеност занесе и одвуче собом и њега. Има људи, који умеју боље задобити но одржати. Нада у добитак, у величину, која ће доћи, њих непрестано гони напред: а кад се поплаше зарад каква губитка, изгубе сасвим мирно расположење душевно. Ако се не варамо, Кара-Ђорђе је мислио, да у оној општој пропасти спасе себе у поуздану државу, а да своје благо у земљу закопа — зна се поуздано, да је он закопао новце — па да се други пут угоднијом приликом и у боље време с помоћу савезника, које помиње у ономе свом позиву, врати. То му је могао потврдити све и руски консул, за којег неки кажу, да је у овај мах имао уплива на Кара-Ђорђа, о чему ми несмо ништа дознали. Него то Кара-Ђорђа никако не може правдати. Народ је њему био поверио сву своју срећу, његова је дужност била живот свој за народ положити. Све није било још изгубљено те у колико. Градови су се могли барем до зиме држати; могли су се још из планина бранити. Турци би и сами утекли из Србије зарад рђава времена и немајући о чему живети, па ако и то не би помогло, оно би се барем пропало славно! Али није било корена оној моралној снази, која може да издржи кад несрећа навали, и која сама о себи свесна, ма и за голу част живот полаже: тих превисоких тренутака ми у овој нашој историји немамо: ни сам Кара-Ђорђе не могаše учинити тако што. Септембра 19. јавио се у стану на Морави. Управо се не зна шта је он ту

радио и да ли је стање, које је ту затекао још већма утврдило његово очајање, Турци пређу Мораву испред његових очију 20. септембра, нити им се могло стати на пут. А 21. септембра Кара-Ђорђе побегне с Недобом, Леонтијем, Филиповићем и својим секретаром Јанићијем преко Дунава у Аустрију.

Што се Кара-Ђорђе уклонио, био је после Вељкове смрти други тежак и одсудан удар. Без икаква отпора уђу Турци у Смедерево и Београд. У те градове у тешкој хитњи није било ни хране прибављено. Цела земља је била сад отворена Турцима.

ДОДАТАК.

Ево још на крају да додам из књиге Михаиловског Даниљевскога „Описаніе турецкой войны съ 1806 до 1812 года.“ оно што има о одношајима Русије према Србији у тој војни, које је изашло уз руски превод ове књиге г. Петра Бартењева: „Исторія Сербіи по сербскимъ источникамъ. Сочиненіе Леопольда Ранке. Преводъ съ нѣмецкога Петра Бартенева. Москва 1857.“ Најглавније је, што је писац поменутог дела имао приступ у државне архиве, те по томе много којешта може бити сасвим поуздано.

Преводник.

На измак 1806. године, док се још није било све прекинуло с Турцима, ђенерал кавалериски Михелсон, који је онда имао главну команду над свом дњестровском војском, пошаље потајно чиновника Кара-Ђорђу те му јави да цар пристаје да буде Србима покровитељ и да им помогне, чим то допусте ствари, које су још неизвесно стајале. То је учинио поглавито за то да им улије поуздања у његово величанство како ће се оно старати да се и код њих поврати мирно стање. Онда је Михелсону послано из Петербурга 13.000 дуката, да их пошаље у Србију чим се с Турцима прекине. Кад чуше Срби, да је руска војска прешла преко Дњестра, веома се обрадоваше, јер беху уверени да ће пасти турска влада. Они се драговољно и сложено заклеше: „да ће се тући за веру, која је и руска, за часни крст, и за православног руског цара“ *).

Кад је стање стајало тако, Кара-Ђорђе поручи Михелсону да пошље у Србију руске војске, али му се није могло учинити по жељи. Ваљало се најпре утврдити у кнежевинама и не цепати малу нашу војску. Међутим је Михелсон давао Кара-Ђорђу новаца, а за војску му обећа, да ће је послати на пролеће. На тај су се начин почели наши сношаји са Србијом, а после су се већма развили и били су у тесној свези с ратовањем против Турске.

У априлу месецу 1807. г. буде послан у Малу Влашку ђенерал-мајор Исајев (т. ј. на северо-источну границу садашње српске кнежевине). У његову

*) То су суште речи, којима се кунујаху.

је одељењу био олонецки батаљон и једна чета козачка, два коњичка и пешачка топа, нешто Арнаута и пандура: свега на 1500 људи. Априла 27. Исајев приспе у Краљево имајући заповест да ступи у свезу с Кара-Ђорђевићем и да му буде у помоћи, како би тако привукао на тај крај силу великог везира с доњег Дунава. Исајев, дошавши у Краљево, јави се Кара-Ђорђевићу и заште од њега поузданих гласова о српском раду да би и он са својим одељењем онако окренуо како ће према стварима ваљати. У тај мах оправи и коњичке страже, да облећу Зимницу и Турну, градове, који су били у турским рукама. 12. маја дође Исајеву писмо од српског војводе и у њему молба да се примакне ближе к Дунаву, а ту ће се договорити како ће даље, и Исајев дође из Краљева у село Изворин. 17. маја изађе те узме положење на Дунаву очекујући српског чиновника који је био одређен да се с њиме договара, али њега не би, јер Србима не беше до тога што су Турци три дана силно ударали и били прекинули пут између нас и њих. Међутим се Исајев извести како су Турци прешли преко Дунава у Турну, те се и он узмакне у Краљево да заклони леђа. Кад Турци чују, да је Исајев отишао у Краљево, врате се преко Дунава. Исајев дође опет у Изворин, састане се са српским војводом Миленком Стојковићем и договори се с њиме да наше оно одељење пређе преко Дунава, па да заједно са Србима удари на видинског пашу од три туга Мулу, који је стајао у Малајници на реци Штубику с 5000 људи у утврђеном околу. Код острва Олмара пређе Исајев преко Дунава 18. маја и састане се са Србима. Други дан пођу заједно к реци Штубику и науме да ударе на турске шанце нашим левим крилом. Напред су ишли Срби. У први мах они буду одбијени. Исајев поведе на јуриш оло-

нецки батаљон, Козаке, пандуре и Арнауте, а у помоћ стану просипати ватру четири руска топа. Први шанац узму за један час, а на скоро отму и остале. Непријатељ нагне бежати изгубивши четири топа и тринаест застава. И Мула-паша се рани те се с разбијеном војском затвори у Видин. Штете је било с хришћанске стране свега до 150 људи. Исајев остане и даље на десној обали Дунавској и не хте ни дубље у Србију не смејући остављати без икаква заклона Краљево и Малу Влашку.

Бој на Малајници јако је укрепио оно поуздање српско у Русе, којег је већ и дотле било међу Србима. С прва кад је к њима дошао Исајев били су незадовољни што је довео онако мало војске и срдиле су се на Михелсона што им није послао више војске, које он није могао учинити, јер је сва руска војска била мала. Михелсон је после јављао о томе овако: „После боја на Малајници Срби се уверише из саме ствари да непријатеља не побеђује велика гомила но јунаштво изучене војске и војводе кад добро управљају. Кара-Ђорђе, који се пре хладно владао према Михелсону, сад је на један пут постао према њему љубазан“ *). После је Кара-Ђорђе кад се год сретао с Русима питао увек за њих: „Има ли ту и моје браће?“ Тако је звао олонецки батаљон, и кад се налазио с војницима и с официрима из тога батаљона љубио се с њима и питао се за здравље. Цар Александар желећи да са Србима уреди сталне сношаје заповеди Михелсону, да пошље к њима државног саветника Родофиникина, који ће боравити стално или код Кара-Ђорђа или код народног сената, како кад затреба. Родофиникину је било препоручено да упућује Србе како ће уредити унутрашњу управу,

*) Тако је стајало у извештају Михелсонову од јулија № 95, који је слат цару.

да скупља све до ситница гласове о догађајима, и да увери Србе како ће их Русија заклоњати и помагати новцем и оружјем, које већ беше и почето, јер им је мало пре тога било послато 100.000 гроша, 4500 пушака, и праха и олова.

Септембра 1807. године кнез Прозоровски, који замени Михелсона, желећи да још боље утврди свезу са Србима, поткрепи Исајевљево одељење по-слав му још пет батаљона и једну козачку чету. По највишој вољи да се Србима 6000 дуката и пошаље им се један инжинирски мајор под именом војног поручика, да разгледа и поправи њихове градове. Кад се Русија помири с Турцима, Срби се никако несу могли склонити да стану у турско поданство по пређашњем не гледајући на помоћ која им је чињена. Него их Родофиникин смири и да би у њих улио бољег поуздања објави писмено 7. априла, да је међу главним бригама цара Александра и срећа српског народа. Још је Родофиникин имао доста посла стишавајући унутрашње раздоре међу Србима, којима није било по ђуди што је Кара-Ђорђе сам управљао Србијом. И кнеза су Прозоровског молили да постави кога другог место њега. Родофиникину изађе за руком те поврати мир и утиша сва та колебања.

У мају 1809. године велики везир Јусуф-паша састави у Шумли до 40.000 људи и како је кнез Прозоровски био под Браилом науми да се тиме користи, па да удари на Србе. Тако се обезбедивши с те стране, мислио је да ће после с бољим поуздањем моћи дочекати Русе у бугарским равницама. Сам остане с главном силом у Шумли, а нешто војске пошље у Србију на коју страну упутити и солунског и сереског пашу. Турци преобладају великим бројем. Натерају Кара-Ђорђа те дигне опсаду око Ниша, узму Делиград и пођу на Београд.

Срби су приклињали кнеза Прозоровског да заповеди ђенерал-мајору Исајеву, који је био у Малој Влашкој, да пређе преко Дунава њима у помоћ. „Само нек се угледају Руси, писали су они, па ће се Турци и сами разбећи, те ћемо се ми спасти“. Кнез им је Прозоровски одговорио: „Руска је флота у Галацу, па не може проћи Дунавом мимо турске градове: Браилов, Силистрију, Рушчук, Ђурђево, Никопоље и Видин, а Исајев се без флоте не може ни превести с коњицом и с артилеријом на самим рибарским лађицама. Светујем вам, да се притрпите док не пређе руска војска преко Дунава“.

Прави је узрок био што кнез Прозоровски отказа Србима ту њихову молбу, што није хтео да шаље преко Дунава Исајева, очекујући да се објасни шта је намеравао бечки двор, јер му у то доба још несу били стигли гласови из Петербурга, по којима је могао знати да му се већ не треба бојати да на њ с леђа не ударе Аустријанци. Кад су прочитали одговор кнеза Прозоровског, којим беху позвани да чекају док не пређе руска војска преко Дунава, Срби стадоше очајавати. Турци се раширише по Србији, али, незналице, као што су били, несу се умели користити већим бројем, којим су били претежнији од Срба. Кара-Ђорђе и његове војводе задржавали су Турке четничком војном, а Турци место да су гдегод одсудно ударили, опколили су се у шанцеве, бранећи се од смелих нападача. Међутим су Срби непрестано викали на Русе. Кнез Прозоровски, пошто добије добре гласе, што се тиче Аустријанаца, заповеди најпосле Исајеву, да се крене у помоћ Србима и да пређе преко Дунава, па да освоји град Кладово више Видина, који се по турски звао Фет-Ислам (слава Исламска) све да би одржао поуздање у нас, које се

стало колебати и да би се избавио прекора. Ту је мислио кнез Прозоровски да уреди сталну свезу међу нама и Србима. Исајев се дигне из Брањева са 6 батаљона, с 2 чете Козака и с 500 пандура и 2. јунија пређе преко Дунава. Под Кладовом се састане са српском војском, које беше 1000 људи, и стајаше ушанчена у брду. Кад Турски заповедник не хте града предати, Исајев науми да узме Кладово на јуриш и раздели војску на шест колоне. Први је део био батаљон старооколски с пуковником Турчаниновим, други је био батаљон пензански с пуковником Желтухином, трећи су део били пандури с пуковником Куртом, четврти малоруски гренадири с пуковником Вајсом, пети део ловачки шести батаљон с пуковником Гљебовом и шести део батаљон сибирских гренадира с пуковником Ахтом. Прве су четири колоне биле наређене да ударе на град са суха, а пета беше намештена на лађе и беше јој заповеђено да удари на град с Дунава. Шеста остане у резерви. Испред јуришних колоне находило се све по 30 стрелаца и официр, а за њима су ишли Срби с лествицама и фашинама. Иза колоне су ишли Козаци.

У зору 9. Јулија пођу на јуриш. Батаљон старооколски први устрчи на бедеме, али га потисну у шанац и војвода му се пуковник Турчанинов рани, а пуковник Атанасјев, који га замени, погибе. Кад је друга колона дошла на назначено јој место, Срби што су носили напред фашине и лестве разбегну се, а колона се спусти у јендек, па ту и стане. Пандури, који су били у трећој колони прсну у исти мах, а малоруски гренадири попну се на бедеме, те су се ту четврт сахата држали. Она колона у резерви пошље им се одмах у помоћ, али не погоди правца те не дође малоруским гренадирима. На њих пак навале

Турци свом снагом и не могући се држати мораше уступати. „Тако видећи где нигде не иде за руком, извештава Исајев, а немајући чим поправити ствар, још већма по томе, што се војска ушав у јендек стала расипати по њему, заповедим да се добује на збор и да се уступање из јендека брани топовима. На јуришу је од наше стране изгинуло 335, а рањено 603 човека.“*) Сутра дан пређе Исајев преко Дунава.

У августу 1809. године по смрти кнеза Прозоровског, кад је главну команду над руском војском узео у руке кнез Багратион, Срби су стајали у врло жалосном положењу. Турци се беху упутили и у сами Београд.

Није им се могло помоћи с малом војском, а већа им се помоћ није могла послати, једно што је руска војска била разметнута на далеко, а друго, што је беху болести којекакве ослабиле. Исајевљево одељење ван пандура није бројало више од 2000 људи, и то све непоуздане војске од влашких сељака и скиталица. Тако кнез Багратион, не могући никако помоћи Србима, заповеди рускоме поверенику у Београду Родофиникину, да Кара-Ђорђе и народ батри да се држе и да се јуначки одупиру непријатељу, као и да их увери, да ће се руска војска што пре кретати преко Дунава те тако привући на се непријатеља, још и да ће им се послати новаца, оружја и опреме ратничке. Кнеза Багратиона писма и не дођу у руке Родофиникину, јер Срби бише истиснути из Брзе Паланке и тако се прекину наши сношаји с њима. После тога, пошто је кнез Багратион почео ударати на Турке, дођу му 30. Августа гласи у Ки-

*) Тако стоји у извештају Исајевљевоу од 10. јулија 1805 поднесеном Милорадовићу.

стенце, да су Срби на ново разбијени, да се хиљадама спасавају у Аустрију, имаће склањају у планине и на нас се врло срде, што смо их ми омели својим обећањима, те се несу помирили с Турцима, који су их нудили већ двапут потпуним опроштајем. Повика је на Русе све већма расла, хтедоше да убију и самог Родофиникина, он морадне ноћу побећи у Букурешт. Тако на један пут затеку се пред кнезом Багратионом сви сношаји са Србима прекинути, Турци господоваху од Београда до Видина и беху готови да упадну у Малу Влашку.

У мају 1810. године, кад је над руском војском командовао већ гроф Каменски, било је постављено на српску границу одељење Исајевљево под главним заповедништвом грофа Цуката, а у том одељењу беху чете: старонингерманландска, пензанска, и олонецка и пет батаљона од резерве, на број:

	4045 људи
4 козачке чете, на број:	1405 "
пандура и Хрвата	1900 "

Свега 7350 људи.

Та је војска била раздвојена. Један је део под заповедништвом пуковника Желтухина, који је износио 3784 човека, био одређен да чува Малу Влашку, а други на број 2331 пешак, 935 козака и 300 пандура био је одређен да војује са Србима, али је имао заповест да се не креће, док му се од главне команде не заповеди. Гроф Каменски покоривши Силистру, окрене се 1. јунија на Шумлу, и заповеди грофу Цукату да иде у Србију те да ту област брани, старајући се да одвуче Турке с главног бојишта на горњи Дунав. Ноћу између 4. и 5. Јунија пређе гроф Цукато преко Дунава на острву Олмару и други дан се састане са Србима. Своју војску, што је стајала близу Дунава, Срби покоре под заповедништво грофа Цуката.

Главна сила српска стајала је на босанским и арнаутским границама. Кара-Ђорђе је био с војском на Делиграду на цариградском путу, који је преко Софије и Ниша ишао кроз сред Србије. На Дунаву је био у турским рукама Видин и градићи: Брегово, Неготин, Праово, Дуда, Брза Паланка и Кладово и одатле су излетали Турци те наоколо пустошили.

Гроф Цукато опседне одмах градић Дуду намишљајући да је отме, како би тако обезбедио свој прелазак. У исти мах помогне Србе с нешто руске војске, да опседну Кладово и Брзу Паланку, а коњичке страже распу се на све стране. Видински заповедник Мула-пуша кад чује да су Руси прешли преко Дунава поткрепи гарнизоне у Неготину и Праову, не би ли уздржао наше да не ударе на Видин. Кроз неколико дана изађу Турци из Праова те ударе на авангарду грофа Цуката ради да наше одбију од Дуде, али не учине ништа. Тај је градић био на брегу, па посада видећи с висине како страда помоћ што јој беше пошла, не надајући се више спасењу, преда се 16. јунија, на број њих 302 човека, с том погодбом да може слободно отићи. Одмах за тим и с таквом истом погодбом преда се и Брза Паланка, у којој је било 650 људи. Кад тако обезбеди превоз на Дунаву, гроф Цукато пошаље војске и унутра у Србију заповедивши да се очисти од турских чета онај крај међу Моравом и Дунавом, како би се подигла свеза с Делиградом, где је био Кара-Ђорђе. Гроф Цукато са својим одељењем није се одмицао од Дунава не хотећи оставити Малу Влашку без обране. У Краљеву се беше врло раширио страх, јер се беше упутно у Малу Влашку неки турски паша намеравајући да продре у Оршаву. Исајева пошљу из Србије у Малу Влашку да прими заповедништво над војском. Гроф

Цукато намести се пред Праовом јако утврђеним, у ком је било много турске војске. Ван малог чаркаћа није се десило ништа знаменитије ни у његовој војсци ни у оним распослатим четама.

Док је међутим Каменски опсађивао Шумлу и Рушчук, протекоше и месеци јуније и јулије. Што не би среће у јуришу на Рушчук, то се осетило и у српским стварима. Велики везир охрабрен што је одбијен тај јуриш, заповеди одмах нашама да ударе на Србију. На Србију се доиста и подигоше паше с две стране: од Ниша и од Арнаутске. Све клоне. Српске војводе стану викати на нас вајкајући се што су се толико много уздали у Русе. Једина челична рука Кара-Ђорђева што могаше да све незадовољнике одржи у покорности. Кара-Ђорђе описиваше грофу Цукату тешко с ање српско и мољаше га за помоћ. Гроф Цукато не имаше чим помоћи Србима, ма да колико бејаше рад, јер оно војске што је било у њега једва је стизало за обрану Мале Влашке и дунавских обала. Видећи већ крајње међу Србима, који су стали очајавати и за обрану своју, гроф Каменски пошље испод Рушчука у Србију пуковника грофа Орурка с ладошком четом, с батаљоном волинских улана, с козачком четом и с 300 Арнаута покрај 4 лака топа и 4 од донске артилерије.

Августа 11. гроф Орурк се састане с грофом Цукатом и добије од њега заповести, да са својом војском добро мотри на Праово и Неготин. Баш у путу ухвати повећу чету коњице од Видина, која је онуда крстарила. Паша из Праова опази то, па хотећи да заробљенике ослободи изађе с повећом силом те поломи Арнауते и Козаке. Турци подигну страховиту вику, па нагну за њима. Али слава не потраје дуго. Турци на један пут опазе пред собом два ладошка батаљона и десет топова. Ватра из наших

топова за час их обрне назад. За њима се стискоше волински улани и Козаци, те их гонише до самог Праова. Гроф Цукато, мислећи да се Турци после таког пораза не ће усудити да скоро опет изиђу из шанцева, заповеди грофу Орурку да пређе преко Тимока па да иде према Видину и развидевши како стоје ствари да се за недељу дана врати. Гроф Орурк се крене 14. августа. Други дан дођу грофу Орурку Кара-Ђорђеви посланици приклињући га да иде што може пре у Делиград у помоћ Србима, иначе ће, поручивао је Кара-Ђорђе, он морати напустити Делиград и тражити спасења у Београду, остављајући целу ону страну турској самовољи а Турци су унутра по Србији чинили већ свакојака беснила. „Наше је очајање, писаше Кара-Ђорђе грофу Орурку, изашло на врх, војска се сваки дан све више разилази. Турци робе и секу нејач. Ви нас једини можете избавити.“ Гроф Орурк се на то одмах дигне на Делиград известивши грофа Цуката о свему. То му је гроф Цукато и одобрио.

Кара-Ђорђеви посланици поведу војску грофа Орурка уз Тимок кроз планине и кршчеве. На путу је био градић Бања, у коме су били Турци. Градић није велик, али је знаменит што је на добром месту и на путу усред Србије. Срби су двапут огледали да га освоје, али су оба маха били одбијени са штетом. Гроф Орурк је могао Бању и обићи те отићи Кара-Ђорђу наоколо, али науми да узме Бању желећи да с победним гласом дође у помоћ Србима и да им утврди поуздање у Русију. Испред Бање је стајала турска коњица. На њу пошље гроф Орурк волинске улане и Козаке а ладошку чету упутити да заузме брдо с леђа граду. Улани и Козаци полеме оне турске коњике, а Ладощи заузму брег, те одатле одмах онај час јурише на први шанац, у ком је било 400 Турака с једним топом.

Шанац отму на јуриш за по сахата; од оних 400 Турака у животу их остане 90: а остало све паде мртво. Паша, који је био у главном шанцу, видећи силно јунаштво ладошке чете, и где му пропаде сва коњица, поплаши се, те се преда, с погодбом да може слободно отићи, само да више у тој војни не војује Русе. С наше је стране било у том боју мртвих и рањених 126 људи.

Гроф Орурк свршивши то остави српску посаду у Бањи, а сам одморивши се с војском неколико сахата, похита на Делиград и приспе 23. авг. Срби, кад опазише Русе зарадоваше се јако. Српска војска, народ и свештеници, све то изађе пред наше на сусрет с развијеним заставама. После радосна поздрављања служили су службу и молили се Богу за здравље цара Александра. Кара-Ђорђе, објашњавајући грофу Орурку стање ствари, говорише му да турска војска ту на Делиграду није опасна и не може ништа радити, јер је српски око Делиград јако утврђен, но да је Србији на досади она војска од 15000 људи на Морави код Јасике, што јој је војвода везир Ахмед Рушид с трима пашама, међу којима је и храбри Исмаил-беј, јер ти Турци чине страховита пустошења наоколо и попалили су већ 40 села. Гроф Орурк, саслушавши Кера-Ђорђа, одговори му: „Да идемо па да разбијемо везира!“ Те тако и науме.

Кара-Ђорђе и гроф Орурк крену се из Делиграда 24. августа те за дан дођу у Јасику, где су Турци били порушили српски шанац. У шанцу је било много српских мртваца, на којима се видело да су мучном смрћу помрли. Они одмах стану поправљати шанац те су сву ноћ копали и до зоре сврше предњу страну. Сутра у зору опази Ахмед Рушид да је српска војска дошла у Јасику, па и

не мислећи да смо и ми дошли у помоћ Србима јер гроф Орурк беше поставио своје људе на заклонито место, науми да одмах удари на Србе. На стану оставе у резерви Исмаил-беја, а остали стану прелазити Мораву. Ахмед Рушид удари одмах с два топа на Кара-Ђорђев шанац. По странама су на шанцу били све Срби, а о трагу је стајала ладошка војска, волински улани и Козаци с артилеријом. Ту их одбију. На то Турци ударе на десно крило. Срби, што су били спреда, уступе, а Турци се наклоне за њима, него их дочека одмах ладошка чета и артилерија. Томе пак, што ту на један пут искрсе руска војска, толико дана хода од Дунава, хоћаше се везир скаменити од чуда. Он се одмах устави. Улани и Козаци не дадоше му много мислити, но одмах ударе. Турци их и не дочекају, но онај час нагну бежати.

Исмаил-беј, који је био у резерви, опазивши шта би, крене се и сам са својим четама прикупљајући уза се разбијену Рушидову војску, па пође на брод на Мораву. Гроф Орурк не хтедне сметати прелажењу, но се стане спремати да их дочека. Чим преброди Мораву, Исмаил-беј удари. Гроф Орурк дочека га палбом из пушака, па пометавши му редове вештим нашим гађањем, удари на њ с волинским уланима и Козацима, заповедивши ладошкој чети да иде одма за коњицом. Турци прсну куд који и без икаква реда нагну гомилама на Мораву. Гроф Орурк их је гонио до воде, а ту се устави те стане пуцати на њих ђулетима и гранатама. Бој трајаше 7 сахата и с наше је стране осим Срба било 55 мртвих и рањених.

Победа на Јасици обрадова Србе веома, јер они не беху никад одржали тако славне победе над својим крвницима. Кара-Ђорђе повери грофу Орурку сву своју војску да потпуно и неограни-

чено располаже њоме с правом да може и смрћу казнити, а он се дигне у Београд, да уреди грађанске ствари, и скупљање војске и хране. Кроз неколико дана коњичке страже, што их беше којекуда онде послао, донесу гласе, да је Ахмед Рушид оставио шанце своје па отишао на Варварин. Гроф Орурк се крене одмах за њим и стане на супрот Турцима. Беше рад да у средини Србије утврђено које место има на које би се ослањао даље радећи, и стане ту копати повећи шанец. Оближњи сељаци сви драговољно помагаше. За пет дана начине тврд шанец за 1000 људи и 8 топова. Наоколо изобарају гору по планини те начине засеке. Тада је гроф Орурк обучавао Србе правилном кретању и уреди их у два батаљона и три ескадрона. Лако се научише војном реду, само не могоше никако да приме како треба с коњицом ударати. Кад се командовало на полаз, редова је на један пут нестајало, па је сваки нагао како је хтео, по прешашињем обичају. Мука их је било после испуити. Ахмед Рушид изађе из окола те се крене 6. септембра на наш шанец, око којег је стајала војска. Турци ударе на сву нашу бојну линију и то наизменце, час на једну, час на другу страну, али се свагда вратише одбијени. Кроз четири дана везир удари на ново на наш шанец, најпре с лица, а после с десног крила, огледајући не би ли како заишао за леђа. Ватра добра из шанца и коњица, која згодно удари, одбише га и у овај мах. Везир одступи, а у потеру се нагна сва наша војска. Пробавивши на Варварину још две недеље, везир се врати на арнаутску границу и по том није више ни било Турака унутра у Србији. Козаци провиде пут за Мехмедом да се увере је ли доиста одступио, па се после врате грофу Орурку, те сви пођу из Варварина на Делиград Кара-Борђу.

Док се то догађало помру заповедници над војском у Србији и Малој Влашкој гроф Цукато и Исајев. Њих одмени Зас, и како се баш у тај мах предадоше Рушчук и Ђурђево те Каменски могоше бити одрешенијих руку, он и дадне Засу 6 батаљона, 5 ескадрона и једну чету Козака. На измак септембра Зас пређе преко Дунава у Дуду. Видински паша, забринут што дође толика војска, изведе посаду из Неготина и Праова и узмакне се иза Тимока к Брегову. У тај мах се преда и Кладово, које су били опсели Руси и Срби под заповешћу пуковника Цвиљејева. Посаде је било на 500 људи и пуште их све слободне само с погодбом да оне године не војују на Русе. У граду остане 21 топ и 6 застава. И тако кад се Мехмед Рушид вратио из Варварина на арнаутску границу, био је очишћен од Турака сав десни брег дунавски до Тимока.

У половини октобра стане се војска видинског паше разилазити кућама. Гроф Каменски заповеди Засу и грофу Орурку да се врате и они на зимницу у Малу Влашку, али желећи да сасвим обезбеди Србију од нападања са стране Бугарске, пошље заповест грофу Орурку, да враћајући се на Дунав мимогред узме Гургусовац, ако могне без велике штете. У помоћ му се пошље ка Гургусовцу од Праова одељење ађутанта Засова, три батаљона и Козаци. И њему и грофу Орурку било је заповеђено, да ударе на Гургусовац 4. новембра. У назначени дан и састану се оба два одељења пред Гургусовцем. Растеравши турску коњицу, која сусрете Русе пред вароши, гроф Орурк опседне Гургусовац и проспе на њ ватру из 18 топова. Оног Турци искоче из шанца намеравајући да се протуку, али буду одбијени. Други дан гроф Орурк напери на једно место 12 топова те стане градити

пролом, спремајући фашине и лестве за јуриш. На скоро обори топовима кулу и нешто зида. Одељење флигел-ађутанта Засова, одређено да јуриши, удари, Турци се поплаше, ступе у договор те се предаду с погодбом да положи оружје па да могу слободно отићи кућама. У посади је било 800 људи. Град, четири топа у њему и сву опрему остави гроф Орурк Србима. Тиме, што је освојен Гургусовац, добију Срби два округа, у којима је било преко 80 села, која су сва слушала турског заповедника што је у Гургусовцу боравио. У половини новембра и гроф Орурк и Зас пређу преко Дунава и понаменштају се на зимницу по Малој Влашкој. Тако је свршена и прва и последња војна руска у Србији. Захвални Срби поднесу после грофу Орурку писмено, у којем га називљу својим избавиоцем.

Да би радио заједно са Србима и да би их уверио о сталној руској помоћи, нови главни заповедник у војни 1811. год. Кутузов, пошаље к њима у почетку војне два одељења: једно под ђенерал-мајором Балом, у ком је била најшлотска мушкетарска чета и Козаци, заузме Београд; а друго под грофом Орурком буде одређено у Неготин. У јунију одељење грофа Орурка отиде из Србије. Једним батаљоном од најшлотске чете Бала заузме Београд, а други разреди унутра по Србији у градове Бању и Гургусовац, који су били прошле године узети од Турака руском војском. Турци су долазили под те градове двапут, замећући пушкарање, али им је увек било залуд. Кутузов, обративши на се силу турску, избави Србију од нападања. И тада је први пут било те су Срби после толиких година ратног немира и пустошења један пут се смирили и дахнули душом.

Где је која глава.

ГЛАВА ПРВА:	Нешто о најстаријој српској историји	стр. 1
" ДРУГА:	Пропаст српске слободе	" 11
" ТРЕЋА:	Основе турских установа у Србији	" 29
" ЧЕТВРТА:	Стање, народна философија и појезија у српског народа	" 41
" ПЕТА:	Откуда дођоше новији покрети у Турској	" 65
" ШЕСТА:	Откуда су дошли немири у Србији	" 76
" СЕДМА:	Устанак на дахије	" 89
" ОСМА:	Како се развио сукоб са султаном	" 100
" ДЕВЕТА:	Српско ратовање за слободу 1806. и 1807.	" 114
" ДЕСЕТА:	Како се уредила српска влада	" 132
" ЈЕДНАНАЕСТА:	Како је стајала Србија према општем стању Европе и Турске	" 149
" ДВАНАЕСТА:	Ратовање год. 1809. и 1810. Докле су се најдаље размакле српске границе	" 160
" ТРИНАЕСТА:	Унутрашњи раздори. Монархичка власт	" 172
" ЧЕТРНАЕСТА:	Букурешки мир	" 183
" ПЕТНАЕСТА:	Војевање 1813. године	" 196
ДОДАТАК		" 209

